

ΛΗ ΚΟΜΕΡ
ΕΒΕΛΥΝ ΡΗΝΤ
ΕΜΜΑ ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ

ο μύθος της μητρότητας

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΛΗ ΚΟΜΕΡ—ΕΒΕΛΥΝ ΡΗΝΤ
ΕΜΜΑ ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ

Ο ΜΥΘΟΣ
ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ

Μετάφραση:
ΝΙΚΟΣ Β. ΑΛΕΞΙΟΥ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ
ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ: 'Ο Μύθος τῆς Μητρότητας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Νίκος Β. 'Αλεξίου

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: Λουκάς Γιοδάνης Θεμιστοκλέους 80 'Αθήνα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ» Κωλέτη 29

Z. Πηγῆς 17, τηλ. 36.39.980 — 'Αθήνα.

©COPYRIGHT γιὰ τὴν ἑλληνικὴ μετ **ΕΚΔΟΣΕΙΣ «Ελευθέρος τύπος»**

•Οι γυναίκες δε χρειάζεται να κρατάνε πάντοτε
τά στόματα κλειστά και τὰ σέλια άνοιχτά».

EMMA ΓΚΟΛΑΝΤΜΑΝ

1869—1940

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ

Ἡ ἔμφαση πού δόθηκε στήν ταξική πάλη, μέσα στήν ἐπαναστατική σκέψη, ἔχει συσκοτίσει τή σημασία τῶν παραδοσιακῶν σεξουαλικῶν ρόλων κι αὐτό δέν εἶναι πούθενά πιά φανερό, ἀπ' ὅτι στή λαθεμένη ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν ἀποτελεῖ ἀναγκαστικά εὐθύνη τῶν γυναικῶν. Στήν πραγματικότητα, ἀν ἐξαιρέσουμε τίς πρῶτες λίγες βδομάδες ἢ μήνες τοῦ μητρικοῦ θηλασμοῦ, δέν ὑπάρχει κανένας βιολογικός σύνδεσμος ἀνάμεσα στή γέννηση τῶν παιδιῶν καί στήν ἀνατροφή τους. Τόσο οἱ γυναῖκες πού δέν ἔχουν σχέση μέ τὸ Κίνημα Ἀπελευθέρωσης τῆς Γυναίκας, ὅσο κι ἐκεῖνες πού ἀνήκουν σ' αὐτό, ἀναμασοῦν ἀδιάκριτα αὐτή τή ριζοσπαστική ἰδέα, ἀλλά εἶναι φανερό ὅτι αὐτή, στὸ μέτρο πού ἀφορᾷ τὴν προσωπική τους ζωὴ καί τὴ στάση τους ἀπέναντι στοὺς ἄλλους, παραμένει ἓνα κούφιο ἰδανικό.

Ὅσο ἱκανές κι ἂν εἶναι ν' ἀντισταθοῦν στίς πιέσεις πού ἐξασκεῖ ἡ κοινωνία, γιὰ νὰ κρατήσῃ τίς γυναῖκες στὸν ὑποτακτικό τους ρόλο, παραμένουν, μολοντοῦτο, πολὺ διστακτικές προκειμένου νὰ παραιτηθοῦν ἀπ' αὐτὸν τὸν ὑποτίθεται εἰδικὸ κι ἐξευγενισμένο ρόλο τῆς μητέρας. Ἄν τὸ Κίνημα Ἀπελευθέρωσης τῆς Γυναίκας σκοπεύει ν' ἀποκτήσῃ κάποιο νόημα, θὰ πρέπει νὰ κατευθύνῃ τὸ ἴδιο ἐρευνητικὸ φῶς πάνω στὸ μῦθο τῆς μητρότητας, ὅπως ἔχει κάνει σ' ἄλλους τοὺς ἄλλους τρόπους. μέ τοὺς ὁποίους περιορίζονται οἱ γυναῖκες σὲ στενοὺς κι ἀκαμπτα καθορισμένους ρό-

λους. Ἡ διστακτικότητα του νά ξεσκαπάσει αὐτόν τόν πατριαρχικό μύθο, θά σήμαινε ὅτι ἀποτελεῖ μιὰ ἐνδειξη, εἴτε πῶς θέλει νά προσκολληθεῖ σ' αὐτόν, ἢ, διαφορετικά, ὅτι δέν τόν θεωρεῖ σά μύθο.

Τὸ γεγονός ὅτι οἱ γυναῖκες καταπιέζονται παντοῦ, δέν ἀμφισβητεῖται ἐδῶ. Πολλές γυναῖκες ἔχουν συμπεριστασθεῖ μετὰ τὴν καταπίεσή τους, ἐσωτερικεύοντάς τὴν· δέν ξέρουν ὅτι καταπιέζονται. Ἄλλες τὴν ἐπικροτοῦν συνειδητά. Ἔτσι, μιὰ γυναίκα, θά εὐχαριστηθεῖ ἂν τὴν πειράξουν στὸ δρόμο καί, πράγμα ποῦ εἶναι πιὸ σοβαρό, θά ὑπερασπίσει τὸ δικαίωμά της νά κάνει ἕναν ἄντρα, τὸν ἄντρα τῆς, εὐτυχισμένο, σὲ θάρος τῆς δικῆς της εὐτυχίας. Αὐτὸ εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ θυσία. Ὅταν μεταβιβάζει τὶς φιλοδοξίες καὶ τὶς ἐπιδιώξεις της στὸν ἄντρα καὶ τὰ παιδιά της κι εἶταν τὰ ἐπιτεύγματά τους ἀντιμετωπίζονται σὰ δικά της, τότε παραιτεῖται ἀπ' τὴν προσωπική της ζωὴ, ἀναστελλόντάς τὴν γιὰ χάρι μᾶς χιμαιρας ποῦ θά τὴν παρασύρει τὸ πρῶτο φύσημα τοῦ ἀνέμου. Ζεῖ ὑποκατάστατα, ἢ προσωπικότητά της ἀτροφεῖ καὶ τελικὰ ὑφίσταται μιὰ δλοκληρωτικὴ ἀπώλεια ταυτότητας. Οἱ γυναῖκες ποῦ συνειδητοποιοῦν τὴν πραγματικὴ εἰκόνα αὐτῆς τῆς κατάστασης καὶ ποῦ ἐπιχειροῦν, ἐπομένως, νά τὴν ἀπορρίψουν στὴν προσωπική τους ζωὴ, ὅσο διστακτικά κι ἂν τὸ κάνουν, εἶναι σχεδὸν βέβαιο πῶς θά καταλήξουν σὲ ἀποτυχία γιὰ τὸν ἀπλὸ λόγο ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά ξεφύγουν ἀπ' τὸ ἰδανικὸ τῆς μητρότητας. Οἱ ἄτεχνες γυναῖκες ποῦ δὲ βλέπουν τὴν ἀνάγκη ν' ἀπελευθερωθεῖ ἡ γυναίκα, πετᾶνε στὰ σύννεφα, ἀρχικά γιὰτὴ ἡ ἰδέα τους γιὰ τὴν αὐτονομία τους εἶναι τόσο χιμαιρικὴ ὅσο κι ἡ παντρεμένη γυναίκα ποῦ πιστεύει ὅτι ἡ συμμετοχὴ της στὴ διαχείριση τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων σημαίνει ἀπελευθέρωση καί, κατὰ δεύτερο λόγο, ἐπειδὴ αἰσθάνονται ὅτι πρέπει κάποια μέρα ν' ἀποκτήσουν ἕνα παιδί.

Ἡ μητρότητα ἀποτελεῖ τὸ χρυσὸ μύθο τῆς κοινωνίας. Ἄναφέρεται σὲ μιὰ ὑπεράνθρωπη γυναίκα ποῦ μπορεῖ νά ζήσει τὴ ζωὴ της δίχως ν' ἀνατρέχει στὸ παρελθόν, ἀναρρωτιόμενη ἂν θά μπορεῖ νά ἔναι πραγματικά δλοκληρωμένη ἢ ἱκανοποιημένη μόνον μετὰ καλὰς σχέσεις, μιὰ ἱκανοποιητικὴ δουλειὰ κι ὅτιδήποτε ἄλλο ἐπιθυμεῖ, δίχως ν' ἀποκτήσει παιδί.

Γιατί συμβαίνει αὐτό; Ἐξαιτίας τῆς θεμελιακῆς ἐκείνης ὑπό-

θεσης, πού κρύβεται πίσω από οτιδήποτε αναφέρεται στις γυναίκες, ότι ο αληθινός προορισμός της γυναίκας στη ζωή και το αποκορύφωμα της εκπλήρωσής της είναι η μητρότητα. Οι επαγγελματίες προγραμματιστές της βιομηχανικής κοινωνίας — οι ψυχολόγοι, οι εκπαιδευτικοί, οι γιατροί, οι κοινωνιολόγοι, οι διαφημιστές και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας — μεγαλοποιούν κι εξυψώνουν τη σημασία της σχέσης μητέρας — παιδιού, χρησιμοποιώντας τα διάφορα μέσα, πού διαθέτουν. Κι οι ερασιτέχνες πού ακολουθούν εύλαδικά τα Ιχνη τους, μετατρέπουν αυτές τις υποθέσεις, προκαταλήψεις και διφορούμενες ανακαλύψεις σε παραδοσιακή σοφία, ώστε να μη μπορεί να ξεφύγει κανείς απ' αυτές. Έτσι καταλήγουμε σ' αυτή την υποτίθεται αυταπόδεικτη αλήθεια: το παιδί χρειάζεται τη μητέρα του και, σά συνέπεια, η μητέρα χρειάζεται το παιδί της.

Στήν πραγματικότητα όμως μιá μητέρα δέν απολαμβάνει τόσες τιμές. Αν είχε όλες αυτές τις ειδικές ιδιότητες, πού θέλουν να μάς κάνουν να πιστέψουμε αυτοί οι άνθρωποι, τότε είναι βέβαιο πώς θα έπαιρναν υπόψη τις ανάγκες της. Άλλά αυτό δέ συμβαίνει. Η μητέρα με τό παιδικό καρτσάκι δέ βρίσκεται στο επίκεντρο της σκέψης τών προγραμματιστών, όταν σχεδιάζουν ένα νέο κτίριο, εφοδιασμένο με σκάλες πού έχουν στενά σκαλοπάτια. Άκόμα και σέ ότι θεωρείται σάν καθαρά γυναικειός τομέας, όπως τά μεγάλα καταστήματα, τά διαμερίσματα κλπ. δέ λαμβάνεται καμιά φροντίδα για τίς γυναίκες πού έχουν μικρά παιδιά. Στήν πραγματικότητα, κάθε πτυχή του περιβάλλοντός μας σχεδιάζεται με μιá σκέψη στο μυαλό, τόν ενήλικο, ύγιή άντρα ενώ οι γυναίκες μαζί με τούς ανάπηρους και τούς πολύ γέροντες, άγνοούνται. Αυτός άκριβώς είναι άλλος ένας απ' τούς τρόπους με τούς όποιους ή κοινωνία χρησιμοποιεί ένα διπλό πρότυπο.

Άλλά ό τελευταίος έχει ίσως πιό βαθείές επιπτώσεις, τό βάρος τών όποιων είναι άναγκασμένες να τό υποστούν οι μητέρες.

Η παιδική φροντίδα άποτελεί μιá δύσκολη και σημαντική μορφή εργασίας, αλλά είδωμένη απ' τή σκοπιά της εμπορευματικής παραγωγής, με βάση τήν όποία έχουμε χειραγωγηθεί ν' αξιολογούμε, ή μητέρα δέν προσφέρει τίποτα πού να έχει μιá αγοραστική άξία και, σά συνέπεια, δέν αναγνωρίζεται οίκονομικά. Δέν

πρέπει να ξεχάσουμε ότι στοιχίζει φ θ η ν ό τ ε ρ α στο κατεστημένο, ν' αναγνωρίζει τη γυναικεία δουλειά από πνευματική άποψη μάλλον, παρά από οικονομική και γι' αυτό το λόγο, αν όχι και γι' άλλους, η διατήρηση των πραγμάτων όπως έχουν, ευνοεί τα συμφέροντα του κατεστημένου.

Ο πιο φοβερός, τρόπος με τον οποίο αποδειχεται αυτό είναι η απελπιστική έλλειψη νηπιαγωγείων και εύκολων προσχολικής άγωγης. Αξίζει να σημειωθεί εδώ, ότι η Έκθεση Πλόουντεν για την προσχολική Έκπαίδευση, στα 1967, συνιστούσε πως ένα απ' τα πρώτα μέληματα του Υπουργείου Παιδείας, έπρεπε να 'ναι η δημιουργία δημόσιων νηπιαγωγείων για παιδιά από 3 - 5 χρονών. Αυτό συνέβηκε πριν, από 4 χρόνια, αλλά από τότε δεν έχουν γίνει πολλά πράγματα. Ο πιο αποτελεσματικός τρόπος για να εξοικονομηθεί το δημόσιο χρήμα, για να μένουν τα παιδιά μαζί με τη μητέρα τους στο σπίτι ως του γίνουν 5 χρονών, είναι να τονίζεται ξανά και ξανά ο αποκλειστικός χαρακτήρας και η σημασία της σχέσης μητέρας - παιδιού. Βομβαρδιζόμαστε από κάθε γωνιά μ' αυτό το μήνυμα και καμιά γυναίκα δεν είναι απρόσβλητη απ' αυτό. Απ' το Μπόουλμπυ ως την «Ιδιότητα της Γυναίκας», αποτελεί πρόνομοιο του καθένα να δηλώνει με απόλυτη βεβαιότητα ότι το παιδί χρειάζεται τη μητέρα του και ότι αν στερηθεί τη σταθερή και αποκλειστική της φροντίδα και προσοχή, θα ύποσσει άμετρητες δυσκολίες και ίσως να εξελιχθεί σε εγκληματία.

Ο καθηγητής Τζών Μπόουλμπυ, είναι ο κυριώτερος ένοχος που εϋθύνεται γι' αυτό. Με τα ίδια του τα λόγια:

«Φαίνεται πως ύπάρχει ένα πολύ ισχυρό επιχείρημα πίσω απ' την πεποίθηση ότι ο παρατεταμένος χωρισμός ενός παιδιού απ' τη μητέρα του (ή το ύποκατάστατο της μητέρας του) στα πέντε πρώτα χρόνια της ζωής του, αντιπροσωπεύει μιá απ' τις βασικώτερες αίτίες της ανάπτυξης του εγκληματικού χαρακτήρα και της έμμονης έκτροπής».

Μπόουλμπυ, 1947

και

«Αυτό που θεωρείται σά βασικό για την πνευματική ύ-

γεία είναι ότι τὸ νήπιο καὶ τὸ μικρὸ παιδί πρέπει νὰ ἀπολαμβάνουν μιὰ θερμὴ, στενὴ καὶ διαρκὴ σχέση μὲ τὴ μητέρα τους (ἢ τὸ μόνιμο ὑποκατάστατο τῆς μητέρας τους), στὴν ὁποία θρῖσκουν κι οἱ δυὸ εὐχαρίστηση κι ἱκανοποίηση».

1952

καὶ

«Ὁ μερικὸς ἀποχωρισμὸς δημιουργεῖ, στὴ διάρκεια τῆς διαπαιδαγώγησης τοῦ παιδιοῦ, ἔντονη ἀνησυχία, ὑπερβολικὴ ἀνάγκη ἀγάπης, ἰσχυρὰ αἰσθήματα ἐκδίκησης καὶ, προερχόμενες ἀπ' αὐτά, ἐνοχὴ καὶ κατατονία...

Ὁ δλοκληρωτικὸς ἀποχωρισμὸς... ἔχει ἀκόμα πιὸ σοβαρὲς ἐπιπτώσεις πάνω στὴν ἀνάπτυξη τοῦ χαρακτήρα καὶ μπορεῖ ν' ἀκρωτηριάσει ὀδύτελα τὴν ἱκανότητα δημιουργίας σχέσεων».

1952

Στὰ 1956, παραδέχθηκε ὅτι ἴσως νὰ εἶχε μεγαλοποιήσει τὰ πράγματα ἀλλὰ συσχέτιζε αὐτὸ μόνον μὲ τὶς μακροπρόθεσμες συνέπειες τῆς θεσοποίησης (ἢ, ὅπως τὴν ὀνόμαζε, «μητρικῆς στέρησης»).

Στὰ 1958 ὁμως σ' ἓνα γράμμα τοῦ πρὸς τὴ LANCET ἰσχυρίστηκε ὅτι ἡ θέση τοῦ παρέμενε ἀμετακίνητη, ἀντίθετα μὲ τὴ γενικὴ γνώμῃ τῶν ἐπιστημόνων.

Διάφοροι συγγραφεῖς ἔχουν ἐπικυρώσει ἀπὸ τότε τὴν πλατιὰ διαδομένη ἐπίδραση τῶν ἀπόψεων τοῦ Μπόουλμπυ.

Μὲ τὰ λόγια τῶν καθηγητῶν Γιάτκιν καὶ τῆς Ἄνθια Χόλμ, στὸ βιβλίο τους «Οἱ Ἐργαζόμενες Μητέρες καὶ τὰ Παιδιά τους»:

«Δὲ χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ἀνάμεσα στοὺς βασικοὺς λόγους ποὺ συνετέλεσαν στὴ γενικὴ ἀποδοκιμασία τὴν ὁποία προεκτείνει ἡ κοινωνία μας στὶς μητέρες μὲ μικρὰ παιδιά, οἱ ὁποῖες ἐργάζονται ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι, καὶ τὴν ἀντίστοιχη ἐνοχὴ ποὺ αἰσθάνονται οἱ μητέρες, εἶναι οἱ θέσεις τοῦ Δρ Τζῶν Μπόουλμπυ».

και

«Οι υποθέσεις του Μπόουλμπυ εξακολουθούν άκόρια και τώρα να εφοδιάζουν τόσο τους επίσημους όσο και τους ανεπίσημους οργανισμούς, με άναμφισβήτητες ύποτίθεται άποδείξεις, που εύνοουν την έκτέλεση τέτοιων προγραμμάτων για την έξοικονόμηση χρημάτων, όπως τó κλείσιμο των ημερήσιων νηπιαγωγείων»

Ό Κρίγκιερ, αναφέρει στο έργο του, «Πατρική Στέρηση: Μιά μελέτη πάνω στην Παιδική Έγκληματικότητα»:

«Η εύθύνη για τόν τονισμό του ρόλου της μητέρας άνήκει στον Τζών Μπόουλμπυ, μία κορυφαία άσθεντία στα άποτελέσματα της μητρικής στέρησης, ό όποιος έχει έξασκήσει μία ίσχυρή επίδραση πάνω στους έρασιτέχνες και τους έπαγγελματίες».

Παίρνοντας ύπόψη τó κατεστημένο συμφέρον που ύπάρχει, για να μένουν οι μητέρες στο σπίτι, αρχίζουμε να καταλαβαίνουμε γιατί οι άπόψεις του Μπόουλμπυ προσελκύουν την παγκόσμια προσοχή, ενώ τó πλήθος των αντίπαλων του, που έχει παρουσιάσει πλούσια άποδεικτικά στοιχεία τά όποια άναιροθν τή θέση του, παραμένει σχετικά στην άφάνεια. Οι έρευνητές αυτοί διαβάζονται μόνον άπό άλλους έρευνητές ενώ είναι βέβαιο ότι δε διαβάζονται άπό εκείνους οι όποιοι εκλαϊκεύουν τις επιστημονικές άνακαλύψεις. "Αν δημοσιεύονταν αυτές οι άνακαλύψεις, θά 'ταν πολύ μεγάλη ή άπειλή για την κοινωνική τάξη.

Άλλά ή άπειλή για την κοινωνική τάξη δε θά 'ταν τίποτα σε σύγκριση με την άπειλή για τις ίδιες τις μητέρες — για τή θάση της ζωής τους — για την πεποιθησή τους ότι όχι μόνο άποτελούν τó βασικό συστατικό της ζωής του παιδιού τους, αλλά και τó μ ό ν ο βασικό συστατικό. Με άλλα λόγια οι γυναίκες έχουν άγκαλιάσει αυτή τή μυθολογία τόσο δλόψυχα, ώστε αυτές οι ίδιες είναι που την ενισχύουν σταθερά. "Αν πιέζονταν πραγματικά, θά εκμυστηρεύονταν ότι τά παιδιά τους μπορούσαν να τά καταφέρουν δίχως τους πατέρες τους, τις γιαγιάδες τους, τó σχολείο, την πατέρα κλπ. "Αν όμως στερούνταν τή μητέρα τους, θά κάρρααν.

“Αν πιστέψουμε πώς οι γυναίκες λαχταρούν τη σιγουριά, τότε θα πρέπει ν’ ακολουθήσουν, κατά κάποιο τρόπο, ένα δρόμο πού οδηγεί στην Ικανοποίηση αυτής της ανάγκης του να γίνουν μ’ αυτόν τον τρόπο απαραίτητες. Ο πιο παθητικός τρόπος με τον οποίο απεικονίζεται αυτό, είναι ή περίπτωση πού αρρωσταίνει μιὰ μητέρα. Η τελευταία παραπαίει αδιάλαχτα, αρνούμενη συχνά προσφορές βοήθειας. Διαφορετικά θα μπορούσε ν’ ανακαλύψει ότι τὰ παιδιά της τὰ καταφέρνουν καλύτερα δίχως αυτή. Παρόμοια, συμβαίνει συχνά, όταν πέσει κάτω ένα παιδί και τὸ περιποιείται ὁποῖος τύχει νὰ βρίσκεται ἐκεῖ, νὰ τρέξει ή μητέρα, νὰ τ’ ἀρπάξει ἀπ’ τὰ χέρια ἐκείνου τοῦ προσώπου και νὰ τοῦ πει «Κοίτα, κοίτα, ή μαμὰ είναι ἐδῶ». Τέτοιες γυναίκες ἐνισχύουν τὴν ἐξάρτηση τοῦ παιδιοῦ ἀπ’ τὴ μητέρα κι ἀναβάλλουν ἔτσι τὴ συνειδητοποίηση τοῦ γεγονότος ότι είναι περιττὲς σὰ μητέρες.

Τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα, φυσικά, είναι ἐκεῖνο πού είναι γνωστὸ σ’ ὅλα τὰ ἐγχειρίδια σὰ φυσιολογικὸ παιδί, δηλαδή, ένα παιδί πού είναι νευρωτικὰ προσκολλημένο στὴ μητέρα του. Αὐτὴ, ὄντας ένα πρότυπο μητέρας, ἀνατρέπει αὐτὸ τὸ τέλειο παιδί, ἐνισχύοντας σταθερὰ κάθε ἔνδειξη ἐξάρτησης ἀπ’ αὐτὴ, πού ἐκεῖνο ἐπιδειχνει, ἰκανοποιώντας ἀρχικὰ τὶς φυσικὲς του ἀνάγκες κι ὕστερα τὶς ψυχικὲς. Τὸ βάζει νὰ κοιμηθεῖ στὶς 6.30’ μ.μ. με συνέπεια αὐτὸ νὰ βλέπει τὸν πατέρα του μόνο μισὴ ὥρα τὴν ἡμέρα, τὸ ἀφήνει σπάνια, ἀν ὄχι καθόλου, με κάποιον ἄλλο περισσότερο ἀπὸ μιὰ ὥρα περίπου κι ἐπιφυλάσσει τὴν ὕστατη περιφρόνηση της γιὰ κάθε μητέρα πού δὲν προσαρμίζεται σ’ αὐτὸ τὸ ἰδανικὸ πρότυπο. “Ὅταν ένα παιδί, πού μεγάλωσε μέσα σ’ αὐτὲς τὶς συνθήκες, χωρίζεται ἀπ’ τὴ μητέρα του και νοιώθει ἀνησυχία, τότε οἱ κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες, ἀντὶ νὰ τρίβουν τὰ χέρια τους με ἀγαλλίαση μπροστὰ σ’ ένα ἀκόμα παράδειγμα μητρικῆς στέρησης, θὰ ’ταν καλύτερο νὰ ἀσχοληθοῦν με τὴν ἐξέταση τῶν ἐμπειριῶν τοῦ παιδιοῦ πρὶν ἀπ’ τὸ χωρισμό.

Αὐτοὶ οἱ κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες θὰ ἔχαν ἐπίσης καλύτερη ἀσχολία ἀν ἔστρεφαν τὴν προσοχή τους στοὺς πατέρες. Ἡ Μάργκαρετ Μήντν είναι ή μόνη πού ἀναγνωρίζει ότι ὁ χωρισμός κι ή ἀσημαντότητα τοῦ πατέρα δὲν καθορίζονται βιολογικά, ἀλλὰ είναι ένα ἀμεσο ἀποτέλεσμα τῆς διομηχανοποίησης. Στὸ τρίτο συνέδριο τῆς

Όμάδας Μελέτης της Παιδικής Ανάπτυξης, του Παγκόσμιου Όργανισμού Υγείας, είπε:

«Στις πολύ στοιχειώδεις κοινωνίες, όπως των Αυστραλών Ίθαγενών, των νησιών της Ν. Θάλασσας και μερικών Αφρικανικών, ο άρσενικός αναλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος της φροντίδας του παιδιού. Άλλά σε κάθε κοινωνία για την οποία υπάρχουν γραπτά στοιχεία, με την άνθηση αυτών που ονομάζουμε πολιτισμό, καταμερισμό της εργασίας, ταξική δομή, ιεράρχηση της εξουσίας κλπ. ένα άπ' τα πρώτα πράγματα που συνέβηκαν, υπήρξε ο χωρισμός του άρσενικού άπ' το ίδιο του το παιδί, μετά άπό ένα χρονικό διάστημα δύο, τριών, τεσσάρων, έξη, δώδεκα χρόνων. Νομίζω πως ένα άπ' τα θέματα που ίσως θα θέλαμε να συζητήσουμε έδώ, έγκειται στο άν αυτό δ έ ν άποτελεί μι ά π ρ ο υ π ό θ ε σ η του πολιτισμού κι άν μι ά από τις ρίζες της δημιουργικότητας των άντρών δέν υπήρξε αυτή ή παρεμπόδισή τους ν' άσχολούνται με τα μωρά».

Τέτοιες άνατρεπτικές άπόψεις άναφορικά με το ρόλο των πατεράδων, δέν μπορούν να βρεθούν στην παραδοσιακή βιβλιογραφία που άναφέρεται στην παιδική φροντίδα. Όπως μπορούμε να φανταστούμε, ο Μπόουλμπυ έχει πολύ διαφορετικές άπόψεις. Να τι είχε να πει για τους πατεράδες:

«Στά μάτια του μικρού παιδιού, ο πατέρας παίζει ένα δευτερεύοντα ρόλο κι ή άξία του μεγαλώνει στο μέτρο μόνο που έλαττώνεται ή τρωτότητα του παιδιού άπέναντι στο χωρισμό. Μολοντούτο, όπως ξέρει το έξώγαμο παιδί, οι πατεράδες έχουν την άξία τους άκόμα και στη νηπιακή ήλικία. Όχι μόνο προσφέρουν στις γυναίκες τους τα άπαραίτητα ώστε να τις κάνουν ίκανές ν' άφιερωθούν άπεριόριστα στη φροντίδα του νηπίου, άλλά προσφέροντάς της κι άγάπη και συντροφιά, τη στηρίζουν ήθικά και τη βοηθούν να διατηρήσει αυτή την άρμονική, ίκανοποιημένη διάθεση μέσα στο περιβάλλον που αναπτύσσεται το παιδί. Έπομένως, σ' αυτά που θ' άκολουθήσουν, ένώ θα γίνεται συνεχής άναφορά στη σχέση μη-

τέρας - παιδιού, πολύ λίγα θά είπωθούν για τή σχέση πατέρα - παιδιού. Ή αξία του, σάν τό οικονομικό κι ήθικό στήριγμα τής γυναίκας, θά ύπονοείται».

Αυτό πού μάς προσφέρει ο Μπόουλμπυ είναι μιá εικόνα τής ίκανοποιημένης μητέρας, τοῦ τύπου τῶν ὡραίων γυναικῶν πού παρουσιάζουν τὰ γυναικεῖα περιοδικά, πού προσφέρει τήν ἀρμονία στό ἀναπτυσσόμενο παιδί τής κι ἡ ὁποία ἔχει ἕνα σύζυγο πού ἐρχεται σπíti κάθε παρασκευῆ βράδυ καί χαμογελάει καθῶς προσφέρει τήν οικονομική βοήθεια κι ἂν κατά τύχη φιλήσει τή γυναίκα του, δέν ἐκφράζει μ' αὐτό τόν τρόπο τήν ἀγάπη του, ἀλλά τής προσφέρει μόνο τήν ήθική ὑποστήριξη, πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά μπορέσει νά συνεχιστεῖ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ. Ὅπως κι οἱ ἀπόψεις τοῦ Μπόουλμπυ γιά τή μητρότητα ἔτσι κι αὐτή ἡ εικόνα τοῦ πατρικοῦ ρόλου ἔχει διεισδύσει μέσα στή λαϊκή μυθολογία. Δέν εἶναι δύσκολο ν' ἀντιληφθοῦμε τό λόγο πού συνέθηκε αὐτό. Ὅπως ἀκριβῶς τό οικονομικό συμφέρον τοῦ κατεστημένου εὐνοεῖ τήν ἀπομόνωση τής μητέρας, πού ἔχει μικρά παιδιά, στό σπíti, ἔτσι εὐνοεῖ καί τήν ἀλλοτρίωση τοῦ πατέρα μέσα στήν ἐργασία.

Τό σύστημα χρειάζεται τήν ἐργασία, ἡ ὁποία φυσικά ἀποτελεῖ τή ρύθμισή του καί τό χρῆμα, πού κερδίζει ἀπ' αὐτή τήν ἐργασία, γιά ν' ἀγοράσει τ' ἀγαθὰ πού παράγει. Ἔτσι ὁ πατέρας ἐνθαρρύνεται μ ὁ ν ο νά συμμετέχει στή γονική λειτουργία.

Δέν εἶναι ἀπαραίτητος σάν τή μητέρα, ἀλλά ὁπωσδήποτε χρήσιμος μ' ἕνα παρόμοιο τρόπο. Κανένα ἀπ' τὰ ἐκλαϊκευμένα βιβλία, τὰ ὁποία ἀναφέρονται στήν παιδική φροντίδα, πού ἔχω διαβάσει, δέν κάνει καμιά ἀναφορά στόν πατέρα, παρόλο πού μοῦ ἔχουν πει ὅτι κάποιος περιέχει πραγματικά μιá «σημείωση γιά τοὺς πατεράδες», στόν ἐπίλογο, ὅπου προτείνει στόν πατέρα νά πείσει τή γυναίκα του νά πλένει τό μωρό κάθε βράδυ, δταν αὐτός θά βρῖσκειται στό σπíti, ὥστε νά μπορεῖ νά παρακολουθεῖ. Μερικά ἀπ' τὰ εἰδικευμένα βιβλία πού ἀναφέρονται στήν παιδική φροντίδα, ἀρνιοῦνται ὀλοτελα τό ρόλο τοῦ πατέρα, ἐνῶ ὅπου ἀναφέρεται, θεωρεῖται μόνο σά μιá περιστασιακά ὑποκατάστατη μητέρα. Ὁ Δρ Σπόκ κάνει μιá θαρραλέα προσπάθεια, δταν ἀπευθύνεται στοὺς «γονεῖς, στήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου του. «Ἡ Βρεφική κι ἡ Παι-

δική φροντίδα», αλλά δὲ τὴ συνεχίζει κι ὄλες οἱ συνακόλουθες ἀναφορὲς γίνονται: στὴ μητέρα».

Ἐπομένως, σ' ὄλη τὴ σοβαρὴ καὶ τὴν ἐκλαϊκευμένη βιβλιογραφία, ὁ ρόλος τοῦ πατέρα σὰ γονέα, σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὸ ρόλο τῆς μητέρας, ἐκτοπίζεται ριζικά.

Ἐς γυρίσουμε τώρα στὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς μητρικῆς στέρησης.

Ἀρχικά, ὄλη ἡ πρωτότυπη ἐργασία ἔχει γίνεῖ μὲ βάση παιδιὰ πού μεγάλωσαν σὲ ἰδρύματα κι ὁ λόγος εἶναι ὀλοφάνερος. Εἶναι οὐσιαστικὰ ἀδύνατο νὰ θρεθοῦν παιδιὰ πού μεγάλωσαν μέσα σὲ οἰκογένειες ὅπου εἴλεπε ἡ μητέρα, πράγμα πού σημαίνει ὅτι οἱ ἀποδείξεις, τέτοιες καθὼς εἶναι, θὰ ἔπρεπε νὰ συγκεντρωθοῦν ἀπὸ πολὺ σπάνιες περιπτώσεις, ὅπου τὰ παιδιὰ εἶχαν ἐγκαταλείψει ὀριστικὰ τὸ πατρικὸ τους σπιτί. Μὲ ἄλλα λόγια, τὰ παιδιὰ αὐτὰ εἶχαν στερηθεῖ πολλὰ πράγματα ἐκτὸς ἀπ' τὴν μητέρα τους κι ὄχι λιγώτερο τὸν πατέρα τους καὶ τὴν ἀγάπη γενικότερα. Αὐτὸ τὸ γεγονός καὶ μόνο θὰ ἔταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ καταρρίψει τίς ἀποδείξεις τοῦ Μπόουλιμπυ. Ὁ Γκρίγκιερ ἔχει δείξει ὅτι, αὐτὰ πού μελετοῦσαν ὁ Μπόουλιμπυ κι οἱ ὀπαδοὶ του, δὲν ἦταν τ' ἀποτελέσματα τῆς μητρικῆς στέρησης, ἀλλὰ οἱ συνέπειες τῆς θεσμοποίησης. Αὐτὰ τ' ἀποτελέσματα μπορεῖ νὰ ἔναι ὀλαβερὰ, ὄχιως αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι εἶναι πάντοτε τέτοια. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι κάθε παιδί πού θρῖσκεται: σ' ἓνα ἰδρυμα, εἶναι ἐκεῖ γιὰ κάποιον λόγο, ὅπως ὁ θάνατος ἓνὸς γονιοῦ, ἡ διάλυση ἓνὸς σπιτιοῦ ἢ ἀπλὰ γιὰτι δὲν τὸ ζητᾶει κανεῖς. Κανένας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λόγους δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι συντελεῖ στὴν ὄγιή ἀνάπτυξη τοῦ παιδοῦ. Καμιὰ ὄμως ἀπ' τίς ἀνακαλύψεις τοῦ Μπόουλιμπυ δὲν παίρνει ὄποψη ὀποιοδῆποτε ἀπ' αὐτὰ τὰ σημεῖα. Ἡ μόννη κριτικὴ τὴν ὀποία προσδοκεῖ εἶναι ἡ τελευταία πού θὰ μπορούσε νὰ σκεφθεῖ κανεῖς, ὄηλαδή, ὅτι τὰ παιδιὰ, πού ἐξέτασε στὰ ἰδρύματα, ἴσως νὰ προέρχονται ἀπὸ «φτωχὸ, σωματικὰ καὶ ψυχικὰ, ὄλικό», ὀπότε ἡ κληρονομικὸτητα καὶ μόνο μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴν καθυστερημένη τους ἀνάπτυξη. Συνεχίζοντας, προσπαθεῖ νὰ τὴν ἀνασχευᾶσει μὲ μιὰ ἀκαταμάχητη λογικὴ κι ἀναφέρει τὴν περίπτωση τῶν διδυμων κατσι-

κιών, όπου όταν τὸ ἓνα ἀπ' αὐτὰ ἀπομακρύνθηκε ἀπ' τὴ μητέρα του, ἔγινε «ψυχολογικά ἀπαθές» όταν ἀναβόσθυναν μπροστά του διάφορα φῶτα. Καταλήγει σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα κάνοντας τὴν ἀκόλουθη δήλωση:

«Αὐτὴ εἶναι μιὰ ὑπεραρκετὴ ἀπόδειξη τῶν δυσμενῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μητρικῆς στέρησης στὰ νεαρὰ θηλαστικά κι ἀναιρεῖ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ὅλα τὰ ἀποτελέσματα πού βλέπουμε ὀφείλονται στὴν κληρονομικότητα».

Ὁ Μπόουλμπυ κάνει ἓνα σωρὸ τέτοια χτυπητὰ λάθη ἐκτίμησης, χονδροειδοῦς ὑπεραπλοποίησης κι ἐπίμονης μονομέρειας. Λόγου χάρι, προειδοποιεῖ τοὺς ἐρευνητὲς νὰ μὴν ἐξαπατοῦνται ἀπὸ παιδιὰ, πού μεγαλώνουν σὲ ἰδρύματα, τὰ ὁποῖα, μὲ τὰ ἴδια του τὰ λόγια, εἶναι «ἡσυχά, ὑπάκουα, εὐγενικά καὶ πού φαίνονται ἀκόμα κι εὐτυχισμένα», γιατί ἡ προσαρμογὴ τους δὲν μπορεῖ νὰ ἴναι παρὰ μόνο «ἐπιφανειακή». Παίρνοντας ὑπόψη αὐτὰ πού ἀνέφερε γιὰ τίς κατόικες, καὶ τοὺς πατεράδες, ἐλπίζω ὅτι ἔχω δεῖξει πῶς τὰ κείμενά του δὲ δικαιολογοῦν σοβαρώτερη ἐξέταση, ἐκτὸς ἀπ' τὸ μέτρο στὸ ὁποῖο ἐπηρεάζουν γενικότερες στάσεις.

Πρωτοῦ στραφοῦμε στὶς ἄλλες ἀποδείξεις, ἀξίζει ν' ἀναφέρουμε αὐτὰ πού εἶπε ὁ Γκρίγκιερ, ἀναφορικά μὲ τὴ δυνατότητα ἐφαρμογῆς τῶν ὑποθέσεων σ' ἓνα τοιμῆα τόσο συναισθηματικά φορτισμένο ὅπως ἡ μητρικὴ στέρηση. Αὐτὸς ὁ συγγραφέας εἶναι ὁ μόνος πού ἀμφισβητεῖ τὴ βασιμότητα τῆς ἐφαρμογῆς ἐπιστημονικῶν μεθόδων πάνω στὰ ἀνθρώπινα ὄντα:

«Γιὰ νὰ καθορίσουμε τ' ἀποτελέσματα τῆς πατρικῆς στέρησης, θὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιήσουμε ἓνα ἐφαρμύσιμο ἐπιστημονικὸ μοντέλο, πράγμα πού στὴ σημερινὴ φάση τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξέλιξης θὰ ἴταν ἓνα πειραματικὸ μοντέλο. Πρέπει νὰ ἐπεξεργαστοῦμε πειραματικά τίς ὑποθετικὲς αἰτίες γιὰ νὰ δοῦμε πόσο συχνὰ γίνονται τὰ ὑποθετικὰ ἀποτελέσματα, διαφορετικὰ ἢ προδικασμένη αἰτία μπορεῖ νὰ ἴναι ἀπλῶς ἓνας συνειρμὸς (μιὰ συσχέτιση) ... Τὰ ἐμπόδια πού μπαίνουν στὴ χρῆση τοῦ πειραματικοῦ μοντέλου πάνω στὰ ἀνθρώπινα

πλάσματα, εξασθενίζουν τή δύναμη πρόβλεψης τών υποθέσεων στις κοινωνικές επιστήμες, οι οποίες, συγκρινόμενες με τις υποθέσεις τών φυσικών επιστημών, αξιολογούνται περισσότερο οάν πειραματικές προβλέψεις παρά οά νόμοι... Μιά υπόθεση μπορεί νά επιβεβαιωθεί επειδή έχει διατυπωθεί δυι επειδή είναι άληθινή».

Ένα τέλειο παράδειγμα μιās υπόθεσης, πού έχει επιβεβαιωθεί επειδή διατυπώθηκε, βρίσκεται σέ μιά πολύ γνωστή μελέτη με τίτλο «Οι Έργαζόμενες Μητέρες κι ή Έγκληματικότητα», τών Γκλόυκ και Γκλόυκ, οι οποίοι εργάζονται πολύ παραγωγικά σ' αυτό τόν τομέα.

Τό αντίκειμενο τής μελέτης ήταν 500 νεαροί έγκληματίες σέ αντιπαραβολή, κατά ζευγάρια, με κανονικά παιδιά ανάλογης ηλικίας, πολιτιστικού υπόβαθρου κλπ.

Οι εργαζόμενες μητέρες χωρίστηκαν σέ δυο ομάδες, σ' εκείνες πού εργάζονταν τακτικά και σ' εκείνες πού εργάζονταν σποραδικά, σέ παρόμοια είδη εργασίας (καθάρισμα, εργασία καταστήματος κλπ.) Τό 54% τών νεαρών έγκληματιών, είχαν μητέρες πού άπασχολούνταν άποκλειστικά με τό νοικοκυριό, σέ αντίθεση με τό 46%, τών οποίων οι μητέρες εργάζονταν έξω άπ' τό σπίτι. Έπομένως, μιá ελάχιστα μεγαλύτερη άναλογία παιδιών τής πρώτης κατηγορίας, είχαν μητέρες πού τά φρόντιζαν δλη τή μέρα. Όταν όμως οι συγγραφείς στράφηκαν στις σποραδικά άπασχολούμενες γυναίκες, πολλές άπ' τις οποίες είχαν κι αυτές θεβαρυμένο ποινικό μητρώο και τών οποίων οι άντρες έμεναν συχνά άνεργοι κι όπου κι οι δυο γονείς στερούνταν τόν «αυτοσεβασμό», ανακάλυψαν ένα μεγαλύτερο ποσοστό έγκληματιών. Διαθέτοντας τή μονομέρεια ενός επιστήμονα άποφασισμένου ν' ανακαλύψει μιá αιτιατική σχέση, άνάμεσα στή μητρική άπασχόληση και τήν έγκληματικότητα και ν' άποδείξει έτσι τήν υπόθεση, οι συγγραφείς άγνοούν τούς άλλους πιθανούς παράγοντες πού συντελούν στήν ιδιομορφία αυτών τών παιδιών και καταλήγουν:

«Έχουμε ήδη αρκετές άποδείξεις, πού νά μάς επιτρέπουν τουλάχιστον ένα μετρημένο συμπεράσμα, ότι ή χειρότερη άπ' τις εργαζόμενες μητέρες είναι εκείνη πού φαίνεται νά

Έχει μιὰ ἐσώτερη ἀνάγκη νὰ κινεῖται ἀλλοπρόσαλα ἀπ' τὴ μιὰ δουλειὰ στὴν ἄλλη, ἐπειδὴ ἴσως θρῖσκει ἔτσι ἀνακούφιση ἀπ' τὸ μεπὲλὰ τοῦ νοικοκυριοῦ».

Σημειώστε ὅτι δὲν ἀναφέρουν καθόλου πῶς αὐτὴ ἡ «ἐσώτερη» ἀνάγκη θὰ μπορούσε νὰ ἴναι οἰκονομική, ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ὁ σύζυγος εἶναι ἀνεργός. Μὲ τὸ συμπέρασμα τους οἱ συγγραφεῖς ρίχνουν τὴ μάσκα τους ἀποκαλύπτοντας τὶς ἠθικοπλαστικὲς ὑποθέσεις καὶ τὶς στερεότυπες στάσεις, πού ὑποβόσκουν στὸ ἔργο τους.

«Καθὼς προσφέρονται ὀλοένα καὶ περισσότερα κίνητρα στὶς παντρεμένες γυναῖκες, μὲ τὴ μορφή χρηματικοῦ κέρδους, συγκίνησης καὶ ἀνεξαρτησίας ἀπ' τὸ σύζυγο, γιὰ νὰ τὶς ἀποτραβήξουν ἀπ' τὰ οἰκιακά τους καθήκοντα, τὸ πρόβλημα ὀξύνεται καὶ ἀποκτίνει μεγαλύτερες διαστάσεις. Εἶναι ἓνα πρόβλημα πού θὰ ἴπρεπε νὰ συζητιέται ἐλεύθερα καὶ εὐκρινά, σ' ὅλες τὶς κοινότητες, ἀπ' τὶς μητέρες, τοὺς πατεράδες, τοὺς παπὰδες, τὸν ψυχίατρο καὶ τὸν κοινωνικὸ λειτουργό»

Ἐὐταν αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τοὺς ὄρους «χειρότερη», «τράβηγμα», «κίνητρο», «ἀνεξαρτησία ἀπ' τὸ σύζυγο», θὰ πρέπει ν' ἀμφισβητηθεῖ σοβαρὰ ἡ ἐπιστημονικὴ τους ἀντικειμενικότητα. Παρόμοια, τὸ συμπέρασμα τους ὅτι ὑπάρχει μιὰ αἰτιακὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ σποραδικὰ ἀπασχολούμενη μητέρα καὶ τὴν ἐγκληματικότητα, εἶναι πολὺ ἀμφίβολο. Ἐξέχωρα ἀπ' τοὺς ἄλλους παράγοντες πού λειτουργοῦν μέσα στὶς οἰκογένειες αὐτῶν τῶν παιδιῶν, οἱ συγγραφεῖς ἔχουν ἀγνοήσει ἐσκεμμένα τὸ γεγονός ὅτι καὶ οἱ πατεράδες ἀπασχολοῦνταν ἐπίσης σποραδικὰ.

Πολλὲς μελέτες, ἀναφορικὰ μὲ τὶς συνέπειες τῆς μητρικῆς ἐργασίας, πάσχουν ἀπ' τὴν ἴδια ἑλλειψη ἀμεροληψίας, ὅπως ἡ μελέτη τοῦ Γκλόουκ. Ἡ Μάργκαρετ Μπρουττον, στὸ δοκίμιό της, «Ἐργαζόμενες Μητέρες μὲ Παιδιά», πρότεινε:

«... γιὰ τὶς μητέρες πού ἐργάζονται ἐπειδὴ νοιώθουν ἀνία ἢ μοναξιά, θὰ ἴταν ἴσως λύση ἡ δημιουργία βρεφκοκομείων ἢ νηπιαγωγείων, ὅπου οἱ μητέρες θὰ μπορούσαν ν' ἀφήσουν τὰ παιδιά τους γιὰ λίγες ὥρες, ὥστε νὰ μποροῦν ν' ἀπασχοληθοῦν μὲ ὀλιγόωρες ἐργασίες. Ἐνα ἔκτακτο πρῶινὸ ἢ ἀπό-

γευμα τή εβδομάδα, θα συντηρούσε πιθανόν την πνευματική γαλήνη πολλών γυναικών».

Ξέχωρα απ' την Ελλειψη άμεροληψίας, καιμιά απ' τις μελέτες πού έχουν γίνει, δέν έχει ακόμα κατορθώσει ν' ανακαλύψει ένα συσχετισμό ανάμεσα στην έγκληματικότητα και την άπασχόληση τής μητέρας. Στην πραγματικότητα, όπως αναφέρθηκε προηγούμενα, οι Γκλούκ ανακάλυψαν ότι ένα μεγαλύτερο ποσοστό έγκληματιών προερχόταν από σπίτια όπου οι μητέρες άπασχολούνταν άποκλειστικά με τό νοικοκυριό. Τά ίδια ανακάλυψαν κι οι Φέργκιουσον και Κάνιζον στη Γλασκώθη, στη μελέτη πού έκαναν για τούς έγκληματίες.

Στά 1965, οι Γουώρνερ και Πάλμερ εξέτασαν τό οικογενειακό υπόβαθρο 316 άνήλικων έγκληματιών. κι ανακάλυψαν ότι τό 98% δέν είχε πατέρα ή ύποκατάστατο του πατέρα, συγκριτικά με άπλώς ένα 17% πού δέν είχε μητέρα. "Όπως έδειξε ο Γκρίγκιερ:

«Η πατρική στέρση δέν μπορεί νά εξετάζεται άποιοινομήνα περισσότερο απ' ότι ή μητρική στέρση».

Στην πραγματικότητα, θα φαινόταν δλότελα φανερό πώς δέν μπορεί νά γίνει καιμιά μελέτη πάνω στην έγκληματικότητα, δίχως νά ληφθούν ύπόψη όλοι οι παράγοντες οικονομικοί, κοινωνικοί, μορφωτικοί, κλπ. οι όποιοι συμμετέχουν από κοινού στην ανάπτυξη του παιδιού. Λύτος πού πλησίασε περισσότερο από κάθε άλλο έρευνητή αυτή τή παραδοχή είναι ο "Άντρυ ο όποιος, κριτικάροντας τόν Μπόουλμπυ, παρατήρησε ότι ο τελευταίος δέν έπαιρνε ύπόψη τόν «άλληλεπιδρούντα πολλαπλό αίτιακό σύνδεσμο», πού είναι ένας έμμεσος τρόπος για νά πεί πώς ή έγκληματικότητα έχει πολλές αίτίες.

Σέ μιá εξαντλητική άνασκόπηση όλων τών δημοσιευμένων άποδείξεων, για τ' άποτελέσματα πού έχει πάνω στα παιδιά ή μητρική στέρση, τήν όποία επιχείρησε ή Λόις Στόλτζ, ή τελευταία είχε νά πεί τά ακόλουθα πάνω στο θέμα τής έγκληματικότητας:

«Οι μελέτες πού εξετάστηκαν τείνουν ν' άπορρίψουν τόν ίσχυρισμό ότι τά παιδιά πού έχουν εργαζόμενες μητέρες έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες νά γίνουν έγκληματίες, απ'

ὅτι τὰ παιδιά τῶν ὁποίων οἱ μητέρες παραμένουν στο σπίτι».

Μολοντούτο επικρατεῖ ἀκόμα ἡ λαϊκὴ εἰκόνα τῶν ἐργαζόμενων μητέρων καὶ τῆς συνακόλουθης ἐγκληματικότητας, τῶν ὀργισμένων παιδιῶν κλπ. Ἐνα τυπικὸ παράδειγμα εἶναι τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπὸ μιὰ μπροσούρα τῆς Σύλλογος Πήρσον, μὲ τίτλο «Οἱ ἐργαζόμενες μητέρες»:

«Τὸ παιδί ἔχει τὴν ἀνάγκη νὰ αἰσθάνεται πὼς ὑπάρχει κάποιον πρόσωπο πού προσφέρει τὴν τροφή, τὴν ἀνεση καὶ τὴν εὐημερία γενικώτερα... ὀχιῶς αὐτὴ τὴν πρωταρχικὴ προϋπόθεση... τὸ παιδί ἀναπτύσσει εὐκολα μιὰ προκλητικὴ στάση πού ὀδηγεῖ στὴν ἐγκληματικότητα.»

Ἐκουσα πρόσφατα νὰ προτείνεται σοβαρά, στὴ μετάδοσιν μιᾶς ἐπιστολῆς ἀπὸ τὴν ἐκπομπὴ τοῦ Β. Β. C., πού ὀνομάζεται:

«Σεῖς καὶ τὸ δικὸ σας», νὰ μὴ προσφέρονται δουλειὲς σὲ παντρεμῆνες, ἐξαιτίας τῆς πλατιᾶς ἐξάπλωσιν τῆς ἐγκληματικότητας, πού προκύπτει ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι οἱ γυναῖκες ἐγκαταλείπουν τὸ σπίτι γιὰ νὰ ἐργαστοῦν. Εἶναι φανερό ὅτι ἔχουμε ἐκμεταλλεῦται τὴν εὐκαιρία, γιὰ τὸ ὅτι ἡ μητέρα ἐργάζεται ἐξω ἀπ' τὸ σπίτι, γιὰ νὰ μετατρέψουμε τὴν τελευταία σὲ ἀποδιοπομπαῖο τράγο, στὸν ὀποῖο ἀποδίδεται ἡ εὐθύνη τῆς πληθῶρας τῶν κοινωνικῶν καὶ ὀικογενειακῶν παραγόντων πού συντελοῦν στὴν ἐγκληματικότητα, μὲ τὴ γνωστὴ ἔννοια πού δίνουμε σ' αὐτὸν τὸν ὀρο.

Σ' ὀλες τίς μελέτες πού ἔχουμε ἐξετάσει, ὑπάρχει μιὰ ἐμφυτὴ ὑπόθεση ὅτι ἡ μητρικὴ ἀπασχόληση καὶ ἡ παραμέληση τῶν μητρικῶν καθηκόντων εἶναι συνώνυμα. Φυσικά, δὲν ὑπάρχει συσχέτιση, ὀπως ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχει καμιά συσχέτιση ἀνάμεσα στὴν παρουσία τῆς μητέρας καὶ αὐτὸ πού ὀ καθηγητῆς Γιάντκινς ἀποκαλεῖ «προσοχὴ ὑπαγορευόμηνι ἀπὸ ἀγάπη». Φαίνεται ὅτι σχεδὸν δὲν ἀξίζει νὰ ποῦμε πὼς ἡ ταλαιπωρημῆνη μητέρα, ἡ ὀποία μῆνει στο σπίτι μόνον ἐξαιτίας τῆς ἀσθησης ἑνὸς καθήκοντος ἀπέναντι στα παιδιά τῆς, ἀποτελεῖ μιὰ ἐξίσου μεγάλῃ ἀπειλὴ γιὰ τὴν εὐτυχία τους ὀσο καὶ ἡ μητέρα πού πηγαίνει διστακτικὰ νὰ ἐργαστεῖ καὶ δὲν μῆνει ἱκανοποιημῆνη ἀπ' τὴ δουλειὰ τῆς. Ἐν οἱ ἐρευνητῆς ἠέλου νὰ συνεχίσουν τὸ ἔργο τους σ' αὐτὸν τὸν τομέα, θὰ ἔπρεπε νὰ

προσπαθήσουν ν' αξιολογήσουν τ' αντίστοιχα αποτελέσματα πού δημιουργεί πάνω στα παιδιά, ή απογοητευμένη, απασχολούμενη συνεχώς στο σπίτι, μητέρα κι ή Ικανοποιημένη μητέρα, πού εργάζεται έξω απ' τ'ό σπίτι.

Ένας άλλος τομέας πού πρέπει νά ερευνηθεί, θά μπορούσε επίσης νά 'ναι τ' αποτελέσματα πού δημιουργεί στα παιδιά τ'ό γεγονός ότι οι πατεράδες φεύγουν απ' τ'ό σπίτι γιά νά εργαστούν. Μιά τέτοια μελέτη θά μπορούσε νά έχει πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα, αλλά καθώς ό σκοπός τών περισσότερων μελετών είναι μάλλον ή εδραίωση τών επικρατούντων Ιδεολογιών, παρά ή διεύρυνση τ'ό σκοπού τής επιστημονικής έρευνας, δέν πρόκειται νά δοϋμε σύντομα μία μελέτη πάνω σ'αποτελέσματα τής πατρικής απασχόλησης.

Σέχωρα απ' όλα αυτά τ'α σημεία, θά παραμείνει ή άμφιβολία ότι ή μητέρα πού εργάζεται έξω απ' τ'ό σπίτι, Ιδιαίτερα όταν τ'α παιδιά της είναι μικρά, προκαλεί σ' αυτά άνεπανόρθωτη ζημιά. Ένα τυπικό παράδειγμα τ'ό είδους τών δηλώσεων πού άφθονούν στα μέσα μαζικής επικοινωνίας είναι ή δήλωση τής ήθοποι'ο' Προυπέλλα Σκέιλς πού δημοσιεύτηκε στήν εφημερίδα Γ κ ά ρ ν τ ι α ν :

«Είναι πολύ φυσικό τ'ό γεγονός ότι ή μητέρα όφείλει νά μένει μαζί με τ'α παιδιά της στα πρώτα χρόνια τής ζωής τους».

Αυτό διατυπώνεται σ'α νά 'ταν ένας άπαραβίαστος φυσικός νόμος. Άναρρωτιέται κανείς ποιά μαγική δύναμη καταλαμβάνει τ'ό παιδί, στήν πέμπτη συμπλήρωση τών γενεθλίων του, ώστε νά μπορεί νά πηγαίνει στο σχολείο και νά τ'α θγάζει πέρα δίχως τ'ή μητέρα του 6 ώρες καθημερινά, επί 5 μέρες τ'ή εβδομάδα.

Ποιά είναι ή βάση αὐτοῦ τοῦ «φυσικοῦ γεγονότος»;

Στήν πραγματικότητα, έχουν γίνει πολύ ελάχιστες αξιόλογες μελέτες πάνω σ'αποτελέσματα πού δημιουργεί ή μητρική απασχόληση σ'α παιδιά πού δέν έχουν συμπληρώσει τ'α πέντε τους χρόνια. Η Λόις Στόλτς ύπαινίχθηκε, στήν άνασκόπισή της, ότι θεωρείται γενικά σ'α δοσιμένο, πώς οι μητέρες με παιδιά δέν πρέπει νά εργάζονται. Μιά μελέτη, στήν όποία αναφέρεται αὐτή κι άλλοι συγγραφείς, έγινε στή διάρκεια τ'ό πολέμου, όταν ή άνάγκη γιά

γυναικειο έργατικό δυναμικό, πού θά χρησιμοποιούνταν στό έργο-στάσια πυρομαχικών κι άλλου, είχε σαν αποτέλεσμα τή ραγδαία αύξηση του αριθμού των μικρών παιδιών πού πήγαιναν στό νηπιαγωγεία. Η μελέτη τιτλοφορείται «Οί συνήθειες φαγητού, ύπνου κι επιθετικότητας των παιδιών πού πηγαίνουν σέ νηπιαγωγεία και των παιδιών πού τά φροντίζουν οί μητέρες τους στό σπίτι» κι ό συγγραφέας της είναι ή Νέττα Γκλάς. Αύτή είναι ή μόνη μελέτη πού έχω ανακαλύψει, ή όποία χρησιμοποίησε μάλλον μιá έλεγχόμενη ομάδα παιδιών πού έμεναν στό σπίτι, παρά μιá ομάδα παιδιών πού ήταν έσώκλειστα σέ ίδρύματα. Ξανά, αντίθετα μέ άλλες μελέτες ή συγγραφέας έρευνήσε διάφορους παράγοντες του σπιτικού περιβάλλοντος, τήν προσωπικότητα και τις στάσεις τής μητέρας, τις ένδογαμικές καταστάσεις κλπ. Όταν μελέτησε τις διαταραχές των συνηθειών, ανακάλυψε ότι είχαν προσβληθεί 20 άπ' τά σπιτικά παιδιά, σέ σύγκριση μέ 33 άπ' τά παιδιά πού πήγαιναν σέ νηπιαγωγεία. Η διαφορά δέν είναι σημαντική. Η συγγραφέας όμως αναφέρει ότι οί μητέρες των παιδιών, πού πήγαιναν σέ νηπιαγωγεία, τά όποια παρουσίαζαν προβλήματα, είχαν κι ίδιες «δύσκολη προσωπικότητα», οί άντρες τους άπουσίαζαν πιό συχνά κι οί συνθηκες ζωής ήταν γενικά κατώτερες. Τό πρόβλημα πού παρουσίαζαν τά παιδιά, στην πραγματικότητα, συσχετιζόνταν μέ ώρισμένες γονικές στάσεις και τύπους προσωπικότητας κι όχι μέ τό άν τά παιδιά πήγαιναν ή όχι, σέ νηπιαγωγείο. Η συγγραφέας καταλήγει ότι:

«Δέ δρέθηκε καμιά απόδειξη πού νά ύποδηλώνει ότι τά παιδιά πού πηγαίνουν στό νηπιαγωγείο είναι πιό πιθανό, έξαιτίας τής συλλογικής φροντίδας, νά παρουσιάσουν προβλήματα στην ανάπτυξή τους, παρά τά παιδιά πού τά φροντίζει ή μητέρα τους στό σπίτι. Έπιπλέον δέν ύπήρξε καμιά έπιβεβαίωση τής πεποίθησης ότι ή νηπιαγωγική φροντίδα είναι ιδιαίτερα ελαβερή για τά κάτω των 2 χρονών παιδιά».

Στά 1961, έγινε στην Ουάσινγκτον μιá μελέτη άπ' τόν Πέρ-ρυ κι άσχολήθηκε μέ 104 παιδιά ηλικίας 3 - 5 χρονών, τά όποια είχαν έργαζόμενες μητέρες. Τά παιδιά αυτά τά φρόντιζαν, σέ περίπτωση άπουσίας τής μητέρας οί συγγενείς και νηπιαγωγοί μέ

τυπική εκπαίδευση. Ἡ προσαρμογή τῶν παιδιῶν, καθὼς μετρίεται με βάση τὰ νευρικά συμπτώματα, τὶς ἀντικοινωνικὲς κι ἐσωστρεφεῖς τάσεις, δὲν εἰδείξε καμιά συσχέτιση μ' ὀποιοδήποτε ἀπ' αὐτοὺς τοὺς παράγοντες κι ὁ Πέρρου συμπεραίνει ὅτι:

«Τ' ἀποτελέσματα δὲν κατόρθωσαν νὰ στηρίξουν τὶς ἀπόψεις ἐκείνων πού ἀντιτίθενται στὸ χωρισμὸ τῶν παιδιῶν ἀπ' τὶς μητέρες τους.»

Στὰ 1956 ἔγινε μιὰ ἄλλη μελέτη ἀπ' τὴ Χέινικε. Ἦταν μιὰ μικρὴ, δοκιμαστικὴ μελέτη. Ἀσχολήθηκε με 13 παιδιὰ ἡλικίας 2 χρονῶν, ἀπ' τὰ ὁποῖα τὰ 7 πῆγαιναν σὲ νηπιαγωγεῖα, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἔμπαιναν προσωρινὰ σὲ συνοικιακοὺς παιδικοὺς σταθμούς, ὅταν οἱ μητέρες τους ἦταν στὸ νοσοκομεῖο. Ἡ συγγραφέας ἀνακάλυψε ὅτι τὰ τελευταῖα, μετὰ τὶς δυὸ πρῶτες μέρες τῆς ἀρχικῆς προσαρμογῆς στὴ νέα ρουτίνα, παρουσίασαν, πραγματικὰ, συμπτώματα διαταραγμένης συμπεριφορᾶς ὅπως ἀναζήτηση στοργῆς, συχνὰ κλάματα, ἀπώλεια τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀποδοτικῆς λειτουργίας κλπ. ἐνῶ τὰ παιδιὰ πού ἐπέστρεφαν κάθε βράδυ σπίτι δὲν παρουσίαζαν κανένα πρόβλημα. Τὸ μόνον πράγμα πού ἀνακαλύφθηκε σὲ συσχέτιση μὲ τὰ παιδιὰ πού πῆγαιναν σὲ νηπιαγωγεῖο, ἦταν ὅτι κατουριόντουσαν πιὸ συχνά, παρόλο πού ἡ συγγραφέας παραδέχεται ὅτι ἔπαιζαν πιὸ πολὺ μὲ τὸ νερὸ ἀπ' ὅτι τὰ σπιτικὰ παιδιὰ. Ἡ συγγραφέας δὲν ἔβγαλε κανένα συμπέρασμα ἀπ' αὐτὴ τὴ μελέτη, καθὼς ἦταν πολὺ μικρὴ καὶ κάλυπτε μιὰ χρονικὴ περίοδο μόνον 19 ἡμερῶν. Ὅμως ὁ καθηγητὴς Γιάντικιν εἰδείξε ὅτι τ' ἀποτελέσματα τῆς Χέινικε.:

«... ὑποδηλώνουν ὅτι τὰ μικρὰ παιδιὰ μποροῦν νὰ προσαρμοστοῦν ἀρκετὰ γρήγορα σὲ μιὰ νέα ρουτίνα καὶ νὰ διατηρήσουν μιὰ στενὴ σχέση μὲ τὴ μητέρα στὸ χρονικὸ διάστημα τῆς μέρας πού βρίσκονται μαζί.»

Ὁ Μπόουλμπι προμήθευσε ἀσυνείδητα τοὺς ἀντιπάλους του με πολὺτιμα στοιχεῖα, ὅταν ἀνέφερε μιὰ μελέτη τοῦ Σίμονσεν:

«Ὁ Σίμονσεν σύγκρινε μιὰ ομάδα ἀπὸ 113 παιδιὰ ἡλικίας 1 - 4 χρονῶν, τὰ ὁποῖα σχεδὸν ὅλα εἶχαν περάσει ὀλη

τους τῆ ζωῆ σὲ ἕνα ἀπὸ κάπου 12 διαφορετικὰ ἰδρύματα, μὲ μιὰ ἀντίστοιχη ομάδα παιδιῶν, ποὺ ζοῦσαν στὸ σπίτι τους καὶ πῆγαιναν καθημερινὰ στὸ νηπιαγωγεῖο. Οἱ μητέρες αὐτῶν τῶν παιδιῶν ἦταν ἐργαζόμενες καὶ συχνὰ τὰ σπίτια τους δὲν ἦταν πολὺ ἱκανοποιητικά.. Παρόλα αὐτά, ὁ μέσος βαθμὸς ἀνάπτυξης τῶν σπιτικῶν παιδιῶν ἦταν φυσιολογικὸς — 102 -- ἐνῶ ἐκεῖνος τῶν ἐσώκλειστων παιδιῶν ἦταν μόνο 94».

Ὁ Μπόουλμπυ δὲν προσφέρει τώρα καμιὰ ἔνδειξη πὼς ἔχει ἀξιολογήσει ὅλες τὶς συνέπειες αὐτῶν τῶν στοιχείων. Μπροστὰ σὲ μιὰ ἔκθεση, ποὺ ἔχει σὰ σκοπὸ νὰ τονίσει τὶς θλαβερὲς συνέπειες τῆς μητρικῆς στέρησης, δὲν κάνει καμιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴ φυσιολογικὴ ἀνάπτυξη τῶν παιδιῶν ποὺ πηγαίνουν καθημερινὰ στὸ νηπιαγωγεῖο καὶ τὰ ὁποῖα στεροῦνται τὴ μητέρα τους 8 ἢ καὶ περισσότερες ὥρες τὴν ἡμέρα.

Ἡ ἔμφαση ποὺ δίνεται σ' ὅλες αὐτὲς τὶς μελέτες, εἶναι πάντοτε προδιατεθειμένη ἀναφορικὰ μὲ τὶς πιθανὲς θλαβερὲς ἐπιπτώσεις τοῦ μερικτοῦ χωρισμοῦ τοῦ παιδιοῦ ἀπ' τοὺς γονεῖς του. Θὰ εἰπωθεῖ μεγάλη ἀνακούφιση, ἀν ἐμφανίζοταν μιὰ μελέτη ἐπιφορτισμένη νὰ ἐρευνήσῃ τὰ π λ ε ο ν ε κ τ ῆ μ α τ α ποὺ ἔχει ὁ μερικτὸς χωρισμὸς, γιὰ παιδιά κάτω τῶν 5 χρονῶν. Ὅχι λιγώτερο σημαντικὴ θὰ ἔταν μιὰ μελέτη γιὰ τὶς συνέπειες τῆς ὑπερβολικῆς μητρικῆς προστασίας. Ἐνα ἐνδιαφέρον σημεῖο τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἐξετάσουμε ἐδῶ, ἀναφέρεται στὸ βιβλίο τοῦ καθηγητῆ Στρέκερ, ποὺ ἔχει τίτλο: «Τὰ Μαιμόρεφτα». Ὁ συγγραφέας ἀνέφερε εἰς τὸ ποσοστὸ τῶν νευρωτικῶν προσκολλημένων στὴ μητέρα τους στρατιωτῶν στὸν τελευταῖο πόλεμο, ἦταν «καταστροφικὸ». Μιὰ μελέτη πάνω σ' ἀποτελέσματα τῆς ὑπερβολικῆς μητρικῆς προστασίας, θ' ἀποδείχνονταν ἐξίσου ἐνδιαφέρουσα μὲ μιὰ μελέτη ποὺ θὰ ἀφοροῦσε τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας τῶν πατεράδων. Οἱ Μύρνταλ καὶ Κλέντν ἀναφέρουν στὸ βιβλίο τους, «Οἱ δυὸ Ρόλοι τῆς Γυναίκα», τὰ ἀκόλουθα:

«Τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχουν γραφτεῖ κι εἰπωθεῖ πολλὰ ἀναφορικὰ μὲ τὶς ζωτικὲς ἀνάγκες τῶν παιδιῶν γιὰ μητρικὴ στοργή γιὰ τοὺς κινδύνους ποὺ συνεπάγεται ἡ παραμέληση τους, ὅτι πολλοὶ γονεῖς κι ἰδιαίτερα ἐκεῖνοι ποὺ δεῖχνουν

ένα έντονο ενδιαφέρον για την ψυχολογική ανάπτυξη, των παιδιών τους, αρχίζουν ν' ανησυχούν υπερβολικά γι' αυτό. Συγκριτικά, πολύ λίγη προσοχή έχει δοθεί στα αποτελέσματα της υπερβολικής προστασίας παρόλο που κι αυτά μπορούν ν' ακρωτηριάσουν την ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού».

Δέ νομίζω πώς, μέσα στο σημερινό κλίμα γνώμης, που επικρατεί, θά διεξαχθούν πολλές έρευνες, είτε προς την κατεύθυνση της υπερβολικής μητρικής προστασίας, είτε των πλεονεκτημάτων των νηπιαγωγείων, παιδικών σταθμών κλπ. παρόλο που γίνονται σιγά - σιγά παραχωρήσεις προς την ιδέα δημιουργίας παιδικών σταθμών για τὰ στερημένα παιδιά. Καμιά αύθεντία δέν έχει ακόμα συμβιβάσει την ιδέα ότι ο μερικός χωρισμός, απ' τη μητέρα είναι ωφέλιμος για τὸ στερημένο παιδί, ἐνώ είναι βλαβερὸς για τὸ «φυσιολογικό» παιδί.

Κάνοντας ἀνασκόπηση τῶν ἀποδείξεων ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς μητρικῆς στέρησης, ἀναφέρθηκα στὰ σπουδαιότερα ἔργα πού δημοσιεύτηκαν. Τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἐγίνε στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '40 καὶ στὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ '50, τότε πού τὸ πρόβλημα ἦταν «καυτό», ἀλλὰ ἡ διάδοση τῆς ὑπόθεσης ὑπὲρ τῆς μητρικῆς στέρησης ὑπῆρξε τόσο ἀποτελεσματικὴ, ὥστε μετατοπίσθηκε ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς διχογνωμίας στὴ σφαῖρα τοῦ ἐπιβεβαιωμένου γεγονότος. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ μὴ γίνουν ἀπὸ τότε πολλὰ πρῶγματα.

Πρωτοῦ νὰ προχωρήσουμε σὲ μιὰ ἐκθεση τῆς δικῆς μου θέσης, θ' ἀναφερθῶ στὴ μελέτη τῆς Μάργκαρετ Μήντ πού ἔχει τίτλο: «Μερικὲς Θεωρητικὲς Σκέψεις πάνω στὸ Πρόβλημα τοῦ χωρισμοῦ τοῦ Παιδιοῦ ἀπ' τὴ Μητέρα». Ἀντίθετα μὲ ἄλλους ἐρευνητές, ἡ Μήντ εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐξετάσει τὸ θέμα δίχως πάθος καὶ νὰ τὸ τοποθετήσει μέσα στὴ σωστὴ του προοπτικὴ:

«Πρὸς τὸ παρὸν ἡ ἰδιαίτερη βιολογικὴ κατάσταση τῆς συνεχιζόμενης σχέσης τοῦ παιδιοῦ μὲ τὴ βιολογικὴ του μητέρα κι ἡ ἀνάγκη πού νοιώθει τὸ παιδί νὰ τὸ φροντίσουν ἀνθρώπινα πλάσματα, συγχέονται μοιραία μὲ τὴν αὐξανόμενη ἐπιμονὴν ὅτι τὸ παιδί κι ἡ βιολογικὴ του μητέρα ἢ ἡ ὑποκατάστατη μητέρα του, δέν πρέπει νὰ χωρίζονται ποτέ, ὅτι κάθε

χωρισμός ακόμα και για λίγες μέρες, είναι αναπόφευκτα θλαβερός κι ότι αν κρατήσει για πολύ προκαλεί ανεπανόρθωτη ζημιά. Αύτη... είναι μια νέα και πανούργα μορφή αντιφεμινισμού, με την όποια οι άντρες — κάτω απ' τὸ πρόσημα τῆς ἔξαρσης τῆς σημασίας τῆς μητρότητας—δένουν πιδ στενά τις γυναίκες με τὰ παιδιά τους, απ' ότι θεωρήθηκε ἀπαραίτητο τὴν ἐποχὴ πού ἐφευρέθηκε ὁ θηλασμός με τὸ μπουκάλι και τὰ παιδικὰ καροτσάκια. Στὴν πραγματικότητα, οἱ ἀνθρωπολογικὲς ἀποδείξεις δὲν προσφέρουν σήμερα κανένα στήριγμα στὴν ἀξία ἑνὸς τέτοιου τονισμού τοῦ δεσμοῦ ἀνάμεσα στὴ μητέρα και τὸ παιδί. Ἀντίθετα, οἱ συγκριτικὲς πολιτισμικὲς μελέτες ὑποδηλώνουν ότι ἡ προσαρμογὴ γίνεται πιδ εὐκολη, όταν φροντίζουν τὸ παιδί πολλοὶ φιλικὰ διακεῖμενοι ἄνθρωποι... θὰ μπορούσε φυσικὰ ν' ἀποδειχθεῖ ότι ὁ περιορισμός τῶν ἐπαφῶν τοῦ παιδιοῦ στὴ βιολογικὴ του μητέρα, ἀποτελεῖ, ἴσως τὸν πιδ ἀποτελεσματικὸ τρόπο γιὰ τὴ δημιουργία ἑνὸς χαρακτήρα πού 'ναι κατάλληλος γιὰ μιὰ ἰσθδια μονογαμικὴ συζυγικὴ σχέση. Ἀλλὰ ἀν εἶναι ἔτσι, τότε θὰ 'πρεπε νὰ ξεκαθαρίσουμε πῶς αὐτὸ πού κάνουμε ἐγκτεται σ' αὐτό».

Αὐτὸ τὸ ἄρθρο ἀρχισε με τὴ δήλωση πῶς δὲν ὑπῆρχε κανένας δεσμός ἀνάμεσα στὴ γέννηση τῶν παιδιοῶν και τὴν ἀνατροφή τους. Οἱ μητέρες δὲν εἶναι περισσότερο ἀπαραίτητες στὰ παιδιὰ, απ' ότι οἱ πατεράδες, οἱ γιαγιάδες ἢ ὁποιοσδήποτε τὰ ἀγαπᾶ, περιβάλλοντάς τα με τὸ σωστὸ εἶδος στοργῆς και κατανόησης. Μὲ τὸν ὄρο «ἀγάπη» δὲν ἐννοῶ φυσικὰ τὴ «μητρικὴ ἀγάπη», ἕνα συναίσθημα πού ἐμφανίζεται ὑποκριτικὰ σὰν ἡ πιδ ἀγνή κι ἰδανικὴ μορφή πού μπορεῖ νὰ πάρει ἡ ἀγάπη και πού τόσο χαρακτηριστικὰ παρουσιάζεται απ' τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας, με τὴν εἰκόνα τῆς νεαρῆς μητέρας πού ψιθυρίζει γλυκὰ λόγια στὸ παιδί τῆς ἐνῶ πλένει τὰ πιάτα. Στὴν πιδ ἀκράτα του μορφή, ὁ ὄρος «μητρικὴ ἀγάπη», συνεπάγεται τὸ εἶδος τῆς γεμάτης αὐταπάρνηση ἀφοσίωσης, πού πιστεύεται ότι ὑπάρχει στὸ ζωϊκὸ βασίλειο, ὄπου ἡ μητέρα ὑπερασπίζει τὰ μικρά τῆς (Φαίνεται, ὄμως, ότι ἀνάμεσα στοὺς λέιμους σὲ περίπτωση ἐξαιρετικῆς ἀνάγκης, ἐκεῖνος πού ὑπε-

ρασπίζει τὰ μικρά εἶναι συχνά ὁ πατέρας. Ἐπιπλέον, ὑπάρχουν διάφορα ζωικά εἶδη στὰ ὅποια ὁ πατέρας φροντίζει καθώς ἐπίσης καὶ προστατεύει τὰ μικρά (βλέπε τις «Συζητήσεις πάνω στὴν Ἀνάπτυξη τοῦ «Παιδιοῦ» W.H.O. STUDY GROOP, 1955). Ἄντι νὰ δοῦμε σ' αὐτὴ ἐκεῖνο πού ἀντιπροσωπεύει — τὴν προστασία τῶν μικρῶν γιὰ τὴ διαίωνιση τοῦ εἶδους — τὴν ἔχουμε ἐφαρμόσει στὴν ἀνθρώπινη γυναικεῖα συμπεριφορὰ καὶ τὴν ἔχουμε μετατρέψει συναισθηματικὰ σὲ μιὰ παρωδία τῆς ἀγάπης.

Ἔτσι ἡ «καλὴ» μητέρα εἶναι ἐκεῖνη πού περιβάλλει τὸ παιδί της μὲ ἀγάπη, πού ἱκανοποιεῖ κάθε του καπρίτσιο, πού ἐμποδίζει τις ἐπιθυμίες του μόνον ὅταν ὑπάρχει φυσικὸς κίνδυνος, πού τὸ προετοιμάζει ἐκ τῶν προτέρων γιὰ κάθε πιθανὴ μικρο-ἀρρώστεια καὶ πού προβλέπει ἕλες του τις ἀνάγκες. Πιστεύει εὐλικρινὰ πὼς κάνει ὅτι μπορεῖ γιὰ νὰ φτιάξει ἕνα χαρούμενο παιδί κι ἔπειτα ἀναρρωτιέται τί λάθος ἔκανε, ὅταν τὸ παιδί πιπιλάει τὸ δάκτυλό του, κατουριέται τὴ νύχτα καὶ τέλος, στὴν ἐφηβεία, ὅταν στρέφεται ἐναντίον της. Ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ ἴδιου νοήματος μπορεῖ νὰ ἴναι τὸ παιδί πού εἶναι μόνιμα ἀτολμο καὶ τόσο ἐξαρτημένο ἀπ' τὴ μητέρα του, ὥστε ἀκόμα κι αὐτὴ ἀντιλαμβάνεται ὅτι κάτι δὲν πάει καλά. Αὐτὴ ἡ ἐξάρτηση μπορεῖ νὰ μεταβιβάσῃ στὸν ἐνῆλικο, ὁ ὅποιος ἀντιμετωπίζει δυσκολίες γιὰ νὰ λειτουργήσει ἀνεξάρτητα καὶ ζητᾷ συνεχῶς ἐπιβεβαίωση τῆς ταυτότητάς του ἀπ' τοὺς ἄλλους. Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἀνατροφῆς εἶναι βέβαια πολὺ διαδομένο καὶ κρατᾷ ἀπασχολημένες συνεχῶς τις κλινικὲς Παιδικῆς καθοδήγησης.

Ἡ πιὸ λαθάνουσα ἴσως πλευρὰ αὐτῆς τῆς «καλῆς» μητρικῆς φροντίδας εἶναι ἡ συνειδητὴ πρόβλεψη τῶν ἀναγκῶν τοῦ παιδιοῦ. Ἴπάρχει μιὰ σύγχυση ἀνάμεσα στὴν ἀνάγκη μιᾶς ἐπιγνώσεως καὶ κατανόησης, τῶν ἀναγκῶν τοῦ παιδιοῦ, σὲ κάθε φάση τῆς ἀνάπτυξής του καὶ τὴν πρόβλεψη αὐτῶν. Ἡ μητέρα πού φροντίζει συνειδητὰ γιὰ κάθε ἀνάγκη ὅταν ἡ ἀκόμα καὶ πρωτοῦ ἐμφανιστεῖ, ζεῖ τὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ ἀντὶ γι' αὐτό. Ἄντι νὰ ἐπιτρέψει στὸ παιδί ν' ἀνακαλύψῃ μόνον του τὸν κόσμον γύρω του, ἡ μητέρα γίνεται ὁ μεσολαβητῆς ἀνάμεσα σ' αὐτό καὶ τὸν κόσμον. Τὸ μόνον πού μαθαίνει τὸ παιδί εἶναι πὼς νὰ συμμορφώνεται: οἱ προσεοχίες τῆς μητέρας του.

Θά μπορούσαμε ν' ἀμφισβητήσουμε όλες αυτές τις βασικές πεποιθήσεις, ἀναφορικά μὲ τὸ ποιοὶ εἶναι οἱ καλοὶ γονεῖς, δίχως νὰ παρουσιάσουμε μιὰ δλότεια ἀρνητικὴ εἰκόνα. Ἡ Ζερμαίν Γκρήνρ ὑπαινίχθηκε στὸ βιβλίο της, Ὁ Θ η λ υ κ ὸ ς Ε ὑ ν ο ὕ χ ο ς, ὅτι τὰ παιδιά δὲ χρειάζονται τὴ γονικὴ «ἀνατροφή». Δοσμένου ὅτι ἱκανοποιούνται οἱ φυσικὲς τους ἀνάγκες, ἀναπτύσσονται ἔτσι κι ἄλλιως. Ἡ ἀντίληψη ὅτι τὰ παιδιά χρειάζονται τὴν ἐνεργητικὴ ἐπέμβαση τῶν ἐγγέλκων στὴ διαδικασία ἀνάπτυξῆς τους, θά φαίνόταν σὲ πολλοὺς ἀνθρώπους σὰν ἀξιωματικὴ. Νά τί ὑποτίθεται ὅτι σημαίνει ἡ «ἀνατροφή». Τὸ τί ἔπρεπε νὰ σημαίνει συνίσταται στὴν παρουσία διαφόρων ἀνθρώπων πού τρέφουν θερμά, φιλικὰ αἰσθήματα γι' αὐτὰ κι ὅποιοι εἶναι ἔτοιμοι ν' ἀ ν τ α π ο κ ρ ῖ - θ ο ὦ ν στὶς ἀνάγκες τῶν παιδιῶν ὅταν αὐτὲς ἐμφανιστοῦν. Αὐτὸ θ' ἀπαιτοῦσε μιὰ συνειδητὴ ἀπομάκρυνση τῶν ἐγγέλκων, ὥστε νὰ ἐπιτραπεῖ στὸ παιδί νὰ καθορίσει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἔκταση τῆς σχέσης ἐγγέλκου - παιδιοῦ. Ἀπὸ μιὰ τέτοια προσέγγιση, θά μπορούσε κάλλιστα νὰ προκύψει ἕνα παιδί πού χρησιμοποιεῖ πραγματικὰ τὸ σπῖτι του σὰ ξενοδοχεῖο, προσφέροντας καὶ παίρνοντας μόνον ὅτι τοῦ εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ νὰ ζήσει τὴ δική του ζωὴ, μ' ἕνα δλότεια ἀνεξάρτητο καὶ αὐτοδύναμο τρόπο.

Αὐτὴ ἡ μέθοδος τῆς παιδικῆς ἀνατροφῆς δὲν ἀποτελεῖ ἕνα κούφιο κι ἀπραγματοποίητο ἰδανικό. Ἐφαρμόζεται, ἀ σ υ ν ε ἰ ῑ ῑ τ α, σὲ πολλὲς οἰκογένειες καὶ στὴν πιὸ ἥλια μορφή του ἔχει περιγραφεῖ ὅαν «ὑγιὲς παραμέληση». Ὅπως ὑποδηλώνει ὁ ὄρος, συνίσταται περισσότερο στὸ τί δὲν εἶναι παρά στὸ τί εἶναι. Τὸ πιὸ οὐσιαστικὸ σημεῖο εἶναι ὅτι ἀποφεύγει τὸν κίνδυνο προσκόλλησης τοῦ παιδιοῦ στὴ μητέρα κι ἀντίστροφα. Ἐτσι, τὸ παιδί ἀπελευθερώνεται ἀπὸ πολλὰ θάρη πού εἶναι μοιραῖο νὰ ὑποστεῖ ἕνα ὑποτίθεται καλοαναθρεμμένο παιδί — τὴν εὐθύνη νὰ ἐκπληρώσει τίς προσδοκίες τῶν γονιῶν του, ν' ἀνταποδώσει τὴν ἀγάπη καὶ τίς θυσίες τους καὶ νὰ τοὺς ἀποζημιώσει σὲ περίπτωση πού περιέλθουν σὲ ἀνικανότητα. Ἀντὶ νὰ ἐξαναγκάζεται ν' ἀποδίδει τιμὲς στοὺς γονεῖς του, τὸ παιδί ἀφήνεται ν' ἀποδίδει τιμὲς στὸν ἑαυτὸ του.

Γιὰ κείνους τοὺς γονεῖς, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν βασικά στὴ μεσαία τάξη, πού ἔχουν υἱοθετήσει μὲ πάθος δλόκληρη αὐτὴ τὴ μυθολογία — τὴν ἔντονη προσκόλληση στὴ μητέρα, τὴ λαχτάρα τοῦ παι-

διοῦ, γι' ἀγάπη και σιγουριά, τὴν ἀνάγκη του γιὰ συνεχὴ φροντίδα και καθοδήγηση — θὰ ἔταν ἀδάστακτο τὸ ν' ἀκούσουν ὅτι ἀφιερώνουν ὑπερβολικὴ προσοχὴ στὰ παιδιὰ τους. Παρόμοια, αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι θὰ ὑπερασπιστοῦν ὡς τὸ τέλος τὸ μῦθο πῶς ἡ σιγουριά ἀποτελεῖ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ὑγιὴ ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ.

Ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἀσφάλειας πρέπει νὰ ἐξηγητῆ μερικὰ, τὴν παρὰξενη συμπεριφορὰ πού ἐπιδειχνοῦν διάφορα ἄτομα, πού ἦταν προηγούμενα φωτισμένα, ὅταν γεννιέται τὸ πρῶτο τους παιδί. Παύουν πιά νὰ ζοῦν στὸ παρόν, παίρνοντας ἀπὸ κάθε μέρα τῆς ζωῆς τους ὅσα περισσότερα μπορεῖ νὰ προσφέρει και ἀρχίζουν νὰ προγραμματίζουν γιὰ κάτι πού ἀποκαλεῖται μέλλον. Ἀγοράζουν ἕνα σπίτι, δημιουργοῦν γύρω τους ἕνα ἰσχυρὸ προστατευτικὸ τοίχο κι ἀρχίζουν νὰ σκέπτονται γιὰ ἕνα δεύτερο παιδί, ὄχι ἀναγκαστικά ἐπειδὴ τὸ θέλοῦν, ἀλλὰ γιὰ νὰ προσφέρουν μιὰ συντροφιά στὸ πρῶτο και γιὰ νὰ βοηθήσει ἀργότερα στὴ βελτίωση τῶν ἐργασιῶν τοῦ πατέρα κι οἱ προοπτικὲς πού ἀνοίγονται μ' αὐτὸ ἀρχίζουν ν' ἀποκτοῦν μιὰ ὑπέριμετρη σημασία. Στ' ὄνομα τῆς ἐξασφάλισης τῆς σιγουριάς, γιὰ τὰ παιδιὰ τους, οἱ γονεῖς αὐτοὶ τοὺς ἀρνιοῦνται τὴν πρώτη ὕλη πάνω στὴν ὁποία στηρίζεται ἡ ἐμπειρία μας, δηλαδὴ, τὸ ἀπρόβλεπτο αὐτῆς. Στὴν πραγματικότητα, ἡ σιγουριά εἶναι ἀκόμα ἕνα ἀπ' τὰ ὄργανα χειραγώγησης, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ἡ κοινωνία γιὰ νὰ μὴ σ' ἀφήσει νὰ προχωρήσεις και νὰ σὲ κάνει νὰ δουλεύεις σκληρά.

Ἡ ἀσφάλεια πιστεύεται συνήθως ὅτι ἐνισχύεται ἀπ' τὴ λογικὴ, Ἀντιμετωπίζοντας τὰ παιδιὰ, πολλοὶ γονεῖς εἶναι ἀπορροφημένοι μὲ τὸ νὰ παρουσιάσουν μιὰ διτρίνα συνέπειας κι ὀρθολογικότητας. Αὐτὸ φαίνεται χαρακτηριστικὰ στὶς ἀνόητες συζητήσεις, ὅπου ὁ ἐνήλικος ἐξηγεῖ ἐνσυνείδητα τίς αἰτίες τῶν ἐνεργειῶν του ἀντιμετωπίζοντας τὸ παιδί σὰ νὰ ἔταν μιὰ μικρογραφία ἐνὸς ἐνήλικου, ἱκανὴ νὰ σκεφτεῖ μὲ τετράγωνη λογικὴ. Αὐτὸ εἶναι τὸ σύγχρονο ἀντίστοιχο τοῦ «ὄχι μπροστὰ στὰ παιδιὰ ἀγαπητῆ μου», πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ γονεῖς μας, ἀποδοκιμάζοντας ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, ὅταν καθγάδιζαν. Ἡ πεποίθησή τους, πῶς ὅτι ἔκαναν ἦταν ὠραῖο κι ἀξιοπρεπές, εἶναι ἐφάμιλλη μὲ τὴ σημερινὴ πίστη στὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς λογικῆς. Καὶ τὰ δύο εἶδη γονιῶν θὰ μπόρουσαν νὰ μάθουν κάτι ἀπὸ κείνον πού ἐναντιώνεται στὰ

παιδιά, επειδή είναι άτακτα. Αυτός ο πατέρας δε φοράει μιά ειδική μάσκα όταν αντιμετωπίζει τὰ παιδιά του. Οι αξιοπρεπείς και λογικοί γονείς, όμως κρύβουν τὸν πραγματικό τους ἑαυτὸ προκειμένου νὰ παρουσιάσουν στὰ παιδιά τους μιά ἐξιδανικευμένη εικόνα.

Τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα, ἀπὸ ἕνα λόγο πού ἐκφωνήθηκε στὸ Παγκόσμιο Συνέδριο Παιδικῆς Πρόνοιας τοῦ 1968, ἐκφράζει αὐτὴ τὴ στάση ἀπέναντι στὴν παιδικὴ ἀνατροφή, πού πρέπει ν' ἀπορριφθεῖ σθεναρά:

«... τὸ πιὸ σημαντικό καθήκον μας, ἀναφορικὰ μὲ ὁποιοδήποτε παιδί μας ἀπασχολεῖ, εἶναι νὰ τοῦ προσφέρουμε μητρικὴ καὶ προσωπικὴ ἀγάπη... πρέπει νὰ ἴμαστε κοντὰ του. Στὴν πραγματικότητά, ἂν δὲν ἀποτελούμε τὸ ὄρατὸ καὶ συγκεκριμένο κέντρο τοῦ κόσμου του κι ἂν δὲν εἴμαστε τὸ σταθερὸ ἐπίκεντρο κάθε ἀλλαγῆς, κάθε μας προσπάθεια θὰ ἴναι μάταιη».

Μήπως τὸ ν' ἀγαπᾶς ἕνα παιδί σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ γίνεις τὸ ἐπίκεντρο τοῦ κόσμου του; Καὶ μήπως ἡ ἀγάπη εἶναι πραγματικὰ ἐκείνη πού ἐπιβάλλει στοὺς γονεῖς νὰ προστατεύουν καὶ νὰ ὑπερασπίζονται τὸ παιδί ἀπ' ὅλες τὶς μικροφασαρίες πού ἀντιμετωπίζει ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι, ἀντὶ νὰ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ τὶς χειριστεῖ μὲ τὸ δικό του τρόπο; Τὰ περισσότερα πράγματα πού περνᾶνε σὰν καλὴ γονικὴ φροντίδα, ἀποτελοῦν τὴν ἔντεχνη ἐκλογίκευση μιᾶς ἀσυγχώρητης μανίας κατοχῆς. Ἡ τελευταία προσπάθει νὰ δέσει τὸ παιδί μὲ τὴ μητέρα καὶ προσφέρει ἕνα χειραγωγήσιμο ἀντικείμενο μὲ τὸ ὁποῖο οἱ γονεῖς ἐκλογικεῖουν τὶς προσωπικὲς τοὺς ἀνεκπλήρωτες ἐπιθυμίες. Συχνά, αὐτὸ ἐκφράζεται συνειδητὰ ἀπὸ διάφορους γονεῖς οἱ ὁποῖοι καυχῶνται ὅτι προσφέρουν στὰ παιδιά τους ὅτι στερήθηκαν οἱ ἴδιοι. Ὅταν λένε ὅτι «ἀγαποῦν» τὰ παιδιά, στὴν πραγματικότητά σημαίνει ὅτι τὰ χρησιμοποιοῦν.

Ὁ Λαίγγκ, στὸ βιβλίο του, «Ἡ Πολιτικὴ τῆς Ἐμπειρίας», ἐκφράζεται πολὺ ἀποφασιστικὰ πάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο:

«Ἀπ' τὴ στιγμὴ πού γεννιέται... τὸ θρέφος ὑπόκειται

σ' αυτές τις δυνάμεις της βίας που ονομάζουμε αγάπη, όπως συνέβηκε και με τη μητέρα και τον πατέρα του και τους δικούς τους γονείς καθώς και τους γονείς που προηγήθηκαν. Οι δυνάμεις αυτές ασχολούνται βασικά με την καταστροφή των περισσότερων δυνατοτήτων του. Αυτή η επιχείρηση έχει απόλυτη επιτυχία. Τόν καιρό που το νέο ανθρώπινο πλάσμα θά 'χει συμπληρώσει τα 15 του χρόνια, μάς παραδίδουν ένα δν σαν και μας. Μια μισότρελλη ύπαρξη περισσότερο ή λιγότερο προσαρμοσμένη σ' ένα σχιζοφρενικό κόσμο. Αυτή είναι η έννοια του φυσιολογικού στη σημερινή εποχή. Η αγάπη κι η βία, μιλώντας με ακρίβεια, είναι εκ διαμέτρου αντίθετες. Η αγάπη επιτρέπει στο δν άλλον να ύπάρχει έχοντας όμως στοργή κι ενδιαφέρον. Η βία προσπαθεί να περιορίσει την ελευθερία του άλλου, να τον αναγκάσει να ενεργεί με τον τρόπο που μας άρσει, αλλά με πλήρη έλλειψη προσοχής κι αδιαφορία για την ύπαρξη ή τη μοίρα του άλλου. Καταστρέφουμε έτσι αποτελεσματικά τον έαυτό μας με τη βία, που έχει μεταμφιεστεί σε αγάπη».

Η αγάπη επιτρέπει στο παιδί να ύπάρχει, έχοντας στοργή κι ενδιαφέρον. Η μητέρα όμως δεν επιτρέπει στο παιδί της να 'ναι ο έαυτός του, όταν του γίνεται απαραίτητη, πράγμα που ισχύει και για την ίδια, σε περίπτωση που φορτώνεται μόνη της όλη τη φροντίδα του αντί να τη μοιραστεί με άλλους. Και δεν το αφήνει να 'ναι ο έαυτός του, όταν του μεταδίδει την ανησυχία της για την εύτυχία του, κάνοντάς το έτσι να αισθάνεται υπεύθυνο για τα αισθήματά της, όταν «άποτυχαίνει» να εκπληρώσει τις προσδοκίες της. Η γυναίκα που εύπρεπίζει και στολίζει το κανίς της, μεταμορφώνοντάς το σε μια παρωδία σκύλου, που το θγάζει έξω για περίπατο για να επιδειχθεί στους γείτονες, επιτρέποντάς του να παίζει μόνο με άλλα σκυλάκια, δεν απέχει τόσο πολύ απ' τη μητέρα που διατείνεται ότι «αγαπά» το παιδί της.

Όταν θά 'χουμε μάθει ν' απαγκιστρωνόμαστε απ' τα παιδιά τα όποια φροντίζουμε, απελευθερώντάς τα απ' την πίεση να ταυ-

τις με μεις, τότε θα τ' αγαπάμε δίχως να εξασκοῦμε πάνω τους
βία. Στην πορεία αὐτῆς τῆς διαδικασίας, θὰ θαδίσουμε, κατὰ κάποιο
τρόπο καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ ἑαυτοῦ
μας.

ΛΗ ΚΟΜΕΡ

ΓΑΜΟΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΑΣ

Ἡ λαϊκὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ γάμο καὶ τὸν ἔρωτα, εἶναι ὅτι ἀποτελοῦν συνώνυμα, ὅτι πηγάζουν ἀπ' τὰ ἴδια κίνητρα καὶ καλύπτουν τὶς ἴδιες ἀνθρώπινες ἀνάγκες. Ὅπως οἱ περισσότερες λαϊκὲς ἀντιλήψεις στηρίζεται κι αὐτὴ ὄχι σὲ πραγματικὰ γεγονότα, ἀλλὰ σὲ προλήψεις.

Ὁ Γάμος κι ὁ ἔρωτας δὲν ἔχουν τίποτα τὸ κοινό, ἀπέχουν τόσο πολὺ ὅ ἓνας ἀπ' τὸν ἄλλο ὅσο κι οἱ πόλοι. Στὴν πραγματικότητα, ἀνταγωνίζονται ὁ ἓνας τὸν ἄλλο. Δίχως ἀμφιβολία, μερικοὶ γάμοι ὑπῆρξαν τὸ ἀποτέλεσμα ἀγάπης. Αὐτὸ δὲ συνέβηκε ὅμως ἐπειδὴ ὁ ἔρωτας μποροῦσε νὰ ἐπιδεδαιωθεῖ μόνο μέσα στοῦ γάμο. Ὁφειλόταν μᾶλλον στὸ ὅτι λίγοι ἄνθρωποι μποροῦν ν' ἀγνοήσουν ὀλότελα μιὰ παράδοση. Ἐπάρχουν σήμερα πολλοὶ ἄνθρωποι γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ γάμος δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ μιὰ κωμωδία, ἀλλὰ ποὺ ὑποτάσσονται σ' αὐτὸν ἐξ αἰτίας τῆς κοινῆς γνώμης. Ὁπωσδήποτε, ἐνῶ εἶναι ἀλήθεια ὅτι μερικοὶ γάμοι βασίζονται στὸν ἔρωτα κι ἐνῶ εἶναι ἐξ ἴσου ἀληθινὸ ὅτι σὲ μερικὲς περιπτώσεις ὁ ἔρωτας συνεχίζεται στὴ διάρκεια τῆς συζυγικῆς ζωῆς, ὑποστηρίζω ὅτι αὐτὸ συμβαίνει ἀνεξάρτητα ἀπ' τὸ γάμο κι ὄχι ἐξαιτίας αὐτοῦ.

Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, εἶναι ὀλότελα λαθεμένο τὸ ὅτι ὁ ἔρωτας πηγάζει ἀπ' τὸ γάμο. Σὲ σπάνιες περιπτώσεις ἀκούει κανεὶς γιὰ τὴν ἐκπληκτικὴ περίπτωσι ἐνός παντρεμένου ζευγαριοῦ ποὺ θρῆκε

τόν έρωτα μετά τό γάμο, αλλά πού μιá πιό προσεκτική εξέταση θ' άποκάλυπτε ότι αυτό άποτελεί μιá άπλή προσαρμογή στο άναπόφευκτο. Είναι δέβαιο ότι ή αυξανόμενη συνήθεια άπέχει πολύ άπ' τόν αυθορμητισμό, τήν ένταση και τήν όμορφιά του έρωτα, δίχως τίς όποιες εκφυλλίζεται ή εσωτερική φύση του γάμου, τόσο για τόν άντρα όσο και για τή γυναίκα.

Ό γάμος άποτελεί πρωταρχικά μιá οικονομική ρύθμιση, ένα άσφαλιστικό συμβόλαιο. Η μόνη διαφορά του άπ' τή συνηθισμένη άσφάλεια ζωής βρίσκεται στο ότι είναι πιό δεσμευτικός, πιό άπαιτητικός. Αυτά πού άπαιτεί είναι πολύ μεγάλα σέ σύγκριση μ' αυτά πού προσφέρει. Κάνοντας κανείς ένα άσφαλιστικό συμβόλαιο πληρώνει γι' αυτό σέ δολάρια και σέντς, όντας πάντοτε ελεύθερος νά διακόψει τίς πληρωμές. "Αν όμως τό άσφάλιστρο τής γυναίκας, είναι ένας σύζυγος, τό πληρώνει με τ' όνομά τής, τήν ήσυχία τής, τόν αυτοσεβασμό τής, τήν ίδια τής τή ζωή, «μέχρι πού νά τούς χωρίσει ό θάνατος». Έπιπλέον ή άσφάλεια του γάμου τήν καταδικάζει σέ ισόδια έξάρτηση, άπόλυτη άχρηστία, τόσο άτομική όσο και κοινωνική. Κι ό άντρας επίσης πληρώνει τό φόρο του, αλλά καθώς ή σφαίρα κίνησής του είναι πλατύτερη, ό γάμος δέ τόν περιορίζει τόσο πολύ όσο τή γυναίκα. Αισθάνεται τά δεσιμά του περισσότερο άπό οικονομική άποψη.

Έπομένως τά λόγια του Δάντη για τήν Κόλαση, ισχύουν έξ ίσου και για τό γάμο: «Σύ πού πρόκειται νά μπεις έδω, άφησε πίσω κάθε έλπίδα».

Τό ότι ό γάμος είναι ένα φιάσκο, δέν μπορεί κανείς νά τό άρνηθει έκτός άπ' τόν πολύ ήλίθιο. Δέν έχει κανείς παρά νά κοιτάξει τίς στατιστικές τών διαζυγίων για ν' αντιληφτεί πραγματικά πόσο πικρή άποτυχία είναι ό γάμος. Όστε ισχύει τό στερεότυπο Φιλισταϊκό έπιχείρημα ότι ή χαλαρότητα τών νόμων περί διαζυγίου κι ή αυξανόμενη αστάθεια τών γυναικών ευθύνονται για τό γεγονός ότι: πρώτον, κάθε 12ος γάμος καταλήγει σέ διαζύγιο, δεύτερον, ότι άπ' τό 1870 τά διαζύγια έχουν αυξηθεί άπό 28 σέ 73 για κάθε πληθυσμό 100.000 ανθρώπων, τρίτον, ότι ή μοιχεία, άπ' τό 1867, σάν αίτία διαζυγίου, έχει αυξηθεί 270,8%, τέταρτον, ότι ή συζυγική έγκατάλειψη αυξήθηκε 369,8%.

Προστιθέμενη σ' αυτούς τούς εκπληκτικούς αριθμούς, υπάρ-

χει μιά τεράστια ποσότητα ύλικού, θεατρικού και φιλολογικού, που άποσαφηνίζει παραπέρα τὸ θέμα. Ὁ Ρόμπερτ Χάρρικ στὸ «Μαζι», ὁ Πινέρο στὸ «Μεσαίο Κανάλι», ὁ Εὐγένιος Οὐῶλτερ, στὸ «Ξεφληρωμένο» καὶ τόσοι ἄλλοι συγγραφεῖς σχολιάζουν τὴ γύμνια, τὴ μονοτονία, τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν ἀνεπάρκεια τοῦ γάμου, σὰν παράγοντα γιὰ τὴν ἁρμονία καὶ τὴν κατανόηση.

Ὁ σκεπτόμενος σπουδαστὴς τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν δὲ θὰ ἱκανοποιηθεῖ μὲ τὴ λαϊκὴ, ἐπιφανειακὴ δικαιολόγηση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Θὰ πρέπει νὰ διεισδύσει βαθύτερα μέσα στὴν ἴδια τὴ ζωὴ τῶν δύο φύλων γιὰ νὰ μάθει τὴν αἰτία ποῦ κάνει τὸ γάμο τόσο ὀλέθριο.

Ὁ Ἔντουαρντ Κάρπαντερ λέει ὅτι πίσω ἀπὸ κάθε γάμο θρίσκεται τὸ περιβάλλον ὀλόκληρης τῆς ζωῆς τῶν δύο φύλων, ἓνα περιβάλλον, ποῦ εἶναι τόσο διαφορετικὸ ἀπ' τὸ ἄλλο, ὥστε ὁ ἄντρας καὶ ἡ γυναίκα εἶναι μοιραῖο νὰ παραμείνουν ξένοι. Χωρισμένοι ἀπὸ ἓνα ἀνυπέρβατο τοῖχο προλήψεων, ἐθίμων καὶ συνθηείας, ὁ γάμος δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα ν' ἀναπτύξει τὴ γνώση καὶ τὸ σεβασμὸ τῶν δύο φύλων, ἀνάμεσα σ' αὐτούς, δίχως τίς ὁποῖες κάθε ἔνωση εἶναι καταδικασμένη σὲ ἀποτυχία.

Ὁ Ἐρρίκος Ἴψεν, ὁ ὁποῖος μισοῦσε κάθε κοινωνικὴ ὑποκρισία, ἦταν ἰσως ὁ πρῶτος ποῦ συνειδητοποίησε αὐτὴ τὴ μεγάλη ἀλήθεια. Ἡ Νόρα ἐγκαταλείπει τὸν ἄντρα τῆς ὀχι, ὅπως θὰ ἤθελε ὁ ἠλίθιος κριτικὸς — γιὰτὶ κούραστηκε ἀπ' τὸ βάρος τῶν εὐθυνῶν τῆς ἡ ἐπειδὴ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν ὑπαρξη τῶν δικαιωμάτων τῆς γυναίκας, ἀλλὰ γιὰτὶ συνειδητοποίησε ὅτι εἶχε ζήσει 8 χρόνια μ' ἓνα ξένο καὶ τοῦ εἶχε κάνει παιδιά. Μπορεῖ νὰ ὑπάρξει τίποτα πῶς ταπεινωτικὸ, πῶς ἐξευτελιστικὸ, ἀπὸ μιά ἰσόβια συμβίωση ἀνάμεσα σὲ δύο ξένους; Δὲ χρειάζεται ἡ γυναίκα νὰ ξέρει τίποτα γιὰ τὸν ἄντρα, θ' ἀποταμιεύει τὸ εἰσόδημά του. Ὅσο γιὰ τὴ γνώση τῆς γυναίκας — τί χρειάζεται νὰ ξέρει ὁ ἄντρας ἐκτὸς ἀπ' τὸ ὅτι αὐτὴ ἔχει μιά εὐχάριστη ἐμφάνιση; Δὲν ἔχουμε ἀκόμα ξεπεράσει τὸ θεολογικὸ μῦθο πῶς ἡ γυναίκα δὲν ἔχει ψυχὴ, πῶς ἀποτελεῖ ἓνα ἀπλὸ συμπλήρωμα τοῦ ἄντρα, δημιουργημένη ἀπ' τὸ πλευρὸ του γιὰ τὴν εὐκολία τοῦ κυρίου, ποῦ ἦταν τόσο δυνατὸς ὥστε φοδῶταν τὸν ἴδιο του τὸν ἰσικιο.

Ἴσως ἡ φτωχὴ ποιότητα τοῦ ὕλικού ἀπ' τὸ ὁποῖο προέρχεται

ή γυναίκα νάναι υπεύθυνη για τήν κατωτερότητά της. "Όπως και νάνχει τó πράγμα, ή γυναίκα δέν έχει ψυχή, — τί υπάρχει τότε, πού πρέπει νά ξέρει γι' αúτη ή άντρας; Ξέχωρα απ' αúτό, όσο λιγώτερη ψυχή έχει ή γυναίκα τόσο περισσότερα αúτου έχει σά σύζυγος, τόσο εύκολώτερα θά προσκολληθεί στο σύζυγό της. Αúτη ή δουλική άναγνώριση τής άνωτερότητας του άντρα, είναι εκείνη πού έχει διατηρήσει φαινομενικά άθικτο τó θεσμό του γάμου για μιά τόσο μακρόχρονη περίοδο. Τώρα πού ή γυναίκα άρχίζει νά βασίζεται στις δικές της δυνάμεις, τώρα πού άποκτά πραγματικά συνείδηση του έαυτου της, σάν ύπαρξη ανεξάρτητη απ' τήν έξουσία του άφεντικού, ή ιερός θεσμός του γάμου ύπονομιεύεται σταδιακά και κανένas θρήνος δέν είναι πιά δυνατόν νά τόν στηρίξει.

Σχεδόν απ' τήν παιδική ήλικία, τó μέσο κορίτσι διδάσχεται ότι ή γάμος άποτελεί τόν προορισμό της, έπομένως ή εκπαίδευση κι ή μόρφωσή της πρέπει νά προσανατολίζονται πρós αúτό τó σκοπο. Σάν τó βουδó ζωο πού τó παχαίνουν για νά σφάξουν, τó προτοιμάζουν γι' αúτόν. "Όμως, πράγμα άρκετά παράξενο, του επιτρέπουν νά μάθει, για τά καθήκοντά του σά συζύγου και μητέρας, πολύ λιγώτερα απ' όσα ξέρει για τó επάγγελμά του ένας συνηθισμένος τεχνίτης. Είναι άναξιοπρεπές και βρώμικο για ένα κορίτσι νά γνωρίζει διδήποτε για τή συζυγική σχέση. Για τήν άντιφατικότητα της τιμóτητας, έδω χρειάζεται ή γαιμήλια ύπόσχεση για νά μετατρέψει κάτι τó οποιο είναι βρώμικο στην πιό άγνή και πιό ιερή συμφωνία. πού δέν μπορεί κανείς ν' άμφισβητήσει ή νά επικρίνει. Αúτη άκριδώς είναι ή στάση του μέσου ύποστηριχτή του γάμου. "Η μέλλουσα σύζυγος και μητέρα κρατιέται σέ πλήρη άγνοια, του μόνου τους αúτου στον άνταγωνιστικό στίβο του σέξ. "Έτσι δημιουργεί ισόβιες σχέσεις μ' ένα άντρα, μόνο για νά βρεθεί σοκαρισμένη, άηδισαμένη, προσβλημένη ύπέρμετρα απ' τó πιό φυσικό κι ύγιεινό ένστικτο, τó σέξ. Είναι σίγουρο τó νά πω ότι ένα μεγάλο ποσοστό τής δυστυχίας, τής μιζέριας, τής άπελπισίας και του φυσικού μαρτύριου τής συζυγικής ζωής, όφείλεται στην έγκληματική άγνοια των σεξουαλικών θεμάτων, πού έγκωμιμάζεται σά μεγάλη άρετή. Ούτε άποτελεί ύπερβολή όταν λέω ότι άρκετά σίπια έχουν διαλυθεί έξαιτίας αúτου του λυπηρού γεγονότος.

"Αν όμως ή γυναίκα είναι ελεύθερη κι άρκετά δυνατή για

νά μυηθεί στο σέξ, δίχως τήν εύλογία τοῦ Κράτους ἢ τῆς Ἐκκλησίας, θά στιγματιστεῖ σάν δλότελα ἀκατάλληλη γιά νά γίνει σύζυγος ἑνός «καλοῦ» ἄντρα, τοῦ ὁποῖου ἡ καλοσύνη συνίσταται σ' ἕνα ἄδειο κεφάλι κι ἕνα γεμάτο πορτοφόλι. Μπορεῖ νά ὑπάρξει τίποτα πιδ ἐξοργιστικό ἀπ' τήν ιδέα ὅτι μιᾶ ὑγιῆς, ὠριμη γυναίκα, γεμάτη ζωῆ καί πάθος, πρέπει ν' ἀρνηθεῖ τήν ἐπιταγή τῆς φύσης, πρέπει νά καταπνίξει τόν πιδ ἔντονο πόθο της, νά ὑπονομιέψει τήν ὑγεία της καί νά συντρίψει, τὸ μυαλό της, ν' ἀναχαιτίσει τήν ὀζυδέρχειά της, νά ἀπόσχει ἀπ' τὸ βάθος καί τῆ δόξα τῆς σεξουαλικῆς ἐμπειρίας, ὡς ὅτου νάρθει νά τήν πάρει γιά γυναίκα τοῦ ἑνα «καλοῦ» ἄντρας; Αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει ὁ γάμιος. Πῶς ἄλλιώς θά μπορούσῃ νά καταλήξει μιὰ τέτοια συμφωνία, παρά στήν ἀποτυχία; Αὐτὸς εἶναι ἕνας παράγοντας, ἀν κι ὄχι λιγώτερο σημαντικός, τοῦ γάμιου, πού τὸν διαφοροποιεῖ ἀπ' τὸν ἔρωτα.

Ἡ ἐποχὴ μας εἶναι μιὰ πρακτικὴ ἐποχὴ. Πάει πιά ὁ καιρὸς πού ὁ Ρωμαῖος κι ἡ Ἰουλιέτα ἀψηφοῦσαν γιά τὸν ἔρωτα τήν ὀργή τῶν πατεράδων τους, πού ἡ Γκρέτχεν ἐκτιθόταν γιά τὸν ἔρωτα στοῦ κουτσομπολιδοῦ τῶν γειτόνων της. Ἄν, σὲ σπάνιες περιπτώσεις, οἱ νέοι ἐπιτρέπουν στοῦ ἑαυτοῦ τους τήν πολυτέλεια τοῦ ρομάντζου, φροντίζουν οἱ μεγαλύτεροι νά τοὺς συνενίσουν καί νά τοὺς ἀναμορφώσουν μέχρι νά γίνουν «λογικοί».

Τὸ ἠθικό διδάγμα πού παίρνει τὸ κορίτσι δὲν εἶναι ἀν ὁ ἄντρας ἔχει ξυπνήσει τὸν ἔρωτά της, ἀλλὰ μᾶλλον «πόσα διαθέτει;» Ὁ βασικός καί μοναδικὸς Θεὸς τῆς πρακτικῆς Ἀμερικάνικης ζωῆς. Σταδιακά, τὸ διδάγμα αὐτὸ διαποτίζει κάθε σκέψη τοῦ κοριτοῦ. Τὰ ὄνειρά του δὲν περιέχουν πιά τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ καί φιλιά, γέλια καί δάκρυα· ὄνειρεύεται ψώνια καί πανέρια ἐκπτώσεων. Αὐτὴ ἡ ψυχικὴ φτώχεια κι ἀθλιότητα, ἀποτελοῦν τὰ στοιχεῖα πού εἶναι ἐμφυτα στοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου. Τὸ Κράτος κι ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐγκρίνουν κανένα ἄλλο ἰδανικό, ἐπειδὴ ἀπλῶς εἶναι ἐκεῖνο πού διευκολύνει τὸν ἔλεγχο τῶν ἀντρῶν καί τῶν γυναικῶν ἀπ' τήν Ἐκκλησία καί τὸ Κράτος.

Χωρὶς ἀμφιβολία, ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού συνεχίζουν νά πιστεύουν στοῦ ἔρωτα, πάνω ἀπὸ δολλάρια καί σέντς. Αὐτὸ ἰσχύει ἰδιαίτερα γιά κείνη τήν τάξη, τήν ὁποία ἔχει ὑποχρεώσει νά γίνει αὐτοδύναμη ἡ οἰκονομικὴ ἀναγκαιότητα. Ἡ τρομερὴ ἀλλαγὴ πού

ἐπῆλθε στή θέση τῆς γυναίκα, σφυρηλατημένη ἀπ' αὐτὸν τὸν ἰσχυρὸ παράγοντα, εἶναι πραγματικά ἓνα φαινόμενο, δταν σκεφτοῦμε ὅτι δὲν ἔχει περάσει πολὺς καιρὸς ἀπὸ τότε πού μπῆκε ἡ γυναίκα στὸ βιομηχανικὸ στίβο. Ἐξῆ ἑκατομμύρια μισθοσυντῆρητες γυναῖκες, ἔξῆ ἑκατομμύρια γυναῖκες, πού ἔχουν ἴδια δικαιώματα μὲ τοὺς ἄντρες, νὰ τίς ἐκμεταλλεύονται, νὰ τίς ληστεύουν, νὰ καταδαίνουν σὲ ἀπεργία, ἀκόμα καὶ νὰ λιμοκτονοῦν. Τίποτα ἄλλο κύριέ μου; Ναι, ἔξῆ ἑκατομμύρια μισθοσυντῆρητες ἐργάτριες σὲ κάθε τομέα τῆς ζωῆς, ἀπ' τὴν πιὸ ἀνώτερη πνευματικὴ ἐργασία ὡς στὴν πιὸ δύσκολη χειρονακτικὴ ἐργασία, στὰ ὄρυχια καὶ στὶς κατασκευὲς σιδηροδρόμων. Ναι, ἀκόμα καὶ ντετέκτιβ κι ἀστυνομικοί. Σίγουρα ἡ χειραφέτηση εἶναι πλήρης...

Παρόλα αὐτὰ ὅμως μόνο ἓνας μικρὸς ἀριθμὸς τῆς τεράστιας στρατιᾶς τῶν μισθοσυντῆρητων γυναικῶν βλέπει τὴν ἐργασία σὰ μόνιμο πρόβλημα, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού τὴ βλέπει ὁ ἄντρας. Ὅσο ἐξασθενημένος κι ἂν εἶναι ὁ τελευταῖος, ἔχει μολοντοῦτο διδαχτεῖ νᾶναι ἀνεξάρτητος, αὐτοδύναμος. Ὡ, ξέρω πὼς κανένας δὲν μπορεῖ νᾶναι πραγματικά ἀνεξάρτητος μέσα στὰ οἰκονομικὰ γρανάζια πού εἵμαστε μπλεγμένοι· ὅμως ἀκόμα καὶ τὸ πιὸ ἀδύναμο ἀντρικὸ δεῖγμα, μισεῖ τὸ νὰ εἶναι παράσιτο ἢ τέλος πάντων νὰ εἶναι γνωστὸ σὰν τέτοιο.

Ἡ γυναίκα θεωρεῖ μεταβατικὸ τὸ ρόλο τῆς σὰν ἐργαζόμενη, τὸν ὁποῖο πρόκειται νὰ ἐγκαταλείψει μόλις ἐμφανιστεῖ ὁ πρῶτος πλειοδότης. Νά γιατί εἶναι ἀπειρα δυσκολώτερο νὰ ὀργανωθοῦν οἱ γυναῖκες παρὰ οἱ ἄντρες. «Γιατί πρέπει νὰ γίνω μέλος ἑνὸς συνδικάτου;» Πρόκειται νὰ παντρευτῶ, νὰ ἔχω ἓνα σπίτι. Μήπως δὲ διδασκόταν ἀπ' τὴν παιδικὴ τῆς ἡλικία νὰ θεωρεῖ αὐτὸ σὰν τὸν τελικὸ τῆς προορισιό; Θὰ μάθει ὅμως ἀρκετὰ σύντομα ὅτι τὸ σπίτι παρόλο πού δὲν ἀποτελεῖ μὰ τόσο μεγάλη φυλακὴ ὅσο τὸ ἐργαστάσιο, ἔχει ὅμως πιὸ συμπαγεῖς πόρτες καὶ κάγκελα. Ἐχει ἓνα φύλακα τόσο πιστὸ πού κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπ' αὐτόν. Τὸ πιὸ τραγικὸ ὅμως ἀπ' ὅλα εἶναι ὅτι τὸ σπίτι δὲν τὴν ἀπελευθερώνει πιά ἀπ' τὴ μισθωτὴ σκλαβιά, τὸ μόνον πού κάνει εἶναι νὰ αὐξάνει τὰ καθήκοντά τῆς.

Σύμφωνα μὲ τίς τελευταῖες στατιστικὲς, πού ἔχουν ὑποβληθεῖ σὲ μὰ Ἐπιτροπῆ, ἀναφορικά μὲ τὴν ἐργασία καὶ τὰ ἡμερομίσθια

καί τή συσσώρευση τοῦ πληθυσμοῦ, μόνο στή Νέα Ὑόρκη, τὸ 10^ο τῶν μισθωτῶν ἐργατριῶν εἶναι παντρεμένες κι ὁμοῦ εἶναι ἀναγκασμένες νὰ συνεχίσουν νὰ ἐργάζονται παίρνοντας τὸ μικρότερο ἡμερομίσθιο τοῦ κόσμου. Προσθέστε σ' αὐτὴ τὴ φοβερὴ πλευρὰ τὴ μονότονη ἐργασία τοῦ νοικοκυριοῦ καί τότε τί ἀπομένει ἀπ' τὴν προστασία καί τὴ δόξα τοῦ σπιτιοῦ; Γιά νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, ἀκόμα κι ἡ μεσοαστὴ παντρεμένη κοπέλλα δὲν μπορεῖ νὰ μιλήσει γιὰ τὸ σπίτι της, ἀφοῦ ὁ ἄντρας εἶναι ἐκεῖνος ποὺ δημιουργεῖ τὸ περιβάλλον της. Δὲν ἔχει σημασία ἂν ὁ σύζυγος εἶναι ὠμὸς ἢ μελιστάλακτος. Ἐκεῖνο ποὺ θέλω ν' ἀποδείξω εἶναι ὅτι ὁ γάμος ἐξασφαλίζει ἕνα σπίτι στὴ γυναίκα, μόνο ἐξαιτίας τῆς καλωσύνης τοῦ ἄντρα. Ἔτσι πηγαίνει στὸ σπίτι τ ο υ καί τὰ χρόνια περνᾶνε ὡς δὲν νὰ γίνεи κενή, στενὴ καί μονότονη, ὅπως τὸ περιβάλλον, ἡ προσωπικὴ της ζωὴ. Δὲ θὰ προκαλοῦσε μεγάλη ἐκπληξὴ ἂν γινόταν γκρινιάρια, μνησίκαχη, καθγατζοῦ, κουτσομπόλα, ἀφόρητη, διώχνοντας ἔτσι τὸν ἄντρα ἀπ' τὸ σπίτι. Δὲ θὰ μποροῦσε νὰ φύγει ἂν ἤθελε, δὲν ὑπάρχει κανένα μέρος γι' αὐτή. Πέρα ἀπ' αὐτό, μὰ σύντομη περίοδος συζυγικῆς ζωῆς, ἀπόλυτης ἀδράνειας ὄλιων τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, ἀποκλείει ἀπόλυτα τὴ μέση γυναίκα ἀπ' τὸν ἔξω κόσμο. Γίνεται ἀπρόσεκτη στὴν ἐμφάνισή της, ἐξαρτημένη στὶς ἀποφάσεις της, δειλὴ στὴν κρίση της, ἕνα θάρος καί ἕνας μπελᾶς, ποὺ οἱ περισσότεροὶ ἄνδρες μισοῦν καί περιφρονοῦν. Δὲν εἶναι αὐτὴ μὰ θαυμάσια ἀτιμώσφαιρα ποὺ νὰ ἐμπνέει τὴ γέννηση μιᾶς ζωῆς;

Ἄλλὰ τὸ παιδί, πῶς μπορεῖ νὰ προστατευθεῖ ἂν ὄχι μὲ τὸ γάμο; Στὸ κάτω κάτω δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ πιὸ σοβαρὴ φροντίδα; Τί ὑποκρισία! Ὁ γάμος προστατεύει τὸ παιδί κι ὁμοῦ ὑπάρχουν χιλιάδες παιδιὰ ποὺ εἶναι ἄπορα κι ἄστεγα. Ὁ γάμος προστατεύει τὸ παιδί κι ὁμοῦ τὰ ὀρφανοτροφεῖα καί τ' ἀναμορφωτήρια εἶναι γεμάτα κι ἡ Ἐταιρία γιὰ τὴν Πρόληψη τῆς Σκληρότητας ἀπέναντι στὰ παιδιὰ, εἶναι διαρκῶς ἀπασχολημένη μὲ τὸ νὰ σώζει τὰ μικρὰ θύματα ἀπ' τοὺς γονεῖς «ποὺ τὰ ἀγαποῦν», γιὰ νὰ τοὺς προσφέρει μιά πιὸ καλὴ φροντίδα. ὦ, τί κοροϊδία!

Ὁ γάμος ἔχει ἴσως τὴ δύναμη νὰ «ὀδηγήσει τὸ ἄλογο στὸ νερό», ἀλλὰ μπόρεσε ποτὲ νὰ τὸ κάνει νὰ πιεῖ; Ὁ νόμος μπορεῖ νὰ διατάξει τὴ σύλληψη τοῦ πατέρα καί νὰ τὸν ντύσει μὲ στολὴ καταδί-

κου, έχει όμως ποτέ κατευάσει την πείνα του παιδιού; "Αν ο πατέρας δεν έχει δουλειά τότε τί κάνει ο γάμος; Έπικαλείται το νόμο για να οδηγήσει τον άντρα στη «δικαιοσύνη», για να τον κρατήσει με ασφάλεια πίσω από κλειστές πόρτες. Η εργασία του όμως πάει στο Κράτος όχι στο παιδί. Στο παιδί δε μένει τίποτα, παρά μόνο μιὰ κληγυμένη ανάμνηση απ' τις ρίγες της στολής του πατέρα του.

Όσο για την προστασία της γυναίκας, εδώ βρίσκεται ή κατάρτα του γάμου. Όχι μόνο δεν την προστατεύει αλλά κι ή ίδια ακριβώς ή ιδέα είναι τόσο αηδιαστική, τόσο προσβλητική και περιφρονητική απέναντι στη ζωή, τόσο εξευτελιστική για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ώστε να πρέπει να καταδικαστεί για πάντα αυτός ο παρασιτικός θεσμός.

Είναι σαν και την άλλη πατερναλιστική συμφωνία, τον καπιταλισμό. Απογυμνώνει τον άνθρωπο απ' τὰ φυσικά του δικαιώματα, ανακόπτει την ανάπτυξή του, δηλητηριάζει τὸ σῶμα του, τὸν κρατάει σὲ ἀγνοία, σὲ φτώχεια κι ἐξάρτηση, κι ἔπειτα καθιερώνει ἀγαθοεργίες πού ἀναπτύσσονται πάνω στὰ τελευταία ὑπολείμματα τοῦ ἀνθρώπινου αὐτοσεβασμοῦ.

Ὁ θεσμός τοῦ γάμου μεταβάλλει τὴ γυναίκα σὲ παράσιτο, σ' ἓνα ἀπόλυτο ἐξάρτημα. Τὴν ἀπομονώνει ἀπ' τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, ἀφανίζει τὴν συνείδησή της, παραλύει τὴ φαντασία της κι ἔπειτα ἐπιβάλλει τὴν εὐγενική του προστασία, πού στὴν πραγματικότητα εἶναι μιὰ παγίδα, μιὰ γελοιοποίηση τοῦ ἀνθρώπινου χαρακτήρα.

Ἄν ή μητρότητα ἀποτελεῖ τὴν ἀνώτατη ἐκπλήρωση τῆς γυναικείας φύσης, ποιὰ ἄλλη προστασία χρειάζεται για νὰ σωθεῖ ὁ ἔρωτας κι ή ἐλευθερία; Ὁ γάμος δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρά νὰ λερώνει, νὰ προσβάλλει καὶ νὰ διαφθείρει τὴν ἐκπλήρωσή της. Μήπως δὲ λέει στὴ γυναίκα, μόνο ἂν μ' ἀκολουθήσεις θὰ γεννήσεις ζωή; Μήπως δὲν τὴν καταδικάζει σὲ ἀποκεφαλισμὸ, δὲν τὴν ἐξευτελίζει ἂν ἀρνηθεῖ ν' ἀγοράσει τὸ δικαίωμά της στὴ μητρότητα, πουλώντας τὸν ἑαυτὸ της; Μήπως ὁ γάμος δὲν ἐπιδοκιμάζει: μόνο τὴ μητρότητα, ἀκόμα κι ὅταν ὑλοποιεῖται μέσα στὸ μῖσος καὶ τὴν ἀποστροφή; Κι ἀκόμα, ἂν ή μητρότητα εἶναι ἀποτέλεσμα ἐλεύθερης ἐκλογῆς, ἔρωτα, ἔκστασης, φλογεροῦ πάθους, δὲ φορᾷ σ' ἓνα ἀθῶο κεφάλι ἓνα ἀκάνθινο στεφάνι καὶ γράφει μὲ αἷμα τὸ φρι-

κτὸ ἐπίθετο: μιπάσταρδος; Ἐάν πρόκειται ὁ γάμος νὰ περιέχει ὅλες τὶς χάρες τὶς ὅποιας ἰσχυρίζονται πῶς ἔχει, τὰ ἐγκλήματα τοῦ ἐναντία στὴ μητρότητα θὰ τὸν ἀπόκλειαν γιὰ πάντα ἀπ' τὸ βασίλειο τοῦ ἔρωτα.

Ἐρωτας, τὸ δυνατώτερο καὶ βαθύτερο στοιχεῖο μέσα σ' ὅλη τὴ ζωὴ, ὁ προάγγελος τῆς ἐλπίδας, τῆς χαρᾶς τῆς ἔκστασης Ἐρωτας, ὁ ἀπειθὴς σὲ κάθε νόμο καὶ κάθε συμβατικότητα. Ἐρωτας, ὁ πιὸ ἐλεύθερος, ὁ πιὸ ἰσχυρὸς διαμορφωτὴς τῆς ἀνθρῶπινης μοίρας. Πῶς μπορεῖ μιὰ τόσο ἀκαταμάχητη δύναμις νάναί συνώνυμη μὲ αὐτὸ τὸ φτωχὸ δημιούργημα, τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας, τὸ γάμιο;

Ἐλεύθερος ἔρωτας; Λὲς κι ὁ ἔρωτας εἶναι κάτι ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ ἐλεύθερος! Ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἀγοράσει ἐγκεφάλους, ἀλλὰ οὔτε ὅλα τὰ ἑκατομμύρια τῆς γῆς δὲν ἔχουν κατορθώσει ν' ἀγοράσουν τὸν ἔρωτα. Ὁ ἀνθρώπος ἔχει ὑποτάξει σώματα, ἀλλὰ οὔτε ὀλόκληρη ἢ δύναμις, πού ὑπάρχει πάνω στὸν πλανήτη, δὲ στάθηκε ἱκανὴ νὰ ὑποτάξει τὸν ἔρωτα. Ὁ ἀνθρώπος ἔχει κατακτήσει ὀλόκληρα ἔθνη, ἀλλὰ οὔτε ὅλοι τοῦ οἱ στρατοὶ δὲν κατώρθωσαν νὰ κατακτήσουν τὸν ἔρωτα. Ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἀλυσσοδέσει καὶ περιορίσει τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ στάθηκε ἐντελῶς ἀδύναμος μπροστὰ στὸν ἔρωτα. Ὅσο ψηλὸς κι ἂν εἶναι ὁ θρόνος του, μὲ ὅλο τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴν ἐπισημότητα πού μπορεῖ νὰ ἀγοράσει τὸ χρυσάφι του, ὁ ἀνθρώπος συνεχίζει νάναί φτωχὸς κι ἀπομονωμένος, ἂν τὸν ἐγκαταλείψει ὁ ἔρωτας. Ἐάν παραμείνει κι ἡ πιὸ φτωχὴ τρώγλη ἀκτινοβολεῖ ζέστα, ζωὴ καὶ φῶς. Ἐτσι ὁ ἔρωτας ἔχει τὴ μαγικὴ δύναμις νὰ μεταμορφώσει ἕνα ζητιάνο σὲ βασιλιά. Ναι, ὁ ἔρωτας εἶναι ἐλεύθερος καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀνθῆσει μέσα σὲ καμιὰ ἄλλη ἀτιμóσφαιρα. Μέσα στὴν ἐλευθερία, προσφέρεται ἀφθονα, ἀπόλυτα δίχως περιορισμούς. Ὅταν ἔχει ριζώσει ὁ ἔρωτας, δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ξεριζώσει ἀπ' τὴ γῆ, κανένας νόμος, κανένα δικαστήριο τοῦ κόσμου. Ἐάν διωξοῦν τὸ ἔδαφος εἶναι ἀγονο, πῶς μπορεῖ ὁ γάμος νὰ τὸ κάνει νὰ καρποφορήσει; Εἶναι σὰν τὴν τελικὴ ἀπογνωσμένη πάλη τῆς σύντομης ζωῆς ἐναντία στὸ θάνατο.

Ὁ ἔρωτας δὲ χρειάζεται προστασία, προστατεύει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸ του. Ὅσο ὁ ἔρωτας γεννάει ζωὴ κανένα παιδί δὲν εἶναι ἐγκαταλειμμένο, πεινασμένο, ἢ διψασμένο γιὰ στοργή. Τὸ ξέρω πῶς

είναι αλήθεια. Ξέρω γυναίκες που έγιναν μητέρες απ' τους άντρες που αγαποσαν, μέσα στα πλαίσια της ελευθερίας. Λίγα παιδιά, μέσα στα πλαίσια της συζυγικής ζωής, απολαμβάνουν τη φροντίδα, την προστασία, την αφοσίωση, που μπορεί να προσφέρει η ελεύθερη μητρότητα.

Οι ύπερασπιστές της εξουσίας τρέμουν τον έρχομό της ελεύθερης μητρότητας, λές και θα τους εκλεβε τη λεία. Ποιός θα πολεμούσε στους πολέμους; Ποιός θα δημιουργούσε τον πλοτό; Ποιός θα γινόταν αστυνομικός, δεσμοφύλακας, αν δε δεχόταν η γυναίκα την τυφλή παραγωγή των παιδιών; Ή φυλή, ή φυλή, κραυγάζει ο βασιλιάς, ο πρόεδρος, ο καπιταλιστής, κι ο παπās! Ή φυλή πρέπει να διατηρηθεί, παρόλο που η γυναίκα υποβιβάζεται σε μιὰ άπλη μηχανή — κι ο θεσμός του γάμου είναι η μόνη μας ασφαλιστική δικλείδα ενάντια στην ολέθρια σεξουαλική αφύπνιση των γυναικών. Άλλά πάνε στο θρόνο αυτές οι εξαλλες προσπάθειες που αποβλέπουν στη διατήρηση μιās κατάστασης ύποδούλωσης. Μάταια είναι, επίσης, τὰ διατάγματα της Έκκλησίας, οι μινιακές επιθέσεις των κυριάρχων. Δέν μπορεί να κάνει τίποτα ούτε κι αυτό ακόμα τὸ χέρι τοῦ νόμου. Ή γυναίκα δὲ θέλει πιά νὰ πάρει μέρος στην παραγωγή μιās φυλής ἀπὸ καχεκτικά, ἀψυχα, σαραδαλιασμένα κι ἀθλια ἀνθρώπινα ὄντα, που δέν ἔχουν οὔτε τὴ δύναμη οὔτε τὸ θάρρος ν' ἀνατρέψουν τὸ ζυγὸ τῆς φτώχειας καὶ τῆς ὑποδούλωσης. Ἐπιθυμεί, ἀντίθετα, λιγώτερα καὶ καλύτερα παιδιά, που ἔχουν γεννηθεῖ κι ἀνατραφεῖ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ἔρωτα καὶ διαμέσου τῆς ελεύθερης ἐκλογῆς κι ὄχι τῆς ἐπιβολῆς, ὅπως ἀπαιτεῖ ὁ γάμος. Οἱ ψευτο-ἠθικολόγοι μας δέν ἔχουν καταλάβει ἀκόμα τὸ βαθύτερο νόημα τῆς εὐθύνης ἀπέναντι στὸ παιδί, ὅτι ὁ ἔρωτας μέσα στὰ πλαίσια τῆς ελευθερίας ἔχει ξυπνήσει μέσα στὰ γυναικεῖα στήθεια. Ή γυναίκα θὰ προτιμήσει μᾶλλον νὰ παραιτηθεῖ γιὰ πάντα ἀπ' τὴ δόξα τῆς μητρότητας, παρὰ νὰ δημιουργήσει ζωὴ μέσα σὲ μιὰ ἀτιμώφαιρα που ἀποπνέει μόνο καταστροφὴ καὶ θάνατο. Κι ἂν γίνει μητέρα, θὰ δώσει στὸ παιδί ὅτι βαθύτερο καὶ καλύτερο μπορεί νὰ προσφέρει, τὸ εἶναι τῆς. Ν' ἀναπτύσσεσαι μὲ τὸ παιδί, εἶναι τὸ σύνθημά της. Ξέρει πὼς μόνο μ' αὐτὸν τὸν τρόπο μπορεί νὰ βοηθήσει στὴ δημιουργία μιās πραγματικῆς ἀντρικῆς καὶ γυναικεῖας φύσης.

Ὁ Ἴψεν πρέπει νά ἔχε δραματιστεῖ τὴν εἰκόνα μιᾶς ἐλευ-
θερης μητέρας, ὅταν περίγραψε μὲ μαεστρία τὴν Κυρία Ἄλδινγκ.
Ἡ τελευταία ἦταν ἡ ἰδανικὴ μητέρα γιατί εἶχε ἐγκαταλείψει τὸ
γάμο κι ὅλη του τὴ φρίκη, γιατί εἶχε σπάσει τὰ δεσμά της κι
ἐλευθερώσει τὸ πνεῦμα της ἀφήνοντάς το νά περιπλανηθεῖ ὡς ζτου
διαμιόρφωσε, μιὰ προσωπικότητα ἀναγεννημένη κι ἰσχυρή. Ἄλλοί-
μονο ἦταν πολὺ ἀργά, γιὰ νά σώσει τὴν εὐτυχία τῆς ζωῆς της,
τὸν Ὀσβαλντ της, ἀλλὰ ὄχι πολὺ ἀργά γιὰ νά συνειδητοποιήσει
ὅτι ὁ ἔρωτας, μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐλευθερίας, ἀποτελεῖ τὴ μόνη
προϋπόθεση μιᾶς διορφῆς ζωῆς. Ἐκείνες πού, σὰν τὴν Κυρία Ἄλ-
δινγκ, ἔχουν πληρώσει μὲ δάκρυα κι αἷμα τὴν πνευματικὴ τους
ἀψύπνιση, ἀπορρίπτουν τὸ γάμο σὰ μιὰ ἐπιβολή, μιὰ ρηχτή, σκέτη
κοροϊδία. Ξέρουν, ὅτι ὁ ἔρωτας, εἴτε διαρκεῖ γιὰ ἓνα σύντομο διά-
στημα εἴτε γιὰ πάντα, εἶναι ἡ μόνη δημιουργικὴ, ἐξυψωτικὴ βάση
ἐμπνευσης γιὰ μιὰ νέα φυλὴ, γιὰ ἓνα νέο κόσμο.

Στὴ σημερινὴ ἐποχὴ ὁ ἔρωτας εἶναι πραγματινὰ ἀγνωστος
στοὺς περισσότερους ἀνθρώπους. Παρεξηγημένος καὶ ἀπομακρυ-
σιένος, καθὼς εἶναι, σπάνια ριζώνει, ἢ κι ἂν μπορέσει, συντρίβεται
γρήγορα καὶ σβίθει. Τὸ εὐθραυστο νῆμα του δὲ μπορεῖ ν' ἀντέξει
τὴν ἔνταση τοῦ καθημερινοῦ μόχθου. Ἡ ψυχὴ του εἶναι τόσο πολύ-
πλοκη γιὰ νά προσαρμοστῆ στὴ λεπτὴ ὕφὴ τῆς κοινωνικῆς μας
διάρθρωσης. Κλαίει κι ὀδύρεται κι ὑποφέρει μαζί μ' ἐκείνους πού
τὸν χρειάζονται κι ὁμως τοῦ λείπει ἡ ἱκανότητα γιὰ νά φθάσει σὸ
ἀποκορύφωμα τῆς ἀγάπης.

Κάποια μέρα, κάποια μέρα, ἐπαναλαμβάνω, οἱ γυναῖκες θὰ
ἐξεγερθοῦν, θὰ φθάσουν στὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ καὶ θὰ συναντήσουν
ὕψηλούς, δυνατοὺς κι ἐλεύθερους ἀντρες, ἔτοιμους νά πάρουν, νά
προσφέρουν καὶ ν' ἀπολαύσουν κάτω ἀπ' τὶς χρυσὲς ἀκτίνες τοῦ
ἔρωτα. Ποιὰ φαντασία, ποιὰ ποιητικὴ μεγαλοφυα μπορεῖ νά προ-
βλέψει, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγιση, τὶς δυνατότητες μιᾶς τέτοιας
δύναμης μέσα στὴ ζωὴ τῶν ἀντρῶν καὶ τῶν γυναικῶν; Ἄν πρό-
κειται ποτὲ ὁ κόσμος νά γεννήσει μιὰ ἀληθινὴ συντροφικότητα καὶ
ταυτότητα, ὄχι ὁ γάμος, ἀλλὰ ὁ ἔρωτας θάναί ὁ γονιός.

EMMA FRONTMAN

Η ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗΣ

Ἀρχίζω μὲ μιὰ παραδοχὴ: Ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε πολιτικὴ καὶ οικονομικὴ θεωρία, ἡ ὁποία πραγματεύεται τὶς θεμελιακὲς διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα σὲ διάφορες ὁμάδες τῆς ἀνθρώπινης φυλῆς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ταξικὲς καὶ φυλετικὲς διακρίσεις, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε τεχνητὴ διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὰ γυναικεῖα δικαιώματα καὶ τὰ ἀντρικὰ δικαιώματα, ὑποστηρίζω ὅτι ὑπάρχει ἓνα σημεῖο ὅπου μποροῦν νὰ συναντηθοῦν αὐτὲς οἱ διαφοροποιήσεις καὶ ν' ἀναπτυχθοῦν σχηματίζοντας ἓνα ἑνιαῖο σύνολο.

Αὐτὸ δὲν ἔχει τὴν ἔννοια ὅτι προτείνω ἓνα εἰρηνικὸ διακανονισμὸ. Ὁ γενικώτερος κοινωνικὸς ἀνταγωνισμὸς, ποὺ ἔχει κυριαρχήσει σήμερα σ' ὀλόκληρὴ τὴν καθημερινὴ μας ζωὴ καὶ ὁ ὁποῖος γεννήθηκε διαμέσου ἀντιθέτων καὶ ἀγτιφατικῶν συμφεροντων, θὰ καταρρεῦσει ὅταν ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς, ποὺ θὰ βασίζεται πάνω στὶς ἀρχὲς τῆς οικονομικῆς δικαιοσύνης, θάχει γίνει μιὰ πραγματικότητα.

Ἡ εἰρήνη ἢ ἡ ἁρμονία ἀνάμεσα στὰ δύο φύλα καὶ τὰ άτομα, δὲ βασίζεται ἀναγκαστικὰ πάνω σὲ μιὰ τεχνητὴ ἐξίσωση τῶν ἀνθρώπινων ὄντων, οὔτε ἀπαιτεῖ τὴν ἐξάλειψη τῶν ἀτομικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ ἰδιομορφιῶν. Τὸ πρόβλημα ποὺ ἀντιμετωπίζουμε σήμερα καὶ τὸ ὁποῖο πρόκειται νὰ ἐπιλυθεῖ στὸ ἐγγὺς μέλλον, ἔχει-

ται στο πώς μπορεί κανείς νάναι κύριος του έαυτού του και ταυτόχρονα νά ταυτίζεται με τους άλλους, νά συμμερίζεται βαθειά όλα τά ανθρώπινα όντα και ταυτόχρονα νά διατηρεί τις δικές του χαρακτηριστικές ιδιότητες. Αύτη μου φαίνεται πώς είναι ή βάση πάνω στην οποία μπορούν νά συναντηθούν δίχως ανταγωνισμούς κι αντιθέσεις, ή μάζα και τό άτομο, ό άληθινός δημοκράτης κι ή άληθινή ατομικότητα, ό άντρας κι ή γυναίκα. Το σύνθημα δε πρέπει νάναι: Συγχωρέστε τους άλλους, αλλά μάλλον καταλάβετε τους άλλους. Ή συχνά άναφερόμενη πρόταση της Μαντάμι ντε Στάαλ: «Καταλαβαίνω τά πάντα σημαίνει ότι συγχωρώ τά πάντα» ποτέ δε μου έκανε ιδιαίτερη έντύπωση γιατί έχει τή μυρωδιά εξομολογητηρίου. Το νά συγχωρέσει κανείς τό συνάνθρωπό του εκφράζει τή ιδέα της φαρισαϊκής ύπεροχής. Το νά καταλαβαίνει κανείς τό συνάνθρωπό του είναι άρκετό. Ή παραδοχή αύτη αντιπροσωπεύει κατά ένα μέρος τή θεμελιακή ύφή των άπόψεών μου πάνω στη χειραφέτηση των γυναικών και του αντίκτυπού της πάνω σ' όλόκληρο τό φύλο.

Ή χειραφέτηση μπορεί νά δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για νάναι ή γυναίκα άνθρωπινη, με τήν πιό άληθινή έννοια της λέξης. Ότιδήποτε μέσα της διψάει για έπιβεβαίωση και δράση, πρέπει νά φθάσει στην πιό πλέρια του έκφραση κάθε τεχνητός φραγμός πρέπει νά συντριβεί και νά ξεκαθαριστεί ό δρόμος, πού οδηγεί στη μεγαλύτερη έλευθερία, από κάθε ίχνος όλόκληρων αιώνων ύποταγής κι υποδούλωσης.

Αύτός υπήρξε ό αρχικός σκοπός του κινήματος για τή γυναικεία χειραφέτηση. Άλλά τά άποτελέσματα πού έχουν ως τώρα έπιτευχθεί, έχουν άπομονώσει τή γυναίκα και τήν έχουν άποστερήσει άπ' τις πηγές εκείνης της εύτυχίας πού της είναι άπαραίτητη. Ή έξωτερική χειραφέτηση έχει μετατρέψει τή σύγχρονη γυναίκα σ' ένα τεχνητό όν, τό όποιο θυμίζει ένα άπ' τά προϊόντα της Γαλλικής δενδροκομίας με τά δέντρα, τους θάμνους, τις πυραμίδες, τους κύκλους, και τις γιρλάντες της, πού μοιάζουν με άραβουργήματα έτιδήποτε, γενικά, εκτός άπ' τις μορφές τις όποιες θά έπαιρνε ή έκφραση των ίδιων των έξωτερικών της ιδιοτήτων. Τέτοια τεχνητά άναπτυγμένα φυτά του θηλυκού φύλου, μπορούν νά

δρεθοῦν μαζικά, ιδιαίτερα στὴ λεγόμενη πνευματικὴ σφαῖρα τῆς ζωῆς μας.

Ἐλευθερία κι Ἰσότητα γιὰ τὴ γυναίκα! Τὶ ἐλπίδες καὶ πόθους ξύπνησαν αὐτὲς οἱ λέξεις δταν ἐσκοτομίστηκαν γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ μερικές ἀπ' τὶς πιὸ γενναίες κι εὐγενικές ψυχές ἐκεῖνης τῆς ἐποχῆς. Ὁ ἥλιος σ' ὅλη του τὴν λάμψη κι ἡ δόξα, ἐπρόκειτο νὰ ἀνατείλουν πάνω ἀπὸ ἓνα νέο κόσμο. Σ' αὐτὸ τὸν κόσμο ἡ γυναίκα θάταν ἐλεύθερη νὰ κατευθύνει τὴ δική της μοῖρα — ἓνας σκοπὸς ποὺ εἶναι ὅπως οὔποτε ἀντάξιος τοῦ μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ, τοῦ θάρρους, τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς ἀδιάκοπης προσπάθειας τῆς μεγάλης μάζας τῶν πρωτοπόρων ἀντρῶν καὶ γυναικῶν, οἱ ὅποιοι διεκδίκησαν τὰ δικαιώματά τους στρεφόμενοι ἐνάντια σ' ἓνα κόσμο προκατάληψης καὶ ἀγνοίας.

Κι οἱ δικές μου ἐλπίδες στρέφονται πρὸς αὐτὸ τὸ σκοπὸ, ἀλλὰ ὑποστηρίζω ὅτι ἡ χειραφέτηση τῆς γυναίκας, ὅπως ἐρμηνεύεται κι ἐφαρμόζεται πραγματικά σήμερα, δὲν κατόρθωσε νὰ φθάσει αὐτὸ τὸ μεγάλο σκοπὸ. Τώρα ἡ γυναίκα θρῖσκεται ἀντιμέτωπη μὲ τὴν ἀναγκαιότητα χειραφέτησής της ἀπ' τὴ χειραφέτηση, ἀν πραγματικά ἐπιθυμεῖ νὰναι ἐλεύθερη. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ φαίνεται παράξενο, ἀλλὰ παραμένει μολοντοῦτο πολὺ ἀληθινό.

Τὶ κατόρθωσε μέσα ἀπ' τὴ χειραφέτησή της; Τὸ δικαίωμα ψήφου σὲ μερικές Πολιτείες. Μήπως αὐτὸ ἐξάγινε τὴν πολιτικὴ μας ζωὴ ὅπως ἔχουν προβλέψει πολλοὶ καλοπροαίρετοὶ ὁπαδοί; Ὅχι βέβαια. Συμπτωματικά, εἶναι πιὰ καιρὸς νὰ σταματήσουν νὰ μιλοῦν γιὰ τὴ διαφθορὰ στὴν πολιτικὴ, μ' ἓνα τόνο ποὺ θυμίζει οἰκοτροφεῖο ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα ποὺ διαθέτουν καθαρὴ, θεμελιωμένη κρίση. Ἡ διαφθορὰ στὴν πολιτικὴ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὰ ἥθη ἢ τὴ χαλάρωση τῶν ἡθῶν, διάφορων πολιτικῶν προσωπικοτήτων. Ἡ αἰτία τῆς εἶναι ἀποκλειστικά μιὰ ὀλικὴ αἰτία. Ἡ πολιτικὴ εἶναι ἡ ἀνανάκλαση τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ καὶ βιομηχανικοῦ κόσμου, τὰ συνθήματα τοῦ ὁποῦ εἶναι: «Τὸ νὰ παίρνεις εἶναι πιὸ καλὸ ἀπὸ τὸ νὰ δίνεις», «ἀγόρασε φτηνὰ καὶ πούλα ἀκριβὰ», «τὸ ἓνα βρώμικο χέρι πλένει τ' ἄλλο». Δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἐλπίδα ἀκόμα καὶ γιὰ κείνη τὴ γυναίκα ὅτι θὰ κατορθώσει ποτὲ νὰ ἐξαγίνισι τὴν πολιτικὴ, μὲ τὸ δικαίωμα τῆς ψήφου τῆς.

Ἡ χειραφέτηση πρόσφερε στὴ γυναίκα τὴν οικονομικὴ ἰσ-

τητα με τον άντρα, δηλαδή, το δικαίωμα να μπορεί να διαλέξει το δικό της επάγγελμα. Άλλά καθώς η προηγούμενη κι η τωρινή φυσική της εκπαίδευση δέ την έχει εφοδιάσει με την απαραίτητη δύναμη για να συναγωνιστεί τον άντρα, είναι συχνά αναγκασμένη να εξαντλεί όλη της την ενεργητικότητα, να καταναλώνει τη ζωτικότητα της και να τεντώνει όλα της τα νεύρα προκειμένου να φθάσει την τρέχουσα αγοραστική αξία. Πολύ λίγες το κατορθώσαν, γιατί είναι γεγονός ότι οι θηλυκοί δάσκαλοι, γιατροί, δικηγόροι κι αρχιτέκτονες δέν απολαμβάνουν την ίδια εμπιστοσύνη με τους αρσενικούς συναδέλφους τους, ούτε παίρνουν την ίδια αμοιβή. Κι εκείνες που κατορθώνουν να κερδίσουν αυτή την ελκυστική ιδιότητα, το κατορθώνουν γενικά σε βάρος της σωματικής και ψυχικής τους υγείας. Όσο για τη μεγάλη μάζα των εργαζόμενων κοριτσιών και γυναικών, πόσο μεγάλη ανεξαρτησία κερδίζουν, όταν η στενότητα κι η έλλειψη ελευθερίας του σπιτιού αντικαθίστανται με τη στενότητα κι έλλειψη ελευθερίας του εργοστασίου, του ζαχαροπλαστείου, του μεγάλου καταστήματος ή του γραφείου; Έπιπλέον υπάρχει ο μπελάς που βαραίνει πολλές γυναίκες οι όποιες έχουν να φροντίσουν το «σπίτι τους, σπιτάκι τους» — που είναι κρύο, σκοτεινό, ακατάστατο, αφιλόξενο — μετά απ' τη σκληρή καθημερινή δουλειά. Τι δοξασιμένη ανεξαρτησία! Να γιατί δέν προκαλεί έκπληξη το ότι εκατοντάδες κορίτσια είναι πρόθυμα να δεχτούν την πρώτη πρόταση γάμου, αηδιασιμένα και ταλαιπωρημένα καθώς είναι απ' την «ανεξαρτησία» του, πίσω απ' τον πάγκο του καταστήματος, τη γραφομηχανή ή τη ραπτική μηχανή. Είναι τόσο προετοιμασμένα να δεχτούν, όσο και τα κορίτσια της μεσαίας τάξης, που ποθούν ν' αποτινάξουν το ζυγό της γονικής υπεροχής. Μιά λεγόμενη ανεξαρτησία που οδηγεί μόνο στην εξοικονόμηση των αναγκαίων για την άπλη επιβίωση, δέν είναι τόσο ελκυστική, τόσο ιδανική, που να περίμενε κανείς απ' τη γυναίκα να θυσιάσει τα πάντα γι' αυτή. Ή τόσο περιπάλητη ανεξαρτησία δέν είναι στο κάτω - κάτω, τίποτα άλλο παρά μιá άργή εξέλιξη της εξασθενημένης και καταπιγμένης φύσης της γυναίκας, του έρωτικού της ένστικτου και του μητρικού της ένστικτου.

Μολοντούτο, η θέση του εργαζόμενου κοριτσιού είναι πολύ πιο φυσική κι ανθρώπινη απ' ότι η θέση της φαινομενικά πιο τυχερής

ἀδελφῆς του, πού ασχολείται μὲ τίς πιό πνευματικές ἐργασίες — δασκάλες, γιατροί, δικηγόροι, μηχανικοὶ κλπ, πού πρέπει νὰ ἔχει μιὰ ἀξιοπρεπή, κατάλληλη ἐμφάνιση, ἐνῶ ὁ ἐσωτερικός της κόσμος εἶναι ἀδειος καὶ νεκρός.

Ἡ στενότητα τῆς τωρινῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴ χειραφέτηση τῆς γυναίκα, ἡ ἐρωτική ἀνησυχία γιὰ ἓνα ἄντρα πού δὲν ἀνήκει στὴν ἴδια κοινωνικὴ τάξη μ' αὐτή, ὁ φόβος ὅτι ὁ ἐρωτᾶς θὰ τὴ στερήσει ἀπ' τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνεξαρτησία της, ὁ τρόμος ὅτι ὁ ἐρωτᾶς ἢ ἡ χαρὰ τῆς μητρότητας θὰ τὴν ἐμποδίσουν στὴν πλήρη ἐξάσκηση τοῦ ἐπαγγέλματός της — ὅλα αὐτὰ μαζί ἀναγκάζουν τὴ σύγχρονη χειραφετημένη γυναίκα σὲ ὑποχρεωτικὴ ἀγνότητα, ἐνῶ μπροστά της κυλάει ἡ ζωὴ, μὲ τίς μεγάλες σαγηνευτικὲς της χαρὲς, δίχως ν' ἀγγίζει ἢ νὰ διεγείρει τὴν ψυχὴ της.

Ἡ χειραφέτηση, ὅπως ἐρμηνεύεται ἀπ' τὴν πλειονότητα τῶν ὁπαδῶν καὶ τῶν ἐρμηνευτῶν της, ἔχει μιὰ πολὺ στενὴ ὀπτική γιὰ νὰ ἐπιτρέψει τὸν δίχως ὄρια ἐρωτᾶ κι ἔκσταση, πού περιέχονται στὸ βαθὺ συναίσθημα τῆς ἀληθινῆς γυναίκα, ἐρωμένης, μητέρας, μίεσα στὰ πλαίσια τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ τραγωδία τῆς αὐτοδύναμης ἢ οἰκονομικὰ ἐλεύθερης γυναίκα δὲ βασίζεται σὲ πάρα πολλές, ἀλλὰ σὲ ἐλάχιστες ἐμπειρίες. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἔχει ξεπεράσει τὴν ἀδελφὴ της, τῶν προηγούμενων γενιῶν, στὴ γνώση τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρώπινης φύσης· σ' αὐτὸ ἀκριβῶς ὀφείλεται τὸ ὅτι αἰσθάνεται βαθειὰ τὴν ἀπουσία τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μόνος πού μπορεῖ νὰ πλουτίσει τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ καὶ δίχως τὸν ὁποῖο ἡ πλειονότητα τῶν γυναικῶν ἔχει μετατραπῆ σὲ ἀπλὰ ἐπαγγελματικὰ ρομπότ.

Τὸ ὅτι ἦταν μοιραῖο νὰ προκύψει μιὰ τέτοια κατάσταση πραγμάτων, εἶχε προβλεφθεῖ ἀπὸ κείνους πού συνειδητοποίησαν ὅτι, στὸ χῶρο τῆς ἠθικῆς, διατηροῦνταν ἀκόμα, πολλὰ εἰρήπια ἀπ' τὴν ἐποχὴ τῆς ἀναμφισβήτητης ὑπεροχῆς τοῦ ἄντρα, εἰρήπια πού ἐξακολουθοῦν ἀκόμα νὰ θεωροῦνται χρήσιμα. Κι αὐτὸ πού εἶναι ἀκόμα πιό σημαντικό, ἓνας σεβαστὸς ἀριθμὸς χειραφετημένων γυναικῶν, εἶναι ἀνίκανοι νὰ τὰ καταφέρνουν δίχως αὐτά. Κάθε κίνημα πού ἀποβλέπει στὴν καταστροφὴ τῶν ὑφιστάμενων θεσμῶν καὶ στὴν ἀντικατάστασή τους μὲ κάτι πιό προχωρημένο, πιό τέλει, ἔχει ὁπαδοὺς

οί όποιοι ύποστηρίζουν θεωρητικά τις πιό ριζοσπαστικές ιδέες, αλλά πού, μολοντούτο στην καθημερινή τους ζωή, είναι σάν τό μέσο Φιλισταίο, ύποκρινόμενοι τούς άξιοπρεπείς κι επιδιώκοντας την καλή γνώμη τών αντίπαλων τους. Ύπάρχουν λογουχάρη, Σοσιαλιστές άκόμα κι Άναρχικοί, οί όποιοι ύποστηρίζουν την ιδέα ότι ή ιδιοκτησία είναι κλοπή κι οί όποιοι όμως άγανακτούν άν τούς ύφείλει κανείς την άξία μιας ντουζίνας καρφίτσων.

Ό ίδιος Φιλισταίος μπορεί νά βρεθεί μέσα στο κίνημα άπελευθέρωσης της γυναίκας. Κίτρινοι δημοσιογράφοι και λογοτέχνες τού γλυκού νερού έχουν δημιουργήσει εικόνες της χειραφετημένης γυναίκας πού χτενίζει τά μαλλιά τού καλού πολίτη, τόν όποιο τελικά παρατάει ή άνιαρή του συνοδός. Κάθε μέλος τού κινήματος ύπέρ τών γυναικείων δικαιωμάτων έχει παρουσιαστεί σά μιá Γεωργία Σανδθ πού περιφρονεί άπόλυτα την ήθική. Τίποτα δέν ήταν ιερό γι' αυτή. Δέν έτρεφε κανένα σεβασμό γιά την Ήθική σχέση ανάμεσα στόν άντρα και τή γυναίκα. Κοντολογής, ή χειραφέτηση δέν αντιπροσώπευε τίποτα άλλο παρά μόνο μιá εκλυτή ζωή πόθου κι άμαρτίας, ανεξάρτητα άπ' την κοινωνία, τή θρησκεία και την ήθική. Οί ύποστηρικτές τών δικαιωμάτων της γυναίκας ήταν πολύ έξοργισμένοι γι' αυτή τή διαστρέβλωση και, στερούμενοι χιούμορ, χρησιμοποίησαν όλη τους την ένεργητικότητα γιά ν' άποδείξουν ότι δέν ήταν καθόλου κακές όπως τις παρουσίαζαν, αλλά άκριβώς τό αντίθετο. Φυσικά, στο μέτρο πού ή γυναίκα ήταν σκλάβο τού άντρα, δέν μπορούσε νά 'ναι καλή κι άγνή, αλλά τώρα πού ήταν έλευθέρη κι ανεξάρτητη, θ' άποδείκνυε πόσο καλή μπορούσε νάναι κι ότι ή έπιρροή της θά είχε σάν άποτέλεσμα τόν έξαγνισμό όλων τών θεσμών της κοινωνίας. Είναι αλήθεια ότι τό κίνημα ύπέρ τών γυναικείων δικαιωμάτων έχει καταρρίψει πολλά έμπόδια, αλλά έχει έπίσης όρθώσει νέα. Τό μεγάλο κίνημα γιά την ά λ η θ ι ν ή χειραφέτηση δέν έχει άκόμα ένωματώσει τις γυναίκες πού θά μπορούσαν ν' άντικρύσουν κατάφατα την έλευθερία. Η στενή, Πουριτανική τους όπτική, έχει έξοστρακίσει τόν άντρα, σάν ταραξία κι άμφίβολο χαρακτήρα, άπ' τή συναισθηματική τους ζωή. Δέν έπρεπε ν' άνέχονται τόν άντρα σέ καμιά περίπτωση, έκτός ίσως σάν πατέρας ένός παιδού, άφού ένα παιδί δέ θά μπορούσε νά γεννηθεί δίχως ένα πατέρα. Εύτυχώς κι οί πιό άκαμπτοι Πουριτανοί

με θάνατο ποτέ αρκετά ισχυροί για να σκοτώσουν τον εσωτερικό πόθο για τεκνοποία. Άλλα η ελευθερία της γυναίκας συνδέεται στενά με την ελευθερία του άντρα και πολλές απ' τις λεγόμενες χειραφετημένες αδελφές μου φαίνεται ότι παραδίδουν το γεγονός ότι ένα παιδί, γεννημένο μέσα στα πλαίσια της ελευθερίας, χρειάζεται την αγάπη και την αφοσίωση κάθε ανθρώπινου πλάσματος που βρίσκεται γύρω του, του άντρα καθώς επίσης και της γυναίκας. Δυστυχώς, αυτή η στενή αντίληψη των ανθρώπινων σχέσεων είναι εκείνη που έχει γεννήσει μια μεγάλη τραγωδία στη ζωή του σύγχρονου άντρα και της σύγχρονης γυναίκας.

Πριν από 15 περίπου χρόνια, εμφανίστηκε μια εργασία, απ' την πένα της λαμπρής Νορβηγίδας Λώρα Μάρχολμ, με τίτλο «Μια μελέτη του Γυναικείου χαρακτήρα». Ύπηρξε ένα απ' τα πρώτα έργα που προσέκλυσαν την προσοχή στην κενότητα και τη στενότητα της σημερινής αντίληψης της γυναικείας χειραφέτησης και του τραγικού της αντίκτυπου πάνω στον εσωτερικό κόσμο της γυναίκας. Η Λώρα Μάρχολμ μιλάει, στην εργασία της, για τη μοίρα διάφορων προικισμένων γυναικών διεθνούς φήμης: της πανέξυπνης Έλεονώρας Ντιούς και της μεγάλης μαθηματικού και συγγραφέα Μαρι Μπασκίρτσεφ, η οποία πέθανε τόσο νέα. Μέσα απ' την περιγραφή της ζωής αυτών των γυναικών, που διέθεταν μια τόσο ασυνήθιστη νοημοσύνη, λειτουργεί το σημαδιακό χαρακτηριστικό μας ανικανοποίητης επιθυμίας για μια ολοκληρωμένη, σφαιρική, απόλυτη κι ομορφή ζωή κι η άνησυχία και μοναξιά που γεννούσε η Ελλειψή της. Μέσα απ' αυτές τις θαυμάσιες ψυχολογικές σκιαγραφήσεις, δε μπορεί κανείς παρά να δει πως όσο μεγαλύτερη είναι η πνευματική ανάπτυξη της γυναίκας, τόσο λιγώτερες πιθανότητες έχει για να συναντήσει ένα ταιριαστό σύντροφο, ο οποίος θα δρει, σ' αυτή, όχι μόνο το σέξ, αλλά και το ανθρώπινο είναι, τη φιλία, τη σύντροφο και την έντονη ατομικότητα, που δε μπορεί και δεν πρέπει να χάσει ούτε ένα χαρακτηριστικό απ' το χαρακτήρα της.

Ο μέσος άντρας με την αυτοδυναμία του, με τις ήλιθιες διαθέσεις του για άσκηση κηδεμονίας πάνω στο θηλυκό φύλο, αποτελεί κάτι το αδύνατο για τη γυναίκα, όπως περιγράφηκε στην «Μελέτη του Χαρακτήρα» της Λώρα Μάρχολμ. Έξισου αδύνατος

είναι γι αυτή ὁ ἄντρας πού δέ μπορεί νά δει σ' αὐτή τίποτα ἄλλο παρά μόνο τὸ πνεῦμα τῆς καὶ τῆ μεγαλοφυΐα τῆς κι ὁ ὅποιος δὲν κατορθώνει νά ξυπνήσει τὴ γυναικεία τῆς φύση.

Ἐνα πλούσιο πνεῦμα καὶ μιὰ ὥραία ψυχὴ θεωροῦνται συνήθως ὡς ἀπαραίτητες ἰδιότητες μιᾶς ὀλοκληρωμένης κι ὁμορφῆς προσωπικότητας. Στὴν περίπτωση ὁμως τῆς σύγχρονης γυναίκας, αὐτὲς οἱ ἰδιότητες χρησιμεύουν ὡς ἐμπόδιο στὴν πλήρη ἐπιθεβαίωση τῆς ὑπαρξῆς τῆς. Ἐδῶ καὶ πάνω ἀπὸ 100 χρόνια, ἡ παλιὰ μορφή τοῦ γάμου, πού βασιζόταν στὴ Βιβλικὴ ρῆση «μέχρι νά τοὺς χωρίσει ὁ θάνατος», ἔχει καταδικαστεῖ ὡς ἕνας θεσμὸς πού ἀντιπροσωπεύει τὴν κυριαρχία τοῦ ἄντρα πάνω στὴ γυναίκα, τὴν πλήρη ὑποταγὴ τῆς στίς ἐπιθυμίες καὶ τίς προσταγές του καὶ τὴν ἀπόλυτη ἐξάρτηση ἀπ' τὸ ὄνομα καὶ τὴν φροντίδα του. Ξανά καὶ ξανά ἔχει ἀποδειχθεῖ τελειωτικὰ ὅτι ἡ παλιὰ γαμήλια σχέση, περιόριζε τὴ γυναίκα σὸ νά ὑπηρετεῖ τὸν ἄντρα καὶ ν' ἀνατρέφει τὰ παιδιὰ του. Κι ὁμως ἀνακαλύπτουμε ἀκόμα πολλές χειραφετημένες γυναῖκες πού προτιμοῦν τὸ γάμο, μ' ὅλα του τὰ μειονεκτήματα, ἀπ' τὴ στενότητα τῆς ἀγαπῆς ζωῆς, ἡ ὁποία εἶναι στενὴ κι ἀφόρητη ἐξαιτίας τῶν δεσμῶν τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν προκαταλήψεων πού περιορίζουν καὶ δεσιμεύουν τὴ φύση τῆς.

Ἡ ἐξήγηση μιᾶς τέτοιας ἀσυνέπειας ἀπὸ μέρους πολλῶν χωρημένων γυναικῶν, μπορεί νά βρεθεῖ σὸ γεγονός ὅτι ποτὲ δὲν κατάλαβαν πραγματικὰ τὸ νόημα τῆς χειραφέτησης. Πίστεψαν ὅτι τὸ μόνο πού χρειάζοταν ἦταν ἡ ἀνεξαρτησία ἀπὸ ἐξωτερικὲς τυραννίες, ἐνῶ οἱ ἐσωτερικοὶ τύραννοι, πού εἶναι πολὺ πιὸ θλαβεροὶ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἀνάπτυξη — οἱ ἠθικὲς καὶ κοινωνικὲς συμβατικότητες — ἀφέθησαν νά φροντίσουν οἱ ἴδιοι γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους. Κι αὐτοὶ φρόντισαν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους. Φαίνεται ὅτι ἀλωνίζουν τόσο ὁμορφα σὸ μυαλὸ καὶ τὴν καρδιά τῶν πιὸ ἐνεργητικῶν ἐκφραστῶν τῆς γυναικείας χειραφέτησης, ὅπως ἔκαναν στὴν καρδιά καὶ τὸ μυαλὸ τῶν γαϊγιάδων μας.

Αὐτοὶ οἱ ἐσωτερικοὶ τύραννοι, εἴτε παίρνουν τὴ μορφή τῆς κοινῆς γνώμης, εἴτε τοῦ τι θὰ πεῖ ἡ μητέρα ἢ ὁ πατέρας ἢ ὁ ἀδελφός ἢ ὁ ὁποιοσδήποτε συγγενής. Τί θὰ πεῖ ὁ Κύριος Γκράντνι, ὁ Κύριος Κόμστοκ, ὁ ἐργοδότης, τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας; Τί θὰ ποῦν ὅλοι αὐτοὶ οἱ κουτσομπόληδες, οἱ δεσμοφύλακες, οἱ ἠθικοὶ ντετέκτιβ, οἱ

δουμοφύλακες του ανθρώπινου πνεύματος; Μέχρι να μάθει ή γυναίκα να αντιστέκεται σ' όλους αυτούς, να βασίζεται στις δικές της δυνάμεις και να επιμένει αξιώνοντας τη δική της άπεριόριστη ελευθερία, ν' ακούει τη φωνή της φύσης της, είτε αυτή απαιτεί το μεγαλύτερο θησαυρό της ζωής, τον έρωτα για ένα άντρα, ή το πιο τιμημένο της προνόμιο, το δικαίωμα να δίνει ζωή σ' ένα παιδί, δε μπορεί να ονομάζεται χειραφετημένη. Πόσες χειραφετημένες γυναίκες είναι αρκετά γενναίες για ν' αναγνωρίσουν ότι τις καλεί ή φωνή του έρωτα, ήχώντας άγρια στά στήθεια τους, απαιτώντας ν' άκουσεται, να Ικανοποιηθεί.

Ο Γάλλος συγγραφέας Ζάν Ράϊμπρας, σ' ένα άπ' τα μυθιστορήματά του, τη Νέα Όμορφιά, επιχειρεί να δώσει το πορτραίτο της Ιδανικής, όμορφης, χειραφετημένης γυναίκας. Αυτό το Ιδανικό ένοσρκώνεται στο πρόσωπο ενός κοριτσιού, μιας παθολόγου. Μιλάει πολύ έξυπνα και σοφά για τον τρόπο διατροφής των βρεφών, είναι εύγενική και προμηθεύει τις φτωχές μητέρες με δωρεάν φάρμακα. Συζητάει μ' ένα γνωστό της νέο για τις μελλοντικές υγειονομικές συνθήκες και για το πώς θα εξολοθρευτούν οι διάφοροι δάκιλλοι και τα μικρόβια με τη χρήση πέτρινων τοίχων και πατωμάτων και την απομάκρυνση των χαλιών και των ταπεσαριών. Φοράει, φυσικά, πολύ άπλά και πρακτικά ρούχα, που έχουν βασικά μαυρο χρώμα. Ο νέος, που στην πρώτη του συνάντηση είχε έντυπωσιαστεί άπ' τη σοφία της χειραφετημένης του φίλης, μαθαίνει σταδιακά να την καταλαβαίνει και μιά ώραία μέρα συνειδητοποιεί ότι την αγαπά. Είναι νέοι κι αυτή είναι εύγενική κι όμορφη και παρόλο που τα ρούχα της είναι πάντα μονοκόμματα, ή εμφάνισή της μαλακώνει από ένα πεντακάθαρο άσπρο λαιμοδέτη και μανικέτια. Θα περίμενε κανείς πως ο νέος θα της μιλούσε για την αγάπη του, αλλά δεν είναι ο τύπος που μπλέκει σε ρομαντικούς παραλογισμούς. Η ποίηση κι ο ένθουσιασμός καλύπτουν τα κοκκινισμένα του μάγουλα μπροστά στην άγνή όμορφιά της νέας. Καταιγιάζει τότε τη φωνή της φύσης του και παραμένει σοβαρός. Αυτή, επίσης, είναι πάντοτε άκριτής, πάντοτε όρθολογική και συμπεριφέρεται πάντοτε καλά. Φοβάμαι πως αν είχαν γίνει ζευγάρι, ο νέος θα κινδύνευε να πεθάνει από την ψυχρότητα. Πρέπει να όμολογήσω ότι δε μπορώ να δω τίποτα το όμορφο σ'

αυτή τή νεανική όμορφιά, ή όποια είναι τόσο ψυχρή όσο κι οι πέτρινοι τοίχοι και τά πατώματα πού όνειρεύεται. Θα προτιμούσα μάλλον τά έρωτικά τραγούδια τής ρομαντικής έποχής, μάλλον τόν Δόν Ζουάν και τήν Μαντάμι Βένους, μάλλον μιá άπαγωγή με άνεμόσκαλα και σκονίι μέσα σέ μιá σεληνόφωτη νύκτα, άκολουθούμενη άπ' τήν κατάρα του πατέρα, τούς θρήνους τής μητέρας και τά ήθικά σχόλια τών γειτόνων, άπ' τήν άκρίβεια και τήν ευπρέπεια πού μετριέται με τό μέτρο. "Αν ό έρωτας δέν ξέρει νά προσφέρει και νά παίρνει δίχως περιορισμούς, δέν είναι έρωτας, αλλά μιá συναλλαγή πού κατορθώνει πάντοτε νά τονίξει τά σόν και τά πλύν.

Τό μεγαλύτερο μειονέκτημα τής σημερινής χειραφέτησης βρίσκεται στην τεχνητή της άκαμψία και στις στενές σχέσεις άναφοράς της, οι όποιες δημιουργούν ένα κενό στην ψυχή τής γυναίκας πού δέν τής επιτρέπει νά ξεδιψάσει στην πηγή τής ζωής. "Ανάφερα κάποτε ότι φαίνεται νά ύπάρχει μιá βαθύτερη σχέση άνάμεσα στή μητέρα του παλιού καιρού και τήν άληθινά νέα γυναίκα, πού άγρυπνούν πάντοτε για τήν εύτυχία τών παιδιών τους και τή φροντίδα αυτών πού άγαπούν, παρά άνάμεσα στην τελευταία και τή μέση χειραφετημένη άδελφή της. Οι όπαδοί τής χειραφέτησης με άποκάλεσαν καθαρά και ξάστερα, είδωλολάτρισσα, κατάλληλη μόνο για τήν πυρά. "Ο τυφλός φανατισμός τους δέν τούς επέτρεψε νά δούν πώς ή σύγκριση πού έκανα, άνάμεσα στο παλιό και τό νέο, έγινε άπλως για ν' άποδείξω ότι ένας σεβαστός αριθμός άπ' τις γιαγιάδες μας είχαν περισσότερο αίμα μέσα στις φλέβες τους, πολύ μεγαλύτερο χιούμορ και πνεύμα κι όπωσδήποτε περισσότερη φυσικότητα, καλοκαρδία κι άπλότητα, άπ' ότι ή πλειονότητα τών χειραφετημένων θηλυκών επαγγελματιών, πού γεμίζουν τά κολλέγια, τά πανεπιστήμια και τά διάφορα γραφεία. Αυτό δέ σημαίνει: ότι επιθυμώ νά επιστρέψουμε στο παρελθόν, ούτε αυτό καταδικάζει τή γυναίκα νά επιτρέψει πίσω στην παλιά της σφαίρα άριστιότητας, τήν κουζίνα και τήν άνατροφή τών παιδιών.

"Η σωτηρία βρίσκεται σέ μιá ενεργητική πορεία πού έδηγει στην κατάκτηση ενός λαμπρότερου και πιο ξεκάθολου μέλλοντος. Χρειαζόμαστε μιá άπρόσκοπη άνάπτυξη, μακριά άπ' τις παλιές παραδόσεις και συνήθειες. Τό κίνημα για τή γυναικεία χειραφέτηση δέν έχει κάνει ως τώρα παρά μόνο τό πρώτο βήμα προς αυτή

την κατεύθυνση. "Ας ελπίσουμε ότι θ' αποκτήσει τη δύναμη για να κάνει ένα δεύτερο.

Τό δικαίωμα της ψήφου ή των ίσων πολιτικών δικαιωμάτων, ίσως να 'ναι ένα καλό αίτημα, αλλά ή αληθινή χειραφέτηση δέν άρχίζει ούτε άπ' τις κάλπες, ούτε άπ' τά δικαστήρια. Άρχίζει άπ' τη γυναικεία ψυχή. Η Ιστορία μάς λέει ότι κάθε καταπιεζόμενη τάξη κατόρθωσε ν' άπαλλαγεί πραγματικά άπ' τά άφεντικά της, μόνο χάρη στις δικές της προσπάθειες. Είναι άπαραίτητο για τη γυναίκα να μάθει αυτό τό μάθημα, να συνειδητοποιήσει ότι ή ελευθερία της θά επεκταθεί τόσο, όσο επεκτείνεται κι ή δύναμή της για να κατακτήσει την ελευθερία της. Έπομένως είναι πιό σημαντικό γι αυτή ν' άρχίζει άπ' την έσωτερική της αναγέννηση, ν' άπαλλαγεί άπ' τό βάρος των προκαταλήψεων, των παραδόσεων και των έθιμων. Τό αίτημα για ισότητα των δικαιωμάτων σέ κάθε πτυχή της ζωής είναι σωστό και δίκαιο, αλλά, στό κάτω - κάτω, τό πιό ζωτικό δικαίωμα ε'ναι τό δικαίωμα ν' αγαπάς και ν' αγαπιέσαι. Πραγματικά, αν ή μερική χειραφέτηση πρόκειται να μεταμορφωθεί σέ ολοκληρωμένη και πραγματική χειραφέτηση της γυναίκας, θά πρέπει ν' άπαλλαγεί άπ' τη γελοία αντίληψη ότι τό ν' αγαπίσαι, τό να είσαι έρωσιμένη και μητέρα, είναι συνώνυμο μέ τό να 'σαι σκλάβο και ύποτακτική. Θά πρέπει ν' άπαλλαγεί άπ' την παράλογη αντίληψη του δυσιμοδ των φύλων ή ότι ο άντρας κι ή γυναίκα αντιπροσωπεύουν δυό ανταγωνιστικούς κόσμους.

"Η μικροπρέπεια διαιρεί, ή γενναιοδωρία ένώνει." Ας είμαστε άξιοπρεπείς και γενναιοδωροί." Ας μήν άγνοούμε ζωτικά πράγματα, έξαιτίας του όγκου των μικροπραγμάτων που αντιμετωπίζουμε. Μιά πραγματική αντίληψη της σχέσης των δυό φύλων, δέν άναγνωρίζει έξουσιαστή κι έξουσιαζόμενο δε γνωρίζει παρά μόνο ένα σπουδαίο πράγμα: τό να δίνεται κανείς άπερίοριστα προκειμένου να γίνει άνώτερος, βαθύτερος, καλύτερος. Μόνον αυτό μπορεί να γεμίσει τό ψυχικό κενό και να μεταμορφώσει την τραγωδία της γυναίκείας χειραφέτησης σέ χαρά, σέ άπερίοριστη χαρά.

EMMA ΓΚΟΛΑΝΤΜΑΝ

Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΚΑΤΩΤΕΡΟΤΗΤΑ: ΜΥΘΟΣ Ή ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ;

Πολλές γυναίκες οι οποίες συμμετέχουν στο κίνημα απελευθέρωσης της γυναίκας κι ιδιαίτερα εκείνες που έχουν μελετήσει την «Καταγωγή της Οικογένειας, της Άτομικης Ίδιοκτησίας και του Κράτους», του Ένγκελς, έχουν συνειδητοποιήσει ότι οι ρίζες της γυναικείας αθλιότητας και καταπίεσης βρίσκονται μέσα στην ταξική κοινωνία. Πολύ σωστά δημιούργησαν τον όρο «σεξουαλικά σωβινιστικό» για να περιγράψουν το καπιταλιστικό σύστημα, το τελευταίο στάδιο της ταξικής κοινωνίας, το οποίο γεννάει διακρίσεις σε βάρος των γυναικών σε κάθε σφαίρα της ζωής.

Έκείνο όμως για το οποίο δεν είναι ακόμα βέβαιες οι γυναίκες, είναι το αν η βιολογία τους παίζει ένα ρόλο στο να τις κάνει και να τις διατηρήσει κατώτερες ή ένα «δευτερεύον φύλο». Μια τέτοια άβεβαιότητα είναι απόλυτα κατανοητή μέσα σε μια κοινωνία που κυριαρχεί ο άντρας, όπου όχι μόνο η ιστορία έχει γραφτεί από κείνους οι οποίοι υπερασπίζονται την καθεστηκυία τάξη, αλλά κι όλες οι επιστήμες βρίσκονται παρόμοια στα χέρια τους. Δεν απ' αυτές τις επιστήμες, ή Βιολογία κι ή Άνθρωπολογία, έχουν πρωταρχική σημασία για την κατανόηση των γυναικών και της ιστορίας τους. Είναι κι οι δυο τόσο πολύ προδιατεθειμένες υπέρ του αντρικού φύλου, ώστε αποκρύπτουν μάλλον παρά αποκαλύπτουν τ' αληθινά στοιχεία για τις γυναίκες.

Ἡ πιδ ὀλέθρια, ἰσως, φευτοεπιστημονικὴ προπαγάνδα γιὰ τὴ γυναικεία κατωτερότητα εἶναι ἐκείνη πού προσφέρεται σ' ὄνομα τῆς βιολογίας. Σύμφωνα μὲ τοὺς μυθοποιούς σ' αὐτὸ τὸν τοιρία, τὰ θηλυκὰ μειονεκτοῦν ἐξαιτίας τῶν ὀργάνων καὶ λειτουργιῶν τῆς μητρότητας. Λέγεται ὅτι αὐτὴ ἡ μειονεκτικὴ ἀντὶ τὴν καταγωγή τῆς ἀπ' τὸ ζωικὸ κόσμιο καὶ κάνει τὰ θηλυκὰ ἀδύναμα καὶ ἐξαρτημένα ἀπ' τὸ ἀνώτερο ἀρσενικὸ φύλο, γιὰ τὴν προμήθεια τροφῆς σ' αὐτὰ καὶ στὰ παιδιὰ τους. Ἡ φύση θεωρεῖται ὑπεύθυνη γιὰ τὸ ὅτι ἔχει καταδικάσει τὰ θηλυκὰ σὲ αἰώνια κατωτερότητα.

Εἶναι φανερό ὅτι τὰ θηλυκὰ διαφέρουν βιολογικὰ ἀπ' τὰ ἀρσενικὰ μόνο στὸ ὅτι τὸ θηλυκὸ φύλο διαθέτει τὰ ὀργανα γὰ τὴς λειτουργίες τῆς μητρότητας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀλήθεια πῶς ἡ φύση εἶναι ὑπεύθυνη γιὰ τὴν καταπίεση τῶν γυναικῶν, αὐτὴ ἡ ἀθλιότητα εἶναι ἀποκλειστικὰ τὸ ἀποτέλεσμα θεσμιῶν καὶ νόμων πού ἔχουν γίνε ἀπ' τὸν ἄντρα, μέσα στὰ πλαίσια τῆς ταξικὰ διαιρεμένης πατριαρχικῆς κοινωνίας. Δὲν ὑπῆρχε στὴν πρωτόγονη ἀταξικὴ κοινωνία καὶ δὲν ὑπάρχει στὸ ζωικὸ κόσμιο.

Αὐτὴ ἡ πλαστογράφηση τῆς φυσικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας, ἔχει ἀναπαραχθεῖ γιὰ ν' ἀπαλλάξει ἀπ' τὴς κατηγορίες μιὰ σεξουαλικὰ σωβινιστικὴ κοινωνία. Ἡ καταπίεση τῶν γυναικῶν δικαιώνεται μὲ βάση τὴ βιολογικὴ τους δομηση. Ὁ ἀντίκτυπος εἶναι φανερός: Γιὰ τὴ οἱ γυναῖκες πρέπει ν' ἀγωνίζονται ἐνάντιν στὴν καταπίεσή τους καὶ νὰ ἐπιδιώκουν τὴν ἀπελευθέρωσή τους, ὅταν τὰ προβλήματα τους πηγάζουν ἀπ' τὴ γενετικὴ τους σύνθεση: Τί θὰ ὀφελῶσε ἂν ἄλλαζε ἡ κοινωνία, ἀφοῦ οἱ γυναῖκες δὲν μποροῦν ν' ἀλλάξουν τὴ βιολογία τους; Αὐτὸ τὸ θέμα ἐντυπώνεται στὸ μυαλό μας, ἐπαναλαμβάνόμενο συνεχῶς μὲ κάθε μέσο, ἀπὸ τὴ βρεφικὴ μας κούνια καὶ μετὰ. Ἄν πιστέψουμε τοὺς ἀρσενικοὺς ἐκπρόσωπους τῆς ἀνωτερότητας τοῦ φύλου τους, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζονται σὰν ἐπιστήμονες, ἡ βιολογία καθορίζει τὸ πεπρωμένο τῆς γυναίκας καὶ ἡ τελευταία τὸ καλύτερο πού θὰ ἔχε νὰ κάνει εἶναι νὰ τὸ ἀνταγωνίσει καὶ νὰ ὑποταχθεῖ σ' αὐτό.

Στὴν πραγματικότητα τὸ νὰ λέμε ὅτι ἡ βιολογία καθορίζει τὸ πεπρωμένο τῆς γυναίκας, δὲν εἶναι μικρότερο φέμα ἀπ' τὸ νὰ πούμε ὅτι ἡ βιολογία καθορίζει τὸ πεπρωμένο τοῦ ἄντρα. Αὐτὸ ὀ-

ποσιβάζει τούς ανθρώπους στο επίπεδο τών ζώων. Γιατί αν οι γυναίκες δέν είναι τίποτα άλλο παρά μόνο τροφοί τότε οι άντρες δέν πρέπει νά 'ναι τίποτα άλλο παρά μόνο επιθήτορες. Ένας τέτοιος υποβιτισμός άγνοεί τούς άποφασιστικούς διαχωρισμούς ανάμεσα στους ανθρώπους και τά ζώα. Οι άνθρωποι είναι πάνω άπ' όλα κ ο ι ν ω ν ι κ ά όντα, τά όποία έχουν, άπό καιρό διαχωριστεί άπ' τή ζωϊκή τους καταγωγή και τις αντίστοιχες συνθήκες ζωής. Για νά καταλάβουμε τις διαφορές ανάμεσα στά δυό φύλα, άς εξετάσουμε πρώτα αύτούς τούς διαχωρισμούς ανάμεσα στους ανθρώπους και τά ζώα, οι όποιοι κάνουν τήν ανθρωπότητα ένα δλότελα νέο και μοναδικό είδος.

ΟΙ Άνθρωποι, ένα μοναδικό είδος

Άπό τότε πού έδειξε ο Δαρβίνος ότι ή ανθρωπότητα προήλθε άπό ένα παρακλάδι τών ύψηλότερων πιθήκων, έχουν γίνει άναρίθμητες μελέτες, οι όποίες έδειξαν τις διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους και τά ζώα. Άλλά έγιναν επίσης μερικές μελέτες οι όποίες αποκάλυψαν κάτι πού είναι άκόμα πιο σημαντικό, τά χαρακτηριστικά πού διακρίνουν τούς ανθρώπους άπ' τά ζώα και τά όποία κάνουν τούς πρώτους ένα μοναδικό είδος, πού είναι πάνω και πέρα άπό κάθε άλλη ζωϊκή μορφή.

Η κεντρική πηγή αύτης τής μοναδικότητας έχει επίσημανθει άπό τούς Μαρξιστές. Είναι ή Ικανότητα τών ανθρώπων νά επιδίδονται στην έργασία και νά παράγουν τά μέσα για τήν επιβίωση. Κανένα ζωϊκό είδος δέν τό κάνει αυτό. Αύτή ή «έργασιακή θεωρία» τής ανθρώπινης καταγωγής διατυπώθηκε για πρώτη φορά άπ' τόν Ένγκελς, στο δοκίμιό του «Ο ρόλος πού έπαιξε ή Έργασία στη Μετάβαση άπό τόν Πιθήκο στον Άνθρωπο».

Σήμερα, τέτοιες άυθεντίες στην άρχαιολογία και τήν ανθρωπολογία, όπως οι Ούιλλιαμ Χάουελς, Κένεθ Όουκλυ, Γκόρντον Τσάιλντ κι άλλοι, χρησιμοποιούν τήν κατασκευή τών εργαλείων σάν κριτήριο διαχωρισμού τών ανθρώπων άπ' τά ζώα. Όπως συνοψίζει αυτό ο Γουάσπερν: «Η επιτυχία τών πιο άπλών εργαλείων ύπηρεξε ή άφετηρία δλόκληρης τής ροπής τής ανθρώπινης

ανέλιξης κι οδήγησε στη δημιουργία τῶν σημερινῶν πολιτισμῶν» (SCIENTIFIC AMERICAN Σεπτέμβρης 1960). Ὁ Γκέρντον Τσάιλντ ὑποστήριξε τὴ θέση τοῦ Ἐνγκελς δταν εἶπε: «Ἡ προϊστορική ἀρχαιολογία δείχνει πῶς ἐξανθρωπίστηκε ὁ ἄνθρωπος διαμέσου τῆς ἐργασίας...» («Τί συνέβηκε στὴν Ἱστορία», PENGUIN BOOKS, σ. 27).

Ἐκεῖνοι πού ὑποβιάζουν τὴν ἐργασία, ὑποστηρίζουν συχνά ὅτι οἱ πίθηκοι μεταχειρίζονται, παρόμοια, φυσικά ἀντικείμενα σὰν ἐργαλεῖα κι ἐπομένως ἡ ἐργασία δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ὁ βασικὸς παράγοντας πού πραγματοποίησε τὸν ἐξανθρωπισμὸ τοῦ εἴδους μας. Ἀλλὰ αὐτὸ πού ἔχει σημασία, εἶναι ὅτι, ὅσο κι ἐξυπνος κι ἂν εἶναι ὁ πίθηκος ἀπ' τὴν ἀποψη τῆς χρησιμοποίησης τῶν χειρῶν του καὶ παρόλο πού μπορεῖ νὰ μάθει, δταν αἰχμαλωτιστεῖ, ἔνα σωρὸ πράγματα, κανένα εἶδος ζώου, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν πιθήκων, δὲν μπορεῖ νὰ κατασκευάσει ἐργαλεῖα. Δὲν ὑπάρχει κανένας καταμερισμὸς ἐργασίας μεταξὺ τῶν δύο φύλων, ἀνάμεσα στοὺς πιθήκους καὶ κανένα εἶδος πρὶν ἀπ' τὸν ἄνθρωπο, δὲ βασίζεται στὴ συστηματικὴ ἐργασία γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του. «Τὰ χέρια μὲ τὰ ὅποια θ' ἀρπάξει κι οἱ βραχίονες μὲ τοὺς ὁποίους θὰ μεταφέρει στὸ στόμα τὴ φαγώσιμη λεία, του εἶναι ἀρκετά». Αὐτὴ εἶναι ἡ τεχνικὴ τῶν ἀνθρωποειδῶν συγγενῶν μας» λέει ὁ Ε. Ἄνταμισον Χόμπελ. (Ὁ Ἄ ν θ ρ ω π ο ς σ τ ὸ ν Π ρ ω τ ὸ γ ο ν ο Κ ὀ σ μ ο, MAC GRAW HILL, σ. 92).

Ἀντίθετα, οἱ ἄνθρωποι βασίζονται τόσο πολὺ πάνω στὴν ἐργασία, ὥστε ἂν ἔπαυε νὰ ὑπάρχει αὐτὴ ἡ παραγωγικὴ ἱκανότητα, θὰ ἐξαφανιζόμαστε σύντομα σὰν εἶδος. Ἡ ἐργασία, ἐπομένως ἔχει δημιουργήσει ἕνα νέο τρόπο ἐπιβίωσης κι ἀνάπτυξης γιὰ ἕνα μοναδικὸ εἶδος: τὸ ἀνθρώπινο εἶδος. Δὲν εἴμαστε ἀπλῶς ἀναπαραγωγοί, ἀλλὰ καὶ παραγωγοὶ τῶν ἀναγκαιῶν γιὰ τὴν ἐπιβίωση.

Ἡ σημασία τῆς παραγωγῆς μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ ἂν κοιτάξουμε τὴ ριζικὴ ἀλλαγὴ πού ἐπέφερε ἡ ἐργασία στὶς σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴ φύση. Βασικά, τὰ ζῶα εἶναι σκλάβοι τῆς φύσης κι ὑπόκεινται σὲ βιολογικὲς δυνάμεις καὶ διαδικασίες πάνω στὶς ὁποῖες δὲν ἀσκοῦν κανένα ἔλεγχο. Οἱ ἄνθρωποι, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ἔχουν ἀντιστρέψει αὐτὴ τὴ σχέση. Διὰ μέσου τῆς ἐργασίας ἔχουν ὑποτάξει τὴ φύση στὴν ἐπιρροή τους. Μὲ ἕλλα λό-

για, ένα είδος, τὸ ἀνθρώπινο εἶδος, ὄχι μόνο ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τὸν ἀμεσο βιολογικὸ ἔλεγχο, ἀλλὰ καὶ κατόρθωσε νὰ ὑποτάξει κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό του καὶ τὸν πρῶτον κυρίαρχό του, τὴ φύση. Ὅπως αὐτὸ διατυπώνεται καμιά φορά, ἡ ἱστορία τῶν ζώων γράφεται γιὰ λογαριασμό τους, ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι δημιουργοῦν οἱ ἴδιοι τὴ δική τους ἱστορία.

Παράλληλα μὲ αὐτὴ τὴν ἐπικράτησή τους πάνω στὴ φύση, οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν ἐπίσης νὰ καλλιεργοῦν νέες ἀνάγκες, πράγματα τὸ ὅποιο ἀποτελεῖ ἕνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ ποὺ λείπει ἀπὸ τὸ ζωϊκὸ κόσμο. Ἐνῶ τὰ ζῶα περιορίζονται στὴν ἱκανοποίηση τῶν ἴδιων, παλιῶν φυσικῶν ἀναγκῶν γιὰ τροφή κι ἀναπαραγωγή, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀναπτύξει μὴ ἀτέλειωτη σειρά νέων ἀναγκῶν, ποὺ ὅλες τους εἶναι ἀνώτερες (μὲ τὴν ἔννοια τοῦλάχιστον ὅτι εἶναι πῶς ἐκλεπτυσμένες) πολιτιστικὲς ἀνάγκες. Γιὰ νὰ δανειστοῦμε μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς τεχνικῆς: ἀπὸ τὸ πρωτόγονο τσεκούρι, ξεπρόβαλλε ἡ ἀνάγκη γιὰ ἕνα τσεκούρι ποὺ θὰ ἔχε χειρολαβή. Ἀπὸ τὸ ἀκατέργαστο στυλιάρι γιὰ τὸ σκάψιμο, ξεπρόβαλλε ἡ ἀνάγκη καὶ συνακόλουθα ἡ ἐπινόηση τοῦ ὄργωματος. Ὁ ἀπλὸς ἀργαλειὸς κι ἡ ρόκα, ὁδήγησαν στὴν πολύπλοκη ὕφαντουργικὴ βιομηχανία. Οἱ οἰκοδομικὲς ἀνάγκες, ξεπέρασαν τὶς ἀχυροκαλύβες κι ὁδήγησαν στὴν κατασκευὴ ἐργοστασίων κι οὐρανοξυστῶν. Ἡ βοϊδάμαξα ἐγκαταλείφθηκε, καθὼς οἱ νέες ἀνάγκες γιὰ γρήγορη μεταφορά, μετὰ τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, ὁδήγησαν στὴν ἐφεύρεση τοῦ τραίνου, τοῦ αὐτοκινήτου, τοῦ ἀεροπλάνου τζέτ καὶ τοῦ διαστημόπλοιου.

Στὴν ἐκπαίδευση, στὶς τέχνες καὶ στὶς ἐπιστῆμες, ξεπρόβαλλαν κάθε λογῆς πολιτιστικὲς ἀνάγκες, σὰ μέρος τῶν νέων δραστηριοτήτων καὶ σχέσεων τῶν ἀνθρώπων στὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Ἀκόμα κι οἱ βασικὲς βιολογικὲς ἀνάγκες, γιὰ τροφή καὶ σέξ, μεταβλήθηκαν κι ἀνασχηματίστηκαν μέσα στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ. Οἱ ἄνθρωποι δὲν τρῶνε, ζευγαρώνουν ἢ ἀναπαράγουν, ὅπως κάνουν τὰ ζῶα, ἀλλὰ σύμφωνα, μὲ τὰ δικά τους μεταβαλλόμενα πολιτιστικὰ πρότυπα. Ὅπως ἔγραψε ὁ Μάρξ: «Ἡ πείνα εἶναι πείνα, ἀλλὰ ἡ πείνα ποὺ ἱκανοποιεῖται μὲ μαγειρεμένο κρέας, τὸ ὅποιο τρώγεται μὲ μαχαίρι καὶ πιρουνί, εἶναι ἕνα διαφορετικὸ εἶδος πείνας ἀπὸ κείνο ποὺ ἱκανοποιεῖται μὲ τὴν καταβρόχθιση ὀμοῦ κρέατος, μὲ τὴ

βοήθεια τῶν χερῶν, τῶν νυχιῶν καὶ τῶν δοντιῶν» (Συμβολή
στὴν Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας
CHARLES. H. KERR, σ. 279)

.. Παράλληλα μ' αὐτὴ τὴν τεράστια ἀλλαγὴ ποὺ πραγματοποιήσαν οἱ ἄνθρωποι στὴν ἐξωτερικὴ φύση, στὸ περιβάλλον τους, πραγματοποίησαν ἐξίσου σημαντικὲς ἀλλαγές καὶ στὴν ἴδια τους τὴν ἐσωτερικὴ φύση. Τονίζεται συχνά ὅτι, ἀναφορικὰ μὲ τὴ φυσικὴ τους ἐμφάνιση, οἱ ἄνθρωποι ἀπαλλάχθηκαν ἀπ' τὸ ζωῶδες τους τρίχωμα καὶ τὰ πιθηκίσια τους χαρακτηριστικὰ. Ἄλλὰ ἀκόμα πιὸ σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ ἐξαφάνιση τῶν προηγούμενων ζωϊκῶν τους ἀντιδράσεων, οἱ ὁποῖες ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ μιὰ ἐξανθρωπισμένη κοινωνικὴ φύση. Σήμερα ἔχουμε οὐσιαστικὰ χάσει διὰ τὰ ζωϊκὰ ἐνστικτα τὰ ὁποῖα εἶχαμε στὴν ἀρχὴ — τὴ θέση τους πῆρε ἡ ἐκπαιδευμένη συμπεριφορὰ (βλέπε τὸ βιβλίο τῆς Ἑθελυν Ρήντ, «Ἀπάντηση στὸ Γυινο Πίθηκο, PATHFINDER PRESS).

Αὐτὴ ἡ σύντομη ἀνασκόπηση μερικῶν ἀπὸ τίς πιὸ οὐσιαστικὲς διακρίσεις ἀνάμεσα στὸ ἀνθρώπινο εἶδος καὶ διὰ τ' ἄλλα εἶδη, ἀναιρεῖ τὴ θέση ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι «τίποτ' ἄλλο παρὰ μόνο ζῶα». Προκισιμένα μὲ μερικές πρόσθετες ιδιότητες. Εἶναι πολὺ πιὸ ἀκριβές τὸ νὰ ποῦμε ὅτι, ἐνῶ ἔχουμε ἀκόμα ὠρισμένα κοινὰ βιολογικὰ χαρακτηριστικὰ μὲ τὰ ζῶα, ἔχουμε μολοντοῦτο ξεπεράσει τὰ περιορισμένα ὄρια ὑπαρξίς τους. Ἔχουμε διαμορφωθεῖ μέσα ἀπ' τίς δικές μας παραγωγικὲς δραστηριότητες καὶ κοινωνικὲς δυνάμεις, ὥστε δὲν εἶμαστε πιὰ δούλοι τῆς βιολογικῆς μας σύνθεσης. Ὅπως τὸ διατυπώνει ὁ ἀνθρωπολόγος τοῦ Μίτσιγκαν, Μάρσαλ Σάλινς: «Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας ἀπ' τὸν ἀμεσο ἔλεγχο, ὑπῆρξε ἡ μεγάλη τῆς ἐξελικτικῆς δύναμις.. ἡ ἀνθρώπινη κοινωνικὴ ζωὴ καθορίζεται πολιτιστικὰ ὄχι βιολογικὰ» (SCIENTIFIC AMERICAN, Σεπτέμβριος 1960, σ. 77).

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀφετηρία γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ μύθου ὅτι ἡ βιολογία καθορίζει τὴ μοῖρα τῆς γυναίκας. Ἀρχίζοντας ἀπ' τὴ βασικὴ πρόταση αὐτῆς τῆς προπαγάνδας ἀς ἐξετάσουμε αὐτὸ ποὺ ὀνομάζω:

Ἡ «Μητρική Θεωρία» τῆς Γυναικείας Κατωτερότητος.

Ἡ Βιολογία, ὅπως κι ἡ Ἀνθρωπολογία, εἶναι μιὰ νέα ἐπιστήμη κι ὑπόκειται ἐξίσου σέ παρανοήσεις, ἐπιπόλαια συμπεράσματα καί ξεκάθαρα ψέματα, σέ θέματα πού ἔχουν βαρύτατες κοινωνικές καί πολιτικές ἐπιπτώσεις. Αὐτό διπλασιάζει τή δυσκολία πού παρουσιάζει ἡ ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας γιά τὸ θηλυκὸ φύλο, καθὼς τόσοι πολλοὶ βιολόγοι, ὅπως ἐπίσης κι ἀνθρωπολόγοι, εἶναι δέσμιοι τῆς καπιταλιστικῆς ἰδεολογίας. Ὑποθέτουν ὅτι ἐπειδὴ ἡ γυναίκα γεννιέται ἔχοντας μιὰ μήτρα, δὲ μπορεῖ ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπ' τὸν ἀμεισο βιολογικὸ ἔλεγχο καί πρέπει νὰ παραμείνει σκλαβωμένη γιά πάντα στὶς ἀναπαραγωγικὲς τῆς λειτουργίες.

Αὐτὴ ἡ «μητρική θεωρία» τῆς γυναικείας κατωτερότητας, δὲν εἶναι περισσότερο θάσιμη ἀπ' ὅτι ἡ ἀναγκαία τῆς συνέπεια, ἡ «φαλλική θεωρία» τῆς ἀντρικῆς ἀνωτερότητας. Γιά μερικοὺς περβέργους κι ἀνεξήγητους λόγους, αὐτὰ τὰ σεξουαλικά γεννητικὰ ὄργανα ὑποτίθεται ὅτι ἔχουν καθορίσει ὅλες τὶς ἄλλες ἱκανότητες τῶν δυὸ φύλων. Ἡ γυναίκα, ἀφοῦ ἔγινε ἡλίθια ἐξαιτίας τῶν λειτουργιῶν τῆς μήτρας τῆς, στάθηκε ἀνίκανη ν' ἀναπτύξει τὶς πνευματικὲς τῆς ἱκανότητες, τὰ ταλέντα τῆς κι ἀνώτερες πολιτιστικὲς ἱκανότητες. Ὁ ἀντρας, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, μὲ τὴν ἰσχυρὴ σεξουαλικὴ του ρώμη, ἀντὶ τῆς ἐπονεϊδιστῆς μήτρας, μπόρεσε ν' ἀναπτύξει τὸ πνεῦμα του καί τὶς συνδεόμενες μ' αὐτὸ ἱκανότητες. Ὅμως κι οἱ δυὸ ὑποθέσεις ἀνήκουν στὸ χῶρο τῆς φαντασίας, ὄχι τῆς ἐπιστήμης.

Στὴν πραγματικότητα, ἐκεῖνο πού μειονεκτεῖ μέσα στὸ ζωϊκὸ κόσμο εἶναι τὸ ἀρσενικὸ κι ὄχι τὸ θηλυκὸ. Αὐτὸ ὀφείλεται στὰ διασπαστικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρσενικῆς σεξουαλικότητας μέσα στὴ φύση. Ὅπως μᾶς δείχνουν τὰ στοιχεῖα πού διαθέτουμε, τ' ἀρσενικά εἶναι ὑπερβολικὰ ἀνταγωνιστικὰ κι ἀγωνίζονται ἐνάντια στ' ἄλλα ἀρσενικά γιά νὰ προσεγγίσουν τὰ θηλυκά. Παρόλο πού συχνὰ αὐτὸ ὀνομάζεται «ζήλεια», δὲν εἶναι ζήλεια, μὲ τὴν ἔννοια πού χρησιμοποιοῦμε τὸν ὄρο, δηλαδή, ἐπιθυμία ἀπόκτησης ἐνὸς συγκεκριμένου θηλυκοῦ. Εἶναι μᾶλλον ἓνα ὦμο ἐπιθετικὸ ἔνστικτο, πού δὲ μπορεῖ νὰ μεταμορφωθεῖ ἀπ' ὁποιοδήποτε αἰσθημα ἀτομικῆς

προτίμησης ή τρυφερότητας, τὸ ὅποιο ὁδηγεῖ τὸ ἀρσενικό ζῷο νὰ πλησιάσει ὁποιοδήποτε κι ἔλα τὰ θηλυκά. Σὲ μερικά εἶδη, τ' ἀρσενικά μπόρεῖ νὰ πολεμοῦν ἀνάμεσα τους, ἀπλῶς γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς δυνατότητας ἀναπαραγωγῆς, ἐνῶ σὲ ἄλλα πάλι, μπορεῖ νὰ πολεμοῦν κι ὅταν δὲν ὑπάρχουν θηλυκά. *Ὅπως λέει ὁ Σέρ Σόλλυ Ζούκερμαν: «Ἡ ἐπιθετικότητα τῶν ζῶων πού βρῖσκονται σὲ ὄργασμό, ἀποτελεῖ μιὰ ἔκφραση τῆς φυσιολογικῆς τους κατάστασης καὶ δὲ καθορίζεται ἀναγκαστικά ἀπ' τὴν παρουσία τῶν θηλυκῶν. (Ἡ Κοινωνικὴ Ζωὴ τῶν Μαϊμούδων καὶ τῶν Πιθήκων, ROY-TLEDGE AND KEGAN PAYL LTD, σ. 69) .

Χάρη σ' αὐτὸ τὸ μαχητικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἀρσενικῆς σεξουαλικότητας, τ' ἀρσενικά ζῷα εἶναι μοναχικά, ἀτομιστικά κι ἀνίκανα νὰ συνασπιστοῦν ἀπὸ κοινοῦ σὲ συνεργατικὲς οἰκότητες. Στὴν καλύτερη περίπτωση, μπορεῖ ν' ἀνεχθοῦν τὸ ἕνα τὴν παρουσία τοῦ ἄλλου, ἐκμεταλλεῦόμενα τὶς ἴδιες δυνατοτικὲς διατροφῆς κι ἀναπαραγωγῆς. Σὲ μερικά εἶδη, ὅπως ἀνάμεσα στὰ μεγάλα σαρκοφάγα, ὑπάρχουν μοναχικά ζῷα, τὰ ὅποια περιφέρονται ἀναζητῶντας τὴ λεία. Αὐτὴ ἡ ἀνικανότητα τῶν ἀρσενικῶν, νὰ συνεργαστοῦν ἀνάμεσα τους μέσα στὴ φύση, ἀποτελεῖ ἕνα σοβαρὸ μειονέκτημα, σὲ βαθμὶ πού ἀφορᾷ τὴ σύσφιξη τῶν δεσμῶν μιᾶς οἰκίας.

Τὰ θηλυκά, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, χάρη στὶς λειτουργίες τῆς μητρότητας, δὲ μειονεκτοῦν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο. Σχηματίζουν οἰκογένειες, ἀποτελούμενες ἀπ' τὴ μητέρα καὶ τὰ μικρά της, στὶς ὁποῖες ὑπάρχει συνεργασία καθὼς κι ἡ δυνατότητα ἀνάπτυξης γενεολογικῶν δεσμῶν. Σὲ μερικά εἶδη ὅπως οἱ λέμιουροι, ἢ ἀκόμα καὶ σὲ μιὰ οἰκία λείαινες, ἕνας ἀριθμὸς θηλυκῶν καὶ τῶν μικρῶν τους συνενώνονται καὶ σχηματίζουν μιὰ μεγαλύτερη οἰκογένεια. Ἐπιπλέον, ἐνῶ τὸ ἀρσενικό ζῷο ἔχει νὰ φροντίζει μόνον γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, μέσα στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπιβίωση, τὸ θηλυκό, διὰ μέσου τῶν μητρικῶν του λειτουργιῶν, πρέπει νὰ φροντίζει καὶ νὰ προστατέψει τόσο τὰ μικρά του, ὅσο καὶ τὸν ἑαυτὸ του. Διὰ μέσου τῆς συνεχοῦς ἐξάσκησης αὐτῶν τῶν λειτουργιῶν τῆς οἰκίας, ἐκεῖνο πού 'ναι φυσιολογικά, τὸ πιὸ ἔξυπνο, πιὸ συνετὸ πιὸ πανοῦργο καὶ πιὸ ἱκανὸ, εἶναι τὸ θηλυκό κι ὄχι τὸ ἀρσενικό. Αὐτὸ ἀναγνωρίζεται ἀπ' τοὺς κυνηγούς πού θεωροῦν τὸ θηλυκό, ἰδιαίτερα ἐκεῖνο πού ἔχει μικρά, σὰ τὸ πιὸ ἐπικίνδυνο φύλο καὶ παίρνουν τὶς ἀπαραίτητες

προφυλάξεις. Αυτή η δξυδέρκεια πού παρατηρείται στά θηλυκά, βρίσκει τόν ύψηλότερο βαθμό ανάπτυξης της στά ανώτερα θηλαστικά — έδω έπεκτείνονται πιά πολύ οι λειτουργίες της μητρότητας κιή φροντίδα τών μικρών — και φθάνει στό άποκορύφωμά της μέ τούς λέιμουρους. Άκόμα κι ό Ρόμπερτ Άντρυ, ένας φλογερός θιασώτης της άντρικης άνωτερότητας, παραδέχεται ότι: «Όπως εξελίσσεται τό ζωικό βασίλειο, έτσι εξελίσσεται παρόμοια κι ή δύναμη του θηλυκού... Ή στενοκεφαλιά του άρσενικού, ύπηρξε ή πηγή της θηλυκής δύναμης, πολύ μακριά πίσω στό παρελθόν» (Ή Γέννηση της Άφρικης DELL PUBLISHING CO, σ. 125). Ό Ρόμπερτ Μπρίφωλτ, θεωρεί, δίχως περιστροφές, τ' άρσενικά ζωα πιά ήλίθια άπ' τά θηλυκά.

Αυτές οι σκέψεις δείχνουν ότι δέν ύπάρχει καμιά φυσική θεμελίωση της «μητρικής θεωρίας» της γυναικείας κατωτερότητας. Άν όχι τίποτ' άλλο, ή φύση εύνόησε τό θηλυκό φύλο, άφοι αυτό είναι τό φύλο άπ' τό όποιο εξαρτιέται ή διαιώνιση τών ειδών. Ή εκτέλεση τών μητρικών τους λειτουργιών, πρόσφερε στά θηλυκά ένα πλεονέκτημα, μέσα στον άγώνα για την επιβίωση, καθιστώντας Ικανό τό παρακλάδι τών άνθρωποειδών πιθήκων, άπ' τοίς όποίους προερχόμαστε, νά περάσει άπ' τό φυσικό τρόπο επιβίωσης στον άνθρώπινο τρόπο επιβίωσης διά μέσου της έργασίας. Στή μετάβαση άπ' τόν πίθηκο στον άνθρωπο, εκείνο πού άνοιξε τό δρόμο ήταν τό θηλυκό κι όχι τό άρσενικό. Έχοντας αναπτύξει περισσότερο τις δυνατότητές τους και την Ικανότητα για συνεργασία, τά θηλυκά ήταν εκείνα πού έβαλαν τά θεμέλια της παραγωγικής ζωής και δημιούργησαν έτσι τό νέο και μοναδικό άνθρώπινο είδος. Νά γιατί ξεπρόβαλλε μέσα άπ' τή μητρική οίκογένεια του ζωικού κόσμου, τό μητρικό σύστημα όμαδοποίησης, ή «μητριαρχία», του προϊστορικού άνθρώπινου κόσμου. Τό ότι ή γυναίκα ύποβιβάστηκε στό επίπεδο του ζωού, ύποχρεωμένη ν' άσχολείται άποκλειστικά μέ τά καθήκοντα της μητρότητας, σέ βάρος τών άνώτερων άνθρώπινων άξιών, πού αναπτύχθηκαν στην πορεία της κοινωνικής ζωής, συνέθηκε μόνο στη πατριαρχική, ταξική κοινωνία, ή όποία έγκαθιδρύθηκε ένα εκατομμύριο χρόνια μετά τή γένεση του άνθρώπινου είδους. Σέ μία κοινωνία, πού στηρίζεται πάνω στην άτομική ιδιοκτησία, τό θεσμό της οίκογένειας και την άντρική ύπεροχή, τά φυ-

οικά χαρίσματα της γυναίκας — ή μήτρα της κι οι λειτουργίες της μητρότητας — μετατράπηκαν στα δεσμά της εκμετάλλευσης και της καταπίεσης που υφίσταται σήμερα. 'Αλλ' αυτή είναι μιὰ κατάσταση που τή δημιούργησε ο άντρας κι όχι ή φύση.

'Εκείνοι που υιοθετούν τή «μητρική θεωρία» της γυναικείας κατωτερότητας, προσπαθούν συχνά νά στηρίξουν τὰ λαθεμένα τους συμπεράσματα, αναφορικά με τίς γυναίκες, με μιὰ έξισου λαθεμένη θεωρία για τήν παντοτινή ύπεροχή του άντρικού φύλου. 'Υποβιάζοντας τήν επιστήμη της βιολογίας σέ επιστημονική φαντασία, προβάλλουν τήν εικόνα της σύγχρονης πατριαρχικής οικογένειας, πίσω στο ζωϊκό κόσμο. Γι' αυτούς ή ζωϊκή οικογένεια, όπως κι ή ανθρώπινη οικογένεια, έχει σάν άρχηγό ένα άρσενικό, τó όποιο φροντίζει και προστατεύει τó θηλυκό και τά μικρά του, που εξαρτώνται άπ' αυτό κι αυτό άκριβώς είναι που τó κάνει άνώτερο. Αυτό τó ζωο - ήρωας, όνομάζεται συνήθως «κυρίαρχο άρσενικό». "Όπως περιγράφεται άπ' αυτούς τούς συγγραφείς έργων επιστημονικής φαντασίας, τó ζωο αυτό είναι τó αντίστοιχο του συζύγου και πατέρα της πατριαρχικής οικογένειας. Αυτοί που διαθέτουν ακόμα μεγαλύτερη φαντασία, περιγράφουν αυτό τó άρσενικό ζωο ακόμα και σάν ένα είδος πριγκηπικού δυνάστη, ό όποιος περιβάλλεται άπό ένα χαρέμι συζύγων, παλλακίδων και θηλυκών σκλάβων, ελέγχοντας τή ζωή και τήν μοίρα τους. Ποιά είναι ή αλήθεια που κρύβεται πίσω άπ' αυτή τή φαντασίωση;

Τό Κυρίαρχο άρσενικό: μύθος και πραγματικότητα.

Τό φαινόμενο που όνομάζουμε «κυρίαρχο άρσενικό» ύπάρχει πραγματικά στή φύση, άφου τά άρσενικά ζωα, όπως άνεφέρθηκε προηγούμενα, είναι πολύ άνταγωνιστικά και πολεμούν μεταξύ τους. Στή σεξουαλική σφαίρα, τó καθένα άγωνίζεται νά πάρει τήν πρωτοκαθεδρία, έξουδετερώνοντας τούς αντίπαλους. Τό ζωο που νικάει κυριαρχεί πάνω σ' άλλα άρσενικά, τουλάχιστον για ένα διάστημα ή ως ότου πάρει τή θέση του κάποιο δυνατότερο. 'Αλλά τó βασικό σημείο, αναφορικά μ' αυτόν τόν άγώνα για κυριαρχία, συνή-

θως άγνοείται ή διαστρεβλώνεται. Είναι μιá πάλη ανάμεσα στ' άρσενικά, όπου τó καθένα πολεμάει τ' άλλα. Άκόμα κι ήταν τó κυρίαρχο ζώο έξουθετερώσει τούς αντίπαλους του, αυτό δέ τó κάνει κυρίαρχο πάνω στο θηλυκό ή την ομάδα των θηλυκών πού κατάφερε νά πλησιάσει. Στο μέτρο πού άφορά τά θηλυκά, τά τελευταία μπορεί νά δεχτούν τó άρσενικό, πού νίκησε, σάν επιθήτορα, αλλά αυτό είναι όλο. Άκόμα κι αυτή ή άποδοχή παίρνει ένα τέλος, ζταν τά θηλυκά μπαίνουν στον κύκλο της έγκυμοσύνης, στη διάρκεια τού όποιου ξεφεύγουν άπ' την έπιρροή των άρσενικών για ν' άσχοληθούν άποκλειστικά με τή γέννηση και τή φροντίδα των μικρών τους. "Όποια κι αν είναι ή έκδραση της πάλης ανάμεσα στ' άρσενικά, τά θηλυκά παραμένουν αυτόαρκη και φροντίζουν τά μικρά τους δίχως τή δούθεια των άρσενικών.

Άντίθετα μι' όλες τις παιδιάστικες ιστορίες πού αναφέρονται σ' αυτό τó θέμα, ό όποιες έχουν γραφτεί συχνά άπό άντρες πού αυτόαποκαλούνται επιστήμονες, στο ζωϊκό κόσμο δέν υπάρχει τίποτα τέτοιο όπως ή πατρική οικογένεια. Άνάμεσα σέ μερικά είδη ψαριών και πουλιών, τ' άρσενικά μπορεί νά συμμετέχουν στη φροντίδα των αυγών. Αυτό όμως δέν καθορίζει τó είδος της οικογένειας, άλλ' άποτελεί μιáλλον μιá ειδικευμένη μορφή τεκνοποιίας. Στη μεγάλη πλειονότητα των ειδών και πάνω άπ' όλα στα θηλαστικά, όι μητέρες είναι εκείνες πού έξασκοούν όλες τις λειτουργίες πού σχετίζονται με τή φροντίδα των μικρών. "Όπως τονίζει ό Μπρίφωλτ, «κάθε ώριμο ζώο, άρσενικό ή θηλυκό, φροντίζει για τόν έαυτό του σ' ότι άφορά τις οικονομικές του ανάγκες» κι ή μόνη έξαίρεση είναι ή φροντίδα της μητέρας για τά μικρά της.

Μέ άλλα λόγια, ή άρσενική σεξουαλικότητα στο ζωϊκό κόσμο δέν έπιτελεί πατρικές λειτουργίες. Μόνο στον ανθρώπινο κόσμο ανακαλύπτουμε ένα τέλεια άναπτυγμένο άρσενικό αντίστοιχο της μητρότητας, πού όνομάζουμε πατρότητα. Αυτό δημιουργήθηκε όταν όι άρσενικοί άρχισαν νά χειραφετούνται άπ' τόν άμεσο βιολογικό έλεγχο — ή τά ένστικτα — και καλλιέργησαν νέα κι ανθρώπινα χαρακτηριστικά. Μέσα στην κοινωνική ζωή και διαμέσου αυτής ήταν πού έμαθαν ένα νέο είδος σεξουαλικής συμπεριφοράς και συνακόλουθα άποκτημένων πατρικών λειτουργιών.

Λέγεται μερικές φορές ή, συμπεραίνεται ότι, επειδή τ' άρσενικά

είναι τὸ μαχητικὸ φύλο, ἀποτελοῦν τοὺς «προστάτες» τῶν ζωϊκῶν τοὺς οἰκογενειῶν. Κι αὐτὸ ἐπίσης εἶναι μιὰ φαντασίωση. Ἀνάμεσα σὲ μερικά εἶδη λέμιουρων, ὑπάρχει μιὰ περιφέρεια ἀπὸ ἀρσενικοὺς κύκλους γύρω ἀπὸ ἓνα κεντρικὸ πυρῆνα ἀπὸ θηλυκὰ καὶ τὰ μικρὰ τοὺς καὶ μ' ἓνα ἕμισο τρόπο δημιουργεῖ μιὰ ἐξωτερικὴ δμάδα ἀπὸ «σκοπούς» οἱ ὁποῖοι θγάζουν μιὰ κραυγὴ σὲ περίπτωση κινδύνου. Ἄλλὰ τ' ἀρσενικὰ ζῶα δὲν ἀγωνίζονται γιὰ νὰ προστατέψουν τὸ ταίρι τοὺς καὶ τὰ μικρὰ. Ἀγωνίζονται γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὴ δική τους ζωή.

Στὸ ζωϊκὸ κόσμο κάθε ζῶο ὑπερασπίζεται τὸν ἑαυτό του, εἴτε μὲ τὴν πάλη, εἴτε μὲ τὴ φυγὴ. Ἡ μοναδικὴ ἐξαιρεση αὐτοῦ τοῦ κανόνα εἶναι τὸ θηλυκὸ ζῶο, τὸ ὁποῖο θά παλέψει γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τὰ μικρὰ του. Ἐπομένως ἡ λεγόμενὴ ζωϊκὴ οἰκογένεια δὲν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ μιὰ θηλυκὴ οἰκογένεια τὴν ὁποία φροντίζει καὶ προστατεύει ἡ μητέρα. Δὲν παρουσιάζει τὴν παραμικρὴ ὁμοιότητα μὲ τὴν πατριαρχικὴ οἰκογένεια τῆς κοινωνίας μας, ὅπου ὁ πατέρας φροντίζει καὶ ἐξουσιάζει τὴ γυναίκα καὶ τὰ παιδιὰ του.

Ἐνα ἄλλο γνωστὸ ἐπιχείρημα, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἀποδείχνη: τὴ φυσικὴ ὑπεροχὴ καὶ κυριαρχία τοῦ ἀρσενικοῦ φύλου πάνω στὸ θηλυκὸ, βασίζεται στὸ γεγονὸς ὅτι σὲ μερικά εἶδη (ἂν κι ὄχι σὲ ὅλα) τὰ ἀρσενικὰ εἶναι πιὸ σωματώδη ἀπ' τὰ θηλυκὰ ἢ ἔχουν πιὸ ἀνεπτυγμένη μυϊκὴ δύναμη. Δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία ὅτι τὰ μαχητικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀρσενικῶν ἔχουν συντελέσει στὴν ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς δύναμης. Ὅπως εἶπε ὁ Χένρυ Β Νίσσην τῶν YERKES LABORATORIES, ἀναφορικὰ μὲ τοὺς ἀρσενικοὺς λέμιουρους: «Τὸ πιὸ μεγαλόσωμο ζῶο παίρνει τὴν περισσότερη τροφή, τὸ δυνατότερο ἀρσενικὸ παίρνει τὰ περισσότερα θηλυκὰ». (SCIENTIFIC AMERICAN, Σεπτέμβριος 1960)

Εἶναι ὅμως λάθος νὰ ὑποθέσουμε πῶς αὐτὴ ἡ ἐπιπλέον μυϊκὴ δύναμη ἀντιπροσωπεύει μιὰ ὑπεροχὴ τῶν ἀρσενικῶν πάνω στὰ θηλυκὰ· εἶναι μόνο μιὰ ὑπεροχὴ, τῶν δυνατότερων ἀρσενικῶν πάνω στὰ ἀσθενέστερα ἀρσενικὰ. Μέσα στὴ φύση, τὰ θηλυκὰ εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ἀποφασίζουν ἂν θέλουν νὰ δεχτοῦν ἀνάμεσά τους ἢ ὄχι ἓνα ἀρσενικὸ, κι αὐτὸ ἰσχύει ἐπίσης καὶ γιὰ τὰ δυνατότερα ἀρσενικὰ. Ὅταν γίνεται μιὰ τέτοια ἀποδοχή, αὐτὴ ἰσχύει ὅσο εἶναι καλὴ ἢ

συμπεριφορά του άρσενικού και στο μέτρο που τα θηλυκά βρίσκουν την παρουσία του επιθυμητή. Αυτό θγαίνει άπ' τó γεγονός ότι όταν άποσύρεται ένα θηλυκό, όπως κάνει όταν γεννάει, τ' άρσενικά τó άφήνουν δλότελα μόνο.

Έπομένως άποτελεί μιá χοντρή παραποίηση της ζωής και της συμπεριφοράς τών ζώων, τó να παρουσιάζουμε τó θηλυκό σαν ένα άδοθήητο, έξαρτημένο πλάσμα που δέν μπορεί να έπιζήσει δίχως τή φροντίδα και τήν προστασία ενός «κυρίαρχου άρσενικού», που παίζει τó ρόλο του συζύγου και του πατέρα. Η πατρική οικογένεια άποτελεί άποκλειστικά έναν ανθρώπινο θεσμό, ó όποιος, έπιπλέον, έμφανίστηκε πολύ άργά μέσα στην κοινωνική ιστορία, συμπιπτοντας με τήν ανάπτυξη της άτομικής ιδιοκτησίας και τών ταξικών διαχωρισμιών. Έπομένως ó μύθος της ζωϊκής «πατρικής οικογένειας» θαδίζει παράλληλα με τή «μητρική θεωρία» της γυναικειάς κατωτερότητας. Τ' άληθινά στοιχεία που αναφέρονται στη βιολογία, διαστρεβλώνονται και παραποιούνται με σκοπό να κρύψουν τις κοινωνικές ρίζες της καταπίεσης τών γυναικών.

Άς έξετάσουμε τώρα τόν τρόπο που διαστρεβλώνεται ή άνθρωπολογία για να στηρίξει μιá πλαστογραφημένη βιολογία. Τόν ό ν ο μ ά ζ ω :

Η «κυνηγετική θεωρία» της Γυναικειάς Κατωτερότητας.

Αυτή ή θεωρία θασιζεται στον πρώτο καταμερισμό της έργασίας ανάμεσα στα δύο φύλα, που περιγράφεται συνήθως με τόν έξης τρόπο: οι άντρες ήταν κυνηγοί και πολεμιστές ενώ οι γυναίκες μιάζευαν τις φυτικές τροφές κι έκαναν τις μικροδουλειές στον καταυλισμό ή τó σπίτι. Η άντρική άσχολία του κυνηγιού, περιγράφεται, φυσικά, σαν ή πιό σημαντική δουλειά, ενώ ή δουλειά τών γυναικών θεωρείται κατώτερη. Έξαιτίας της μειονεκτικής τους θέσης, έπειδή ήρθαν στον κόσμο έχοντας μιá μητέρα, οι γυναίκες έπρεπε να μένουν στον καταυλισμό ή στο σπίτι για να φροντίζουν τά παιδιά.

Αυτή ή εικόνα άντιστρέφει διμως τήν πραγματική κατάσταση.

Ἡ πιὸ σημαντικὴ δουλειά, στὸν πρωτόγονο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, δὲ γινόταν ἀπ' τοὺς ἀρσενικοὺς κυνηγοὺς ἀλλὰ ἀπ' τὶς γυναῖκες πού, ὅπως λέγεται, ἔμεναν στὸ σπίτι. Ὡς ἀρχίσουμε μὲ τὴν προμήθεια τῆς τροφῆς, τὴ πρώτη καὶ πιὸ βασικὴ ἀνάγκη, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ φᾶνε πρωτοῦ νὰ κάνουν ὅ,τιδήποτε ἄλλο. Οἱ γυναῖκες πού εὗρισκαν τὴν τροφή κι ὄχι οἱ ἀρσενικοὶ κυνηγοί, ἦταν ἐκεῖνες πού προμήθευαν τὴν πιὸ σταθερὴ κι ἀφθονὴ τροφή. Στὴ διάρκεια τῆς περιόδου πού τὸ κυνήγι ἦταν ἀκόμα ἐπικίνδυνο κι οἱ ἄντρες ἐπέστρεφαν συχνὰ στὸν καταυλισμὸ μὲ ἄδεια χέρι, ἢ πείνα τῆς κοινότητος ἱκανοποιούνταν μὲ τὴν τροφή πού εἶχαν βρεῖ οἱ γυναῖκες. Ἐπιπλέον, ἐκεῖνοι πού εἶχαν τὸν ἔλεγχο πάνω στις τροφές ἦταν οἱ γυναῖκες, ὄχι μόνον ἐτοιμάζοντάς τες γιὰ τὸ καθημερινὸ φαγητό, ἀλλὰ καὶ διατηρώντας ἀποθέματα γιὰ τὸ αὐριο. Οἱ γυναῖκες ἀποτελοῦσαν τὸ στυλοβάτη τῆς πρωτόγονης κοινωνίας.

Ἀλλὰ αὐτὸ ὑπῆρξε μόνον τὸ πρῶτο στάδιο τῆς γυναικείας δουλειᾶς. Δὲ χρειάζεται ν' ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ μὲ τὰ τεράστια ἐργασιακὰ ἐπιτεύγματα τῶν πρωτόγονων γυναικῶν. (Βλέπε τὸ «Μῦθος τῆς Γυναικείας Κατωτερότητας»). Ἐνῶ οἱ ἄντρες ἦταν ἀπασχολημένοι μὲ τὴν ἀναζήτησιν ζώων σὰν περιστασιακὴ τροφή, οἱ γυναῖκες ἦταν ἐκεῖνες πού ἔφερναν σὲ πέρας τὶς διάφορες μορφές τῆς παραγωγῆς, ἀπ' τὴν ἐπεξεργασία τῶν δερμάτων, τὴν ἀγγειοπλαστικὴ καὶ κάθε εἶδους χειροτεχνήματα, ὡς τὸ χτίσιμο τῶν σπιτιῶν, τὴν φαρμακευτικὴ καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν πρώιμων μορφῶν τῆς ἐπιστήμης. Ἐνῶ μιὰ μορφή τῆς γυναικείας ἀπασχόλησης ἢ καλλιέργεια τοῦ ἐδάφους μ' ἓνα ραβδί, πού χρυσοῦσε στὸ σκάψιμο, ὀδήγησε στὴ γεωργία, μιὰ ἄλλη μορφή, τὸ ἡμέρωμα τῶν ἀγρίων ζώων, ὀδήγησε στὴ δημιουργία τῆς κτηνοτροφίας. Αὐτὲς οἱ σημαντικὲς πρόοδοι ὄχι μόνον ἔβαλαν τὰ θεμέλια τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ κι ἀπελευθέρωσαν τὸν ἄντρα ἀπ' τὸ κυνήγι γιὰ νὰ πάρει μέρος — καὶ τελικὰ ν' ἀναλάβει ἀποκλειστικὰ — σ' αὐτὲς τὶς ἀνώτερες μορφές τῆς παραγωγῆς. Ἐπομένως, δὲν ἦταν οἱ ἄντρες κυνηγοί, ἀλλὰ οἱ γυναῖκες παραγωγοί, πρῶτοι ἐπιστήμονες, νοσοκόμες, δασκαλοὶ καὶ φορεῖς τῆς κοινωνικῆς, πολιτιστικῆς καὶ τεχνικῆς κληρονομίας, ἐκεῖνοι πού ἔκαναν τὴν πιὸ σημαντικὴ δουλειὰ στὸν πρῶτο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στὰ δύο φύλα.

Τὸ μεγάλο λάθος, πού κάνουν ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἔχουν τυφλω-

θεί απ' τήν υποτιθέμενη άνωτερότητα τοῦ άρσενικοῦ φύλου, εἶναι ὅτι παραβλέπουν τήν πλατιά κοινωνική παραγωγή τῶν πρωτόγονων γυναικῶν καί τίς ἀντιμετωπίζουν περισσότερο ὡς κατοικίδια ζῶα, πού ὑπηρετοῦν ἕνα μικρό οἰκογενειακό κύκλο.

Στό πρωτόγονο σύστημα τῶν φυλῶν, δέν ὑπῆρχαν ἀπομονωμένα, κλειστά, ἰδιωτικά νοικοκυριά, ὅπως ἀκριβῶς δέν ὑπῆρχε καί καμιά ἰδιοκτητική ἀρχουσα τάξη γιά νά περιορίσει τίς γυναίκες στή περιποίηση τῆς οἰκογένειας, ὡς μερίδιό τους απ' τή συνολική ἐργασία. Τά πρωτόγονα «νοικοκυριά» ἦταν οἱ ἄξονες τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς καί ἀντιπροσώπευαν τά πρῶτα ἐργοστάσια, ἐργαστήρια, ἰατρικά κέντρα, σχολεῖα καί κοινωνικά κέντρα. Οἱ γυναίκες τῆς μητριαρχικῆς κοινότητος, πού ἐργάζονταν συλλογικά, δέν εἶχαν τήν παραμικρή ὁμιότιητά μέ τίς σημερινές ἀπογόνους τους, πού ἡ κάθε μιὰ περιορίζεται στό μικρό χῶρο ἑνός νοικοκυριοῦ.

Αὐτά δέν ἔχουν ὡς σκοπό νά δυσφημῆσουν τίς τεχνικές καί τήν ἐπιδεξιότητα πού ἀνάπτυξαν οἱ ἄντρες στή διάρκεια τῆς ἀπασχόλησής τους μέ τό κυνήγι. Ἐχουν ἀπλῶς ὡς σκοπό ν' ἀποκαταστήσουν τήν ἰσορροπία καί νά τοποθετήσουν τήν ἀντρική δουλειά στή σωστή, τῆς θέσης καί προοπτικῆ. Πραγματικά, ἔχει μόνο ἔχει ἀγνοηθεῖ ἡ δουλειά τῶν γυναικῶν, ἀλλά καί δέν ἔχει ἐκτιμηθεῖ σφαιρικά ἡ ἀντρική ἀσχολία τοῦ κυνηγιοῦ. Ἡ πιό σημαντική πλευρά τῆς ἀνθρώπινης κυνηγετικῆς οἰάδας, δέ συνδέεται μέ τήν ἰκανότητα τοῦ ἄντρα ν' ἀσκήσει σωματική βία, οὔτε ἀκόμια μέ τήν αὔξηση τοῦ ἀποθέματος τῶν τροφῶν ὡς τέτοια. Ἦταν, βασικά, ἡ ποιοτική πρόοδος πού ἔκαναν οἱ ἄνθρωποι, ὡς σχέση μέ τά ζῶα, κατορθώνοντας, νά συνεργαστοῦν ἀνάμεσά τους.

Τονίζεται συχνά ὅτι τό κυνήγι ἀπαιτεῖ τόσο δύναμη ὅσο καί ἐπιδεξιότητα, γιά νά μπορέσει νά ὑπερσχύσει ὁ ἄνθρωπος πάνω στά μεγάλα καί ἐπικίνδυνα ζῶα καί αὐτό εἶναι σωστό. Αὐτό, ὅμως, πού σπάνια ἀναφέρεται, εἶναι ἡ ἀκόμια πιό σημαντική πλευρά, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔπρεπε νά ξεπεράσουν τήν προηγούμενη, ζωική τους φύση, τήν ἀντιζηλία, τόν ἀπομονωτισμό καί τόν ἀτομισμό τους, γιά νά μπορέσουν νά σχηματίσουν τήν κυνηγετική οἰάδα. Ἐπρεπε νά μεταμορφώσουν τίς ἀνταγωνιστικές, ἐπιθετικές, ζωώδεις σχέσεις, ὡς στενές, ἀνθρώπινες σχέσεις συνεργασίας. Ἡ ὑπεροχή τῆς ἀνθρώπινης κυνηγετικῆς οἰάδας πάνω ὡς ὁποιαδήποτε ἀγέλη ζώ-

ων, προέρχεται απ' τόν αναμφισβήτητο κανόνα ότι οί άνθρωποι πού κυνηγάνε, μαζί, δέν πρέπει ποτέ, κάτω από όποιεσδήποτε συνθήκες, νά κυνηγήσουν ή νά σκοτώσουν ό ένας τόν άλλο. Αύτή ή αποκλειστικά ανθρώπινη σχέση δέν ύπάρχει μέσα στον ζωικό κόσμο. Έτσι, ακόμα και στο θέμα της αξιολόγησης της τροφής της κοινότητας, ό σκοπός αυτός δέ μπορούσε νά πραγματοποιηθεί, παρά μόνον όταν οί άντρες έμαθαν πώς νά σχηματίζουν τή συνεργατική κυνηγετική ομάδα.

Πώς πραγματοποιήθηκε μιá τόσο έντυπωσιακή αλλαγή; Όλες οί ένδείξεις οδηγούν στην κολλεκτιβιστική κοινωνία, πού δημιουργήσαν οί μητέρες της φυλής, ή όποία άφομοίωσε τούς άντρες, σάν αδέρφια, πού ανήκουν στην ίδια φυλή. Όπως γράφει γι αυτό ό Ρόμπερτ Μπρίφφολτ:

«Στις ανθρώπινες κοινωνίες ύπάρχουν πάντα τά μέσα γιά τή δημιουργία κατανόησης κι ασφάλειας κι ύπάρχουν δεσμοί συντροφικότητας κι αδελφότητας πού δέν ύπάρχουν κι είναι εδύνατο νά ύπάρξουν ανάμεσα στά ζώα. Σάν άποτέλεσμα, ή πρωτόγονη ανθρωπότητα, χάρη στον κοινωνικό χαρακτήρα της, δέν αντιμετώπιζει τήν ίδια ανάγκη γιά νά εξασφαλίσει τήν ίκανοποίηση των σεξουαλικών της ένστικτων μέ τόν άπροκάλυπτο ανταγωνισμό... Τά ζώα κοιμιατιάζουν τούς πιό στενούς τους συντρόφους, ακόμα και τούς σεξουαλικούς τους συντρόφους, στον άγώνα γιά τήν επιβίωση. Τό μέλος της πιό άγριας και της πιό πρωτόγονης κοινωνικής ομάδας θά προτιμήσει μάλλον νά λιμοκτονήσει, παρά νά μή μοιραστεί τήν τροφή του μέ τούς συντρόφους του... Παρόμοια, σέ καμιά ανθρώπινη κοινωνία, όσο πρωτόγονη κι αν είναι, δέ συναντιέται ή άγρια πάλη γιά τήν κατοχή των θηλυκών». (Οί μ η τ έ ρ ε ς, GEORGE ALLEN AND UNWIN L.T.D., VOL, II, σελ. 118).

Έχεινο πού χρειαζόταν, γιά νά συνενώσει τούς ανθρώπους σά συνεργάτες, ενώ προηγούμενα ήταν άπομονωμένοι κι έχθρικοί ό ένας άπέναντι στον άλλο σάν τά ζώα, ήταν μιá κομμουνιστική κοινωνία, πού φρόντιζε γιά τις άνάγκες όλων της των μελών μέ όάση τήν ισότητα. Σ' εκείνη τήν κοινωνία, οί άντρες όπως κι οί γυναίκες πρόσφεραν τή δουλειά πού τούς αναλογούσε σύμφωνα μέ τόν καταμερισμό της εργασίας, πού ανακάλυψαν σάν πιό πρακτικό, οί

πρωτόγονοι άνθρωποι, κάτω απ' τις δοσμένες συνθήκες ζωής, σ' εκείνο το στάδιο της κοινωνικο-οικονομικής τους ανάπτυξης. Πολλοί συγγραφείς έχουν υποτιμήσει την πραγματική αξία της δουλειάς που έκαναν οι γυναίκες, ενώ εξυμνοούν την άντρική ασχολία του κυνηγιού. Ο αρχαιολόγος Γκράχαμ Κλάρκ, λογουχάρη, θεωρεί τις γυναίκες σαν κατώτερα πλάσματα γιατί «βιοια με τους πιθηκοειδείς προγόνους τους» εύρισκαν μόνο την τροφή, ενώ αναφέρεται στην «υπέροχη φυσιογνωμία του Άντρα του Κυνηγιού, που είναι το πρωτότυπο του Άντρα του Πολεμιστή», σαν το σπουδαίο ανώτερο φύλο. (Απ' τη Βαρβαρότητα στον Πολιτισμό, CORBETT PRESS, σελ. 8). Αύτη είναι μιιά άντρική προκατάληψη.

Ο Έλιμαν Ρ. Σέρβις, ανθρωπολόγος του Μίτσιγκαν, έχει μιιά παρόμοια άν και πιό συγκεκριμένη άποψη για το θέμα. Πιστεύει ότι οι άντρες ήταν οι κυνηγοί όχι μόνον έπειδή «ήταν ίσως πιό δυνατοί, πιό γρήγοροι και πιό επιθετικοί, αλλά, το πιό σημαντικό, έπειδή τά θηλυκά ήταν συχνά σε μειονεκτική θέση εξαιτίας της έγκυμοσύνης ή της φροντίδας των παιδιών» (Η Πρωτόγονη Κοινωνική Όργάνωση, RANDOM HOUSE, σελ. 39).

Μπορούμε νά δεχτούμε το συλλογισμό ότι τά επιθετικά χαρακτηριστικά των αντρών, τους έκαναν κατάλληλους για το κυνήγι. Άλλά πρέπει ν' άπορρίψουμε το συμπέρασμα ότι τά θηλυκά ήταν άνίκανα νά κυνηγήσουν, γιατί έμποδίζονταν βιολογικά απ' τη μήτρα τους. Δέν έχει κανείς παρά νά παρατηρήσει τη συμπεριφορά των σαρκοφάγων, των ζώων - κυνηγιών, για νά δει την πλάνη αυτού του συμπεράσματος, άφου τά θηλυκά είναι έξίσου γρήγοροι κι έπιδέξιοι κυνηγοί με τ' άρσενικά. Δέν ύπάρχει κανένα μειονέκτημα, εξαιτίας της μήτρας, που νά προκαλεί κυνηγετική κατωτερότητα στις λέαινες και τις τίγρεις.

Νάστε βέβαιοι ότι το ανθρώπινο είδος προήλθε απ' τά ανθρωποειδή, που μάζευαν την τροφή κι όχι απ' τά σαρκοβόρα κυνηγετικά. Άλλά οι γυναίκες που θέλουν ν' άμφισβητήσουν «την κυνηγετική θεωρία» της γυναικείας κατωτερότητας, δέν είναι ύποχρεωμένες νά ξεδιαλύνουν δλόκληρο το πλέγμα των λόγων, για τούς όποιους οι γυναίκες δέν ήταν κυνηγοί στον πρώτο καταμερισμό της έργασίας. Είναι άρκετό νά δείξουν την πολύ ανώτερη ποσότητα κι

είδος δουλειᾶς τῶν γυναικῶν, σὲ σχέσηη μὲ τὴ βασικὴ ἀπασχόλησιν, τῶν ἀντρῶν, τὸ κυνήγι. Ἡ ἐξαίρεση μιᾶς ἀσχολίας — γιὰ ὁποιοσδήποτε λόγους — ἀπλᾶ καὶ μόνο ἔχει τὴν ἔννοια ἕτι οἱ γυναῖκες τὴν ἀπέκλειζαν ἀπ' τὴν πολλαπλότητα τῶν δραστηριοτήτων τους.

Ἔτσι, τελικὰ, ἡ «κυνηγετικὴ θεωρία» τῆς γυναικειᾶς κατωτερότητας εἶναι τόσο παράλογη καὶ ἀβάσιμη, ὅσο καὶ ἡ «μητρικὴ θεωρία» ἀπ' τὴν ὁποία προέρχεται. Ἡ μιὰ ἀποτελεῖ τὴ διαστρέβλωσιν τῆς ἀνθρωπολογίας ὅπως καὶ ἄλλη τὴ διαστρέβλωσιν τῆς βιολογίας. Κι ὁμῶς αὐτὲς προσφέρουν τὰ ψευτοεπιστημονικὰ θεμέλια πάνω στὰ ὁποῖα στηρίζεται ἡ προπαγάνδα πῶς οἱ γυναῖκες ὑπῆρξαν πάντοτε τὸ κατώτερο ἢ δευτερευόν φύλο.

Καταπιέζονταν πάντοτε οἱ γυναῖκες;

Ἀπ' τὴν ἐποχὴ πού ἐμφανίστηκε τὸ Κίνημα Ἀπελευθέρωσιν τῆς Γυναίκας, μερικὲς γυναῖκες συγγραφεῖς καὶ ἀκόμια καὶ ἄνθρωπολόγοι, ἔχουν τόσο ἐπηρεαστεῖ ἀπ' αὐτὲς τίς ἀντιεπιστημονικὰς προτάσεις, ὥστε ἔχουν θγάλει ἕνα πολὺ πεσομιστικὸ συμπέρασμα. Οἱ γυναῖκες, λένε, ἦταν τὸ καταπιεσμένον φύλο ὄχι μόνο στὴν πατριαρχικὴ κοινωνία, ἀλλὰ καὶ σ' ὀλόκληρην τὴν ἀνθρώπινην ἱστορίαν. Σύμφωνον μ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἂν οἱ γυναῖκες δὲν ἦταν ὑποταγμέναι στοὺς συζύγους καὶ τοὺς πατεράδες τους, ὅπως συμβαίνει στὰ πατριαρχικά ἔθνη, θάταν ὑποχείρια τῶν ἀδελφῶν τους ἢ τῶν θεῶν τους στὶς πρωτόγονες κοινότητες. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ θεωρία τῆς γυναικειᾶς κατωτερότητας «πού ἀναφέρεται στοὺς θεοὺς». Ποιά εἶναι ἡ ἀλήθεια σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα;

Ἐπάρχει ἕνας ἀριθμὸς ἀπὸ πρωτόγονες κοινότητες διασκορπισμέναι σ' ὀλόκληρον τὸν κόσμον, ὅπου ἐπιζοῦν, σ' ἕνα μικρότερον ἢ μεγαλύτερον βαθμῷ, οἱ παλιῆς μητριαρχικῆς πρακτικῆς καὶ ἔθιμου. Αὐτὲς ὀνομάζονται συνήθως «μητρογραμμικῆς» κοινότητες, γιὰ τὴ γραμμὴ τῆς αἱματοσυγγένειας καὶ τῆς καταγωγῆς ἔξικινάει μόνον ἀπ' τὴ μητέρα. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα πηγαίνει πιὸ μακριά. Σὲ τέτοιαις περιόχαι ἡ πατρικὴ οἰκογένεια εἶναι πολὺ λίγο ἀναπτυγμένη. Ἐνας ἄντρας μπορεῖ ν' ἀναγνωρίζεται σὰ σύζυγος μιᾶς μητέρας καὶ ὁμῶς

νά μὴν ἀναγνωρίζεται σὰ πατέρας τῶν παιδιῶν τῆς ἡ, κι ἂν ἀναγνωρίζεται, ἔχει μόνον μιὰ ἐξαιρετικὰ ἀσήμαντη σχέση μ' αὐτά. Ὅπως αὐτὸ ἐκφράζεται συνήθως, τὰ παιδιὰ ἀνήκουν στὴ μητέρα καὶ τὸ γένος τῆς (κλάν).

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὰ παιδιὰ ἀνήκουν ὄχι μόνον στὶς μητέρες, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἀδελφοὺς μιᾶς τέτοιας μητρογραμμικῆς κοινότητας. Μὲ ἄλλα λόγια, τ' ἀδέλφια τῶν μητέρων, ἢ θεοὶ ἀπ' τὴν πλευρὰ τῆς μητέρας, ἐξασκοῦν στὸ κλάν τὰ πατρικὰ καθήκοντα, ἀπέναντι στὰ παιδιὰ τῆς ἀδελφῆς τους, πού στὶς πατριαρχικὲς κοινωνίες ἐκπληρώνει ὁ ἄντρας γιὰ τὰ παιδιὰ τῆς συζύγου του. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, μιὰ τέτοια κοινότητα ὀνομάζεται μερικὲς φορές «σχετικὴ μὲ τοὺς θεοὺς». Ὁ ὅρος «σχετικὴ μὲ τοὺς θεοὺς» ἀναφέρεται στὸν ἀδελφὸ τῆς μητέρας, ὅπως ὁ ὅρος «πατριάρχης» ἀναφέρεται στὸν πατέρα.

Αὐτὲς οἱ μητρογραμμικὲς κοινότητες εἶναι κατάλοιπα ἀπ' τὴν μητριαρχικὴ ἐποχὴ κι ὅσο πολὺ κι ἂν ἔχουν μεταβληθεῖ μετὰ τὴν πατριαρχικὴ ἐπικράτηση, μαρτυροῦν τὴν προτεραιότητα τοῦ προηγούμενου κοινωνικοῦ συστήματος. Στὴν πραγματικότητα, τὴν ἐποχὴ πού ἀρχισαν οἱ ἔρευνες οἱ ἀρχαιολόγοι, στὸν περασμένο αἰῶνα, εἶχε ἤδη μεταβληθεῖ ἡ σύνθεση τῶν πρῶτων κλάν, σ' ἓνα ὀρισμένο βαθμῶ. Τὰ ζευγάρια ἢ αὐτὸ πού ὀνόμασε ὁ Μόργκαν «οἰκογένειες ζευγαριῶν» εἶχαν κάνει τὴν ἐμφάνισή τους μέσα σὲ κοινότητες πού προηγούμενα ἀποτελοῦνταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ μητέρες κι ἀδέλφια τοῦ ἴδιου κλάν (ἢ ἀδελφοὺς κι ἀδελφές). Ἄλλῃ τὴ οἰκογένεια ζευγαριῶν, πού ἐξακολουθοῦσε ν' ἀποτελεῖ ἀκόμα μέρος τοῦ κολлективистικοῦ, μητρικοῦ συστήματος κλάν, ἦταν ἓνα ὀλόκληρο διαφορετικὸ εἶδος οἰκογένειας ἀπ' τὴν πατριαρχικὴ οἰκογένεια, πού ἐμφανίστηκε μαζί μὲ τὴν ταξικὴ κοινωνία. Ἐνας νέος ἄνθρωπος, πού δὲν ἀνῆκε στὸ κλάν, προστέθηκε στὴ μητρικὴ ομάδα — ὁ ἄντρας τῆς γυναίκας πού ἔγινε σύζυγός του. Ἐνῶ ὅμως οἱ σύζυγοι συμμετεῖχαν στὴ προμήθεια τῶν ἀναγκαίων γιὰ τίς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ τους, στὸ μέτρο πού ἐπικρατοῦσε τὸ σύστημα τοῦ κλάν, μολοντοῦτο ἦταν σὲ κατώτερη καὶ δευτερεύουσα μοῖρα, σὲ σχέση μὲ τοὺς ἀδελφοὺς τῶν μητέρων. Οἱ τελευταῖοι παρέμεναν οἱ βασικοὶ οἰκονομικοὶ συνέταιροι τῆς ἀδελφῆς τους, ἀπ' τὸ ἴδιο κλάν καὶ κηδεμόνες τῶν παιδιῶν τῆς ἀδελφῆς τους.

Οι άνθρωπολόγοι πού απορρίπτουν την ιστορική προσέγγιση, βρίσκονται μπλεγμένοι σ' ένα σοβαρό δίλημμα, όταν αντιμετωπίζουν τέτοιες πρωτόγονες κοινότητες κλάν. Ο Μαλινόφσκυ, λογουάρη, στις μελέτες του γιά τούς Ιθαγενείς τῶν νήσων Τρόμπριαντ, περιγράφει αὐτούς τούς ἀνθρώπους καί τούς «Κανόνες τοῦ μητρικοῦ δικαίωμάτος» τους, μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο: «,Ανακαλύπτουμε στούς Τρόμπριανούς μιὰ μητρογραμμική κοινωνία, στήν ὁποία ἡ καταγωγή, ἡ αἱματοσυγγένεια καί κάθε κοινωνική σχέση, καθορίζονται νόμιμα μόνο διαμέσου τῆς μητέρας καί στήν ὁποία οἱ γυναῖκες παίζουν ἕνα σημαντικό ρόλο στή ζωὴ τῆς φυλῆς, κι ἀκόμα παίρνουν ἡγετικό μέρος στίς οικονομικές, τελετουργικές καί μαγικές ἀκόμα δραστηριότητες. (Ἡ Σ ε ξ ο υ α λ ι κ ῆ Ζ ω ῆ τ ῶ ν Ἰ θ α γ ε ν ῆ Ὑ π ὸ κ ῆ ς , HARCQURT, BRACE AND WORLD, INC' σελ. 3).

Ἄλλὰ ἐπειδὴ «αὐτοὶ οἱ ἰθαγενεῖς ἔχουν ἀναπτυγμένο τὸ θεσμό τοῦ γάμου», δηλαδή, συζοῦν σὰ ζευγάρια, ὁ Μαλινόφσκυ προχωράει κάνοντας μιὰ πλάγια ἔρευνα γιά τὸν πατέρα. Ὁ σύζυγος ὁμοίως τῆς μητέρας δὲν ἔχει ἀκόμα ἐξελιχθεῖ, σὲ πατέρα, μέ τὴν ἀληθινὴ ἔννοια τοῦ ὄρου. Σύμφωνα μέ τούς ἴδιους τούς ἰθαγενεῖς, ὁ τ ἄ μ α , τὸν ὁποῖο ὁ Μαλινόφσκυ ἐπιμένει νὰ ὀνομάζει «ὁ πατέρας», δὲν εἶναι τίποτα παραπάνω ἀπ' τὸν «σύζυγο τῆς μητέρας μου». Σὲ μερικές περιπτώσεις δὲν εἶναι οὔτε κι αὐτὸ ἀκόμα, εἶναι ἕνας τ ο μ α κ ἄ θ α , ἕνας «ξένος» ἢ, ὅπως τὸ διατυπώνει ὁ Μαλινόφσκυ, «ἐπὶ σωστὰ ἕνας παρῆσακτος» (στὸ ἴδιο, σελ. 5-6). Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ ἄντρας πού δὲν ἀνίκει στὸ κλάν, πού ἔχει ὁμοίως κατορθώσει ν' ἀναγνωριστῆ σὰ σύζυγος τῆς μητέρας, σὲ μερικὰ μέρη, δὲ κατορθώνει ν' ἀποκτήσῃ τὴ θέση ἑνὸς ἀληθινοῦ πατέρα.

Ἐπάρχει, ὁμοίως, ἕνας ἄντρας, πού ἐκτελεῖ τὰ πατρικὰ καθήκοντα γιά τὰ μικρὰ παιδιὰ τῆς ἀδελφῆς του κι ἰδιαίτερα γιά τ' ἀρσενικὰ παιδιὰ. Αὐτὸς εἶναι ὁ ἀδελφὸς τῆς μητέρας. Ὁ Μαλινόφσκυ γράφει:

Ἡ κοινωνικὴ θέση μεταδιβάλλεται, σύμφωνα μέ τὴ μητρικὴ γραμμὴ, ἀπὸ ἕναν ἄντρα σὰ παιδιὰ τῆς ἀδελφῆς του κι αὐτὴ ἢ ἀποκλειστικὰ μητρογραμμικὴ ἀντίληψη τῆς αἱματοσυγγένειας ἔχει τεράστια σημασία... οἱ ἄνθρωποι πού ἐνώνονται μέ τὸ δεσμὸ τῆς μητρικῆς αἱματοσυγγένειας, σχηματίζουν μιὰ στενὰ συναφασμένη

λιάδα, δειμένη με μιὰ κοινή ταυτότητα αισθημάτων, συμπεριφέροντων κι αίματος. Κι απ' αὐτὴ τὴν ομάδα ἀποκλείονται αὐστηρά, ἀκόμια καὶ κείνοι πού ἐνώθησαν μ' αὐτὴν διαμέσου τοῦ γάμου καὶ τῆς σχέσης πατέρα - παιδιοῦ...» (στό ἴδιο, σελ. 4).

Ὁ Μαλινόφσκυ παρατηρεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο ὀνομάζει «διμερὴ ἐπίδραση» ἢ «δυσασμὸ», πού διαποτίζει αὐτὴ τὴ μητρογραμμικὴ κοινότητα, ὡς ἓνα ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στὸ γάμο καὶ τὸ γένος τῆς μητέρας. Τ' ἀρσενικὰ παιδιὰ στηρίζονται κι αἰσθάνονται μοιρασμένα ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἐνήλικους ἄντρες, πού συνδέονται μετ' τὴ μητέρα. Ἀπ' τὴ μιὰ μεριά βρίσκεται ὁ καταξιωμένος παραδοσιακὸς ἀδελφὸς τῆς μητέρας ἐνῶ απ' τὴν ἄλλη μεριά, ὁ νεοφερμένος, ὁ σύζυγος τῆς μητέρας. Αὐτὸ πού δὲν ἀποκαλύπτει ὁ Μαλινόφσκυ εἶναι ὅτι οἱ Τρομπριανοὶ ἀντιπροσωπεύουν μιὰ μητρογραμμικὴ κοινότητα πού μετατρέπεται σὲ πατριγραμμικὴ.

Οἱ πρωτοπόροι ἀνθρωπολόγοι τοῦ περασμένου αἰῶνα, ἀνακάλυψαν πολλὰ παραδείγματα μητρογραμμικῶν κοινοτήτων, τίς ὁποῖες ἀντικαθιστοῦν, σιγά - σιγά, πατριγραμμικὲς καὶ πατριαρχικὲς μορφές κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Ὅπως συνοψίζει τ' ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα ὁ Ε. Σίντνεϋ Χάρντλαντ, ἡ πατριαρχικὴ κυριαρχία «ἐκάνε συνεχεῖς ἐπιθέσεις ἐναντία στὸ μητρικὸ δικαίωμα, σ' ὀλόκληρο τὸν κόσμο. Συνακόλουθα, μητρογραμμικοὶ θεομοὶ μπορεῖ νὰ ὀρεθοῦν σ' ὄλα σχεδὸν τὰ μεταβατικὰ στάδια».

(Ἡ Π ρ ω τ ὸ γ ο ν η Κ ο ι ν ω ν ῖ α , METHUEN AND CO, σελ. 34.)

Ἡ θέση τῶν γυναικῶν σὲ μερικὰ κατάλοιπα αὐτῶν τῶν μεταβατικῶν κοινοτήτων, παρέμεινε βασικὰ ἀμετάβλητη καὶ οἱ γυναῖκες συνέχισαν ν' ἀπολαμβάνουν τὴν οικονομικὴ ἀνεξαρτησία καὶ τὴν κοινωνικὴ ἐκτίμηση. Σ' ἄλλα μέρη, ὁμως, ἰδιαίτερα σ' ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα οἱ ταξικὲς σχέσεις, ἡ πατριαρχία κι ἡ ἀντρικὴ ἀνωτερότητα εἶχαν ἐπιβληθεῖ πάνω σὲ μιὰ πρωτόγονη οἰκονομία, οἱ γυναῖκες ὑποβιβάστηκαν ὅπως κι οἱ ἀδελφές τους μέσα στὴν ταξικὴ κοινωνία. Σὲ τέτοια μέρη, οἱ γυναῖκες μπορεῖ νὰ καταπιέζονται τόσο απ' τοὺς ἀδελφούς τους, ὅσο κι απ' τοὺς συζύγους καὶ τοὺς πατεράδες τους.

Ἡ Αὐστραλία προσφέρεται συχνὰ ὡς ἀπόδειξη τῆς ἐξευτελιστικῆς κατάστασης τῶν πρωτόγονων γυναικῶν. Ἀλλὰ σύμφωνα

μέ τους Σπένοερ και Γκίλλεν, τις μεγαλύτερες αúθεντιες πάνω στις κεντρικές φυλές, υπάρχει ένα «μεγάλο χάσμα» ανάμεσα στην παλιά, παραδοσιακή περίοδο και την τωρινή. Βγάζουν τó συμπέρασμα ότι οι γυναίκες, προηγούμενα κατείχαν μιά πολύ διαφορετική κι ανώτερη θέση απ' ότι στην σημερινή εποχή. (Οί Τοπικές Φυλές της Κεντρικής Αúστραλίας, MAC MILLAN AND CO L.T.D. σελ. 195, 196.)

Ό Ρόμπερτ Μπρίφωλτ, ανακεφαλαιώνοντας αυτή κι άλλες εκθέσεις, υποστηρίζει ότι ή πατριαρχία, ή άρσενική κυριαρχία κι ή εξευτελιστική κατάσταση των γυναικών, «αποτελοúν χαρακτηριστικά μιάς συγκριτικά πρόσφατης περιόδου» κι έχουν έκτοπίσει μιά προηγούμενη κατάσταση γυναικείας έπιρροής κι άναγνώρισης. «Οί Αúστραλοι Ιθαγενείς δέν είναι μόνο μιά πρωτόγονη, αλλά κι από πολλές άπόψεις, μιά εκφυλισμένη φυλή» κι αυτός είναι ó λόγος που ή άντρική κυριαρχία, όταν καθιερώθηκε, άναπτύχθηκε ως «τις τελικές της συνέπειες».

(Οί Μ η τ έ ρ ε ς , Τόμιος Α' σελ. 338 - 9.)

Αυτό δέν είναι έκπληκτικό για μιά ήπειρο της οποίας ó ντόπιος πληθυσμός 500.000 ανθρώπων μειώθηκε, εξαιτίας άσθνειών κι άλλων αίτιών, στις 50.000, έναν αιώνα μετά τόν έρχομό τού λευκού άνθρώπου.

Σέ χτυπητή αντίθεση, υπάρχουν πολλές περιοχές στις όποιες έχουν διατηρηθεί τά μητριαρχικά έθια κι δέν υπάρχει κανένας τέτοιος ύποβιθασμός, είτε τού άντρα είτε της γυναίκας. Τέτοια παραδείγματα μπορεί νά βρεθούν ανάμεσα στους Ίνδιάνους της Β. Άμερικής, όπου ήταν άνύπαρκτη ή ύπεροχή των άντρών κι ή καταπίεση των γυναικών, ως δτου νά μεταφερθούν, μαζί με τó ούλοκι και τά δ-πλο, απ' τούς πολιτισμένους Εύρωπαίους μετανάστες. Ό Μπρίφωλτ αναφέρει τά ακόλουθα λόγια τού Ιεραπόστολου Τ. Φ. Λαφίτώ: «Τίποτα δέν είναι πιό άληθινό απ' ότι αυτή ή άνωτερότητα των γυναικών. Στις γυναίκες όφείλεται ή άρμονική ύπαρξη τού έθνους, ή εύγένεια τού αίματος, τó γενεαλογικό δέντρο, ή σειρά των γενιών, ή διατήρηση των οίκογενειών. Σ' αυτές όρίζεται κάθε ούσιαστική έξουσία. Ή ύπαιθρος, τά χωράφια κι όλα τά σπαρτά άνήχουν

σ' αυτές. Είναι ή ψυχή τών συμβουλίων, οί απόλυτοι ρυθμιστές του πολέμου και της ειρήνης» (στο ίδιο, σελ. 316)

Σύμφωνα με τον 'Αλέξανδρο Γκολντενγουάιζερ, ή επιρροή τών γυναικών έπαιξε μεγάλο ρόλο κατά την έκλογή τών αρχηγών. Οί δραστηριότητες αυτών τών αρχηγών, παρακολουθούνταν προσεκτικά κι έλέγχονταν άπ' τις «γεροντισσες», ιδιαίτερα σέ θέματα πόλεμου κι άν κρίνονταν μη ίκανοποιητικές, από οποιαδήποτε άποψη, ή δυσαρέσκεια τών γυναικών προκαλούσε την άπογομπή τών αρχηγών. Σέ μία περίοδο τόσο παλιά όσο ή εποχή της Συνομοσπονδίας τών 'Ιροκουά, λέει, «οί γυναίκες άσκοοσαν μεγαλύτερη, επιρροή, στην έκλογή τών αρχηγών και στην άπογομπή τους, άπ' ότι οί άντρες... ή κοινή γνώμη τών γυναικών εισαγούγονταν περισσότερο άπ' ότι ή αντίστοιχη τών άντρών, μέσα στην ομάδα». Πολλοί καταστροφικοί πόλεμοι, προσθέτει, «θά πρέπει ν' άποτράπηκαν άπ' τό σοφό συμβούλιο τών γεροντισσών ('Α ν θ ρ ω π ο λ ο γ ί α , F. S. CROFTS AND CO, σελ. 365). 'Η πραγματική ύπόσταση της γυναικείας δύναμης, άποδείχεται άπ' τό γεγονός ότι όλες σχεδόν οί πράξεις μεταβίβασης της γής της 'Αποικιακής Κυβέρνησης, έφεραν τις ύπογραφές τών γυναικών.

Μιά άπ' τις πιο ένδιαφέρουσες συγχρούσεις ανάμεσα στους 'Ιροκουά και τους λευκούς, που κοίταζαν περιφρονητικά τις γυναίκες σά κατώτερο φύλο, αναφέρεται άπ' τον Μπρίφωλτ. 'Ο έκλεγμένος όμιλητής τών 'Ιροκουά, «Καλός Πέτρος», άπευθύνθηκε προς τον Κυβερνήτη Κλίντον με τον άκόλουθο τρόπο, για νά του έξηγήσει τη μεγάλη εκτίμηση που έτρεφαν οί ντόπιοι 'Αμερικάνοι για τις γυναίκες:

«'Αδέλφια! Οί πρόγονοί μας θεωρούσαν σά μεγάλη προσβολή την άμφισβήτηση της άξίας τών συμβουλίων τών γυναικών τους κι ιδιαίτερα τών θηλυκών Κυβερνητών. 'Εκτιμούσαν τις εύνοούμενες της γής. Ποιός, έλεγαν οί πρόγονοί μας, μας φέρνει στη ζωή; Ποιός καλλιεργεί τά έδάφη μας, φυλάει τις φωτιές μας και φήνει τά άγγεία μας εκτός άπ' τις γυναίκες; Οί γυναίκες μας, 'Αδελφέ, λένε πως είναι άνήσυχες... έξορκίζουν νά μη λησμονηθεί ό σεβασμός τών προγόνων μας άπέναντι στις γυναίκες ώστε νά μη γίνουν αντικείμενα περιφρόνησης: Τό Μεγάλο Πνεύμα τις έπλασε Οί θηλυκοί Κυβερνήτες ζητάνε την άδεια νά μιλήσουν με την έ-

λευθερία πού επιτρέπεται στις γυναίκες και πού είναι σύμφωνη με τὸ πνεῦμα τῶν προγόνων μας... Γιατὶ αὐτές εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ ἔθνους» (Οἱ μητέρες, Τ Μπρίφφωλτ σ. 316 - 7) .

Ὁ Μπρίφφωλτ ἀναφέρει ἐπίσης τὸν Γ.Γ. Ρόκχιλλ, πού παρατήρησε: «Μὲ τί μέσα ἔκαναν τὴ κυριαρχία τους τόσο ἀπόλυτη και τόσο ἀποδεκτὴ ἀπὸ μιὰ φυλὴ θαρβάρων δίχως νόμιους, οἱ ὁποῖοι ὑποτάσσονται ἀπρόθυμα στὴν ἐξουσία τῶν ἀρχηγῶν τους, εἶναι ἕνα πρόβλημα πού ἀξίζει νὰ ἐξεταστεῖ» (στὸ ἴδιο, σ. 327) .

Αὐτὰ δὲν ἀνταποκρίνονται και τόσο στὴν εἰκόνα τῶν «αἰώνια καταπιεσμένων» γυναικῶν. Τὸ γεγονός δτι μερικὲς γυναίκες τῶν πρωτόγονων περιοχῶν ἔγιναν τόσο καταπιεσμένες ὅσο κι οἱ γυναίκες τῶν πατριαρχικῶν πολιτισμένων ἔθνῶν, δὲν ἀποδείχνει δτι οἱ γυναίκες καταπιέζονταν πάντα. Τὸ μόνο πού ἀποδείχνει εἶναι δτι σὲ μερικὰ μέρη, ἀλλὰ ὄχι σὲ ὅλα, ὁ ὑποβιβασμός τῶν μητέρων κι ἀδελφῶν, προκάλεσε ἐπίσης και τὸν ὑποβιβασμό τῶν ἀδελφῶν τῶν μητέρων. Μερικοὶ ἀδελφοὶ τῶν μητέρων ἔγιναν ὑπέριμαχοι τῆς ἀντρικῆς ἀνωτερότητας και καταπιεστές τῶν γυναικῶν, ὅπως κι οἱ πατριαρχικοὶ ἄντρες πού χρησίμεψαν σὰ πρότυπό τους.

Ἄλλὰ ἱστορικά, πρὶν ἀπ' τὴν ἐπικράτηση τῆς πατριαρχίας, δὲν ὑπῆρχε κάτι τέτοιο ὅπως ἡ ἀντρικὴ ὑπεροχὴ πάνω στις γυναίκες — ἢ, ἀντίστροφα, ἡ γυναικεῖα κυριαρχία πάνω στους ἄντρες. Ἡ κοινότητα τοῦ κλάν ἦταν κομμουνιστικὴ, μιὰ ἀδελφότητα γυναικῶν και μιὰ ἀδελφότητα ἀντρῶν.

Ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς δομῆς ἦταν ἡ ἰσότη-
τα σ' ὅλους τοὺς τομείς τῆς ζωῆς, τὸν οἰκονομικό, τὸν κοινωνικό και τὸν σεξουαλικό. Ἐπομένως οἱ γυναίκες δὲν ἔν καταπιέζονταν πάντα. Ἡ καταπίεση τῶν γυναικῶν ξεκίνησε σὰν ἀναπόσπαστο μέρος μιᾶς καταπιεστικῆς κοινωνίας, πού ἀνέτρεψε κι ὑποσκέλισε τὴ παλιὰ μητριαρχικὴ κοινότητα. Ἡ «θεωρία τῶν θείων» τῆς αἰώνιας γυναικεῖας καταπίεσης δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ μόνο μιὰ πιὸ ἐκλεπτυσμένη παραλλαγή τῆς «μητρικῆς θεωρίας» τῆς γυναικεῖας κατωτερότητας. Τόσο ἡ μιὰ, ὅσο κι ἄλλη, θὰ πρέπει ν' ἀπορριφτοῦν ἀπ' τίς γυναίκες τοῦ κινήματος ἀπελευθέρωσης.

Δυστυχῶς, αὐτὸ δὲν ἔγινε ἀπὸ μερικὲς διάσημες συγγραφεῖς ὅπως ἡ Κέιτ Μίλλετ. Παρόλο πού ἀντιμετωπίζει περιφρονητικὰ τὸν ἰσχυρισμό ὅτι ἡ βιολογία καθορίζει τὸ γυναικεῖο πεπρωμένο,

αυτή ή άγωνίστρια πού ύπεριμάχεται τήν άπελευθέρωση τών γυναικών, έχει επηρεαστεί άπ' τούς άντι-ιστορικούς άνθρωπολόγους. Στο βιβλίο της, 'Η Σεξουαλική Πολιτική ή, (DOUBLE DYL AND CO) γράφει ότι «τόσο ο πρωτόγονος όσο κι ο πολιτισμένος κόσμος είναι άντρικοί κόσμοι» (σ. 46) κι ότι οι γυναίκες καταπιέζονταν πάντα, άν όχι άπ' τούς πατριαρχικούς άντρες, τότε άπ' τούς «θείους» (σ. 25). 'Αρκετά περίεργα, υιοθετεί αυτή τή θέση ένώ παραδέχεται πώς δέν ξέρει άν ύπήρξε ή όχι μιá μητριαρχική περίοδος.

'Η Σούλαμθ Φάιαρστοουν, στο βιβλίο της «'Η Διαλεκτική το ύ Σέξ» (WILLIAM MORROW ANDCO) θυθίζεται άκόμα θαύτερα μέσα στη πλάνη της αιώνιας καταπίεσης τών γυναικών. 'Απαγγέλει όλη τή φτιαγμένη άπ' τόν άντρα λιτανεία, πάνω σ' αυτό τό σημείο. Σύμφωνα μέ τήν Φάιαρστόουν, ή καταπίεση τών γυναικών είναι άρχαιότερη άπ' τή γραπτή Ιστορία, άνατρέχει πολύ μακριά πίσω «στο ίδιο τό ζωικό βασίλειο». (σ. 2). 'Εξαιτίας της γυναικείας βιολογίας, λέει, ή παραγωγική εργασία ξεπερνάει τή δύναμη της γυναίκας, δείχνοντας έτοι τήν άγνοιά της για τά άπειρα δείγματα εργασίας τών πρωτόγονων γυναικών. Ξανά, λέει ή συγγραφέας, εξαιτίας της βιολογίας της ή γυναίκα «παρέμεινε ύπόδουλη στις μυστηριώδεις διαδικασίες της ζωής» (σ. 82) 'Η Φάιαρστοουν έπαναλαμβάνει άπλώς τις άντρικές ύποδείξεις για τήν άνατροφή και φροντίδα τών μωρών. "Έτοι, συμπεραίνει. οι γυναίκες ήταν συνεχώς «στο έλεος της βιολογίας τους», πού τις έκανε «νά εξαρτιώνται άπ' τούς άντρες», άνεξάρτητα άπ' τό άν ήταν άδέλφια τοϋ ίδιου κλάν ή σύζυγοι και πατέρες.

'Η Φάιαρστοουν γατζώθηκε, εύθυγραμμίστηκε και κόλλησε πάνω στη «μητρική θεωρία» της γυναικείας κατωτερότητας. Σαρώνοντας τούς Μάρξ κι 'Ενγκελς, οι όποιοι, όπως λέει, δέν ήξεραν «σχεδόν τίποτα» για τις γυναίκες οá «καταπιεσιμένη τάξη», ύποστηρίζει ότι «ή άναπαραγωγική βιολογία της γυναίκας είναι εκείνη, πού εύθύνεται για τήν άρχική και τή συνεχιζόμενη καταπίεση κι όχι κάποια ξαφνική πατριαρχική επανάσταση» (σ. 83). 'Η Φάιαρστοουν, ή φεμινίστρια, παπαγαλίζει τό άντιφεμινιστικό σύνθημα ότι ή βιολογία καθορίζει τό πεπρωμένο της γυναίκας», δίχως νά ενδιαφερθει νά εξετάσει μέ κριτικό πνεύμα τά γεγονότα.

Είναι άτυχία τὸ ὅτι, ἀκόμα καὶ μερικές γυναίκες ἀνθρωπολόγοι, ἔχουν κάνει παρόμοια λάθη, παρὰ τίς σπουδές πού ἔχουν κάνει πάνω στό θέμα. Ἐπηρεασμένες ἢ κι ἐξανασμασμένες ἴσως ἀπ' τὸν ὑπέρηχο τῆς ἀντρικῆς ὑπεροχῆς καὶ τὴν ἀστική ἰδεολογία, ἢ ὅποια διαποτίζει τοὺς κύκλους τῶν ἀνθρωπολόγων, συνυπογράφουν κι αὐτές τὸ μῦθο τῆς παντοτινῆς κατωτερότητας καὶ καταπίεσης τῶν γυναικῶν. Ἡ Ἀγγλίδα ἀνθρωπολόγος Λούσυ Μέαρ ἀναφέρει ὅτι: «Στίς πιδ στοιχειώδεις κοινωνίες κι ἀκόμα καὶ σέ μερικές βιομηχανοποιημένες, οἱ γυναίκες δέν ὑπῆρξαν ποτέ ὀλότελα ἀνεξάρτητες...» Ἐπρεπε νά στηρίζονται πάντοτε πάνω στοὺς ἀρσενικούς, συζύγους, ἀδελφούς ἢ πατέρες. (Εἰσαγωγή στή Κοινωνική Ἀνθρωπολογία, OXFORD UNIVERSITY PRESS, σ. 83). Αὐτή ἡ σαρωτική δήλωση δέν ἰσχύει οὔτε καὶ γιά μερικά μητρογραμμικά κατάλοιπα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, ἐπὺ οἱ γυναίκες διατήρησαν τὴν οἰκονομική ἀνεξαρτησία καὶ τὴν κοινωνική τους ἀναγνώριση. Δέν ἰσχύει οὔτε καὶ γιά τὴν ἐποχὴ τῆς μητριαρχικῆς κοινωνικῆς ἐργάνωσης, πρωτοῦ νά ἐμφανιστεῖ ἡ ἀντρική ὑπεροχή.

Ἡ Κάθλιν Γκόρ Ἀμπερλυ, ἀπ' τὸ Βανκούβερ, πρόσφερε τὴ καλύτερη ὑπηρεσία μὲ τὸ βιβλίο τῆς Μητρογραφμική Ἀίματα οσυγγένεια (UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS), πού δημοσιεύτηκε στὰ 1961, γιά τὴν ἑκατοστὴ ἐπέτειο τῆς ἐκδοσης τοῦ βιβλίου τοῦ Μπαχόφσκυ, τὸ Μητρικό Δίκαιωμα. Κι αὐτὴ ἕμως πιστεύει πῶς οἱ γυναίκες καταπιέζονταν πάντα. Σ' ἓνα πρόσφατο ἄρθρο τῆς, γραμμένο γιά τὸ κίνημα ἀπελευθέρωσης τῆς γυναίκας, ἀναφέρει ὅτι: «Ἡ δύναμη τῶν ἀντρῶν νά ἐκμεταλλεύονται συστηματικά τίς γυναίκες, πηγάζει ἀπ' τὴν ὑπαρξη τοῦ συσσωρευμένου πλοῦτου», πού ὑποστηρίζεται ἀπ' τὸ κράτος. Αὐτὸ συμφωνεῖ μὲ τὴ Μαρξιστικὴ θεώρηση. Ἀλλά, κατόπιν, ἐγκαταλείπει, τὴ μέθοδο τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ἔταν λέει: «Ἀκόμα καὶ στίς κυνγητικῆς κοινωνίες φαίνεται πῶς οἱ γυναίκες ἦταν πάντοτε, κατὰ κάποιον τρόπο, τὸ «δευτερεθον φύλο», ἐξαρτημένο περισσότερο ἢ λιγώτερο ἀπ' τοὺς ἄντρες (Ἀπὸ Κὰτω πρὸς τὰ Πάνω, Γενάρης - Φλεβάρης 1971).

Ἐνῶ αὐτὸ μπορεῖ νά ἰσχύει γιά μερικές κυνγητικῆς κοινωνίες, πού ἔχουν μεταδληθεῖ στὴ σύγχρονη ἐποχὴ, δέν ἰσχυε γιά τίς

πρώτες κυνηγετικές κοινότητες, οι οποίες υπήρχαν στη περίοδο της μητριαρχικής κοινωνίας. Τò τονίζω: δέν ήταν ή άσχολία του κυνηγιού που έδωσε στους άντρες ύπεροχή πάνω στις γυναίκες — ή επιβολή της άτομικής ιδιοκτησίας, των ταξικών διακρίσεων και της πατριαρχικής οικογένειας, ήταν εκείνη που οδήγησε στην άντριχή ύπεροχή και την καταπίεση των γυναικών.

Ό Κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας ενάντια στον οίκογενειακό

Αυτό μας οδηγεί στο τελικό σημείο, μέσα στο πλέγμα των μύθων που επιδιώκουν ν' αποδείξουν ότι ή γυναίκα ύπηρξε πάντοτε τò δευτερεύον φύλο. Τò τελευταίο άφορά τή διάκριση ανάμεσα στον πρωτόγονο και στον πολιτισμένο καταμερισμό της εργασίας ανάμεσα στα δυο φύλα.

Σύμφωνα με τήν προπαγάνδα που επικρατεί, ο καταμερισμός, της εργασίας ανάμεσα στα δυο φύλα ύπηρξε πάντοτε ο ίδιος, περιορίζοντας τήν εργασία της γυναίκας στο σπίτι και τήν οικογένεια. Άπ' τις ίδιες άκριβως τις άπαρχές της ανθρώπινης ιστορίας μέχρι σήμερα, ο καταμερισμός της εργασίας ανάμεσα στα δυο φύλα πιστεύεται ότι ήταν ένας καταμερισμός ανάμεσα στον άντρα και τή σύζυγό του. Ό άντρας φεύγει έξω για νά δουλέψει, ενώ ή γυναίκα παραμένει στο σπίτι για νά φροντίσει τò νοικοκυριό και τά παιδιά. Μερικές γυναίκες μέσα στο κίνημα άπελευθέρωσης, είναι άγανακτισμένες επειδή ο άντρας πληρώνεται για τή δουλειά του ενώ ή σύζυγός του όχι. Άλλά ή άδικία προχωράει βαθύτερα άπ' ότι αυτό. Συνεπάγεται τή δίχως προοπτικές, έξαρτημένη και πολιτιστικά στεία ζωή μιας γυναίκας, φυλακισμένης μέσα στο σπιτικό περιβάλλον, κάνοντας άγχαρείες που προκαλούν αποδλάκωση.

Οι γυναίκες στερούνται εκείνο τò είδος της κοινωνικοποιημένης εργασίας, που θά τούς πρόσφερε οικονομική ανεξαρτησία. Μιά τέτοια εργασία προορίζεται βασικά για τούς άντρες. Ό γάμος και ή οικογένεια θεωρούνται σαν ή πιο λαμπρή σταδιοδρομία που μπορεί νά επιδιώξει μία πραγματική γυναίκα. Οι άντιδραστικοί νόμοι ενάντια στ' άντισυλληπτικά και τήν άμβλωση, άναγκάζουν τις

γυναίκες να γεννᾶνε παιδιά, είτε τὸ θέλουν είτε ὄχι κι ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης παιδικῶν σταθμῶν, κάθε γυναίκα φορτῶνεται τὸ βάρος νὰ μεγαλώσει τὰ παιδιά μόνη της.

Σύμφωνα μὲ τις ἐκκλησίες καὶ τοὺς φύλακες τῆς κατεστημένης τάξης, ἡ θέση τῆς γυναίκας εἶναι στὸ σπίτι, γιὰ νὰ ὑπηρετεῖ τὸ σύζυγο καὶ τὰ παιδιά της, γιατί ἡ οἰκογένεια ὑπῆρχε πάντοτε. Ἄλλὰ δὲν ἀληθεύει ὅτι ἡ ἀναπαραγωγή, ποὺ εἶναι μιὰ φυσικὴ λειτουργία, εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν οἰκογένεια, ποὺ εἶναι ἕνας θεσιὸς φτιαγμένος ἀπ' τὸν ἄντρα. Ἐνῶ οἱ γυναῖκες ὑπῆρξαν πάντα αὐτὲς ποὺ γεννοῦσαν τὰ παιδιά, δὲν ἦταν πάντα ἀπομονωμένες μέσα σὲ αὐτοέγκλειστες μονάδες, ὅπου κάθε γυναίκα ὑπηρετοῦσε ἕνα σύζυγο καὶ μιὰ οἰκογένεια. Ἡ ἀπάτη τῆς «αἰώνιας οἰκογένειας» δὲν εἶναι παρὰ ἡ τελικὴ ἔκφραση τῆς «μητρικῆς θεωρίας» τῆς γυναικείας κατωτερότητας.

Ὁ πρῶτος καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στὰ δυὸ φύλα δὲν ὑπῆρξε, ὅπως εἶναι σήμερα, ἕνας καταμερισμὸς ἀνάμεσα σ' ἕνα ἄντρα καὶ στὴ γυναίκα του, μὲ τὸν ἄντρα νὰ ἐργάζεται ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι, ἐνῶ ἡ γυναίκα παρέμενε κάνοντας τὶς ἀγγαρεῖες τοῦ νοικοκυριοῦ. Στὴ πρωτόγονη κοινωνία καὶ τὰ δυὸ φύλα ἔκαναν κοινωνικὴ δουλειά. Αὐτὸ ἦταν δυνατό γιὰ τὸ σύστημά τους, τῆς συλλογικῆς παραγωγῆς, συνοδευόταν ἀπ' τὴ συλλογικὴ φροντίδα κι ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν. Τὰ κορίτσια ἐκπαιδεύονταν ἀπ' τὶς ἐνήλικες γυναῖκες σχετικὰ μὲ τὴ μελλοντικὴ τους ἀπασχόληση, ἐνῶ τ' ἀγόρια παραδίδονταν, σὲ μιὰ ὠρισιμένη ἡλικία, στοὺς ἐνήλικους ἄντρες, ποὺ γίνονταν δάσκαλοι καὶ προστάτες τους. Τόσο ἡ παραγωγή ὅσο κι ἡ παιδικὴ ἀνατροφή ἦταν, ἀρχικά, κοινωνικὲς λειτουργίες, τὶς ὁποῖες ἐκτελοῦσαν τόσο οἱ ἄντρες ὅσο κι οἱ γυναῖκες. Μόνο μὲ τὴν κατάρρευση τῆς μητριαρχικῆς κοινότητας καὶ τῶν σχέσεων ἰσοτιμίας ἀνάμεσα στὰ δυὸ φύλα, ἀπομακρύνθηκαν οἱ γυναῖκες ἀπ' τὴν κοινωνικὴ παραγωγή καὶ μπῆκαν στὴν ὑπηρεσία τῆς οἰκογένειας. Οἱ ἄντρες ἀνέλαβαν τὸ νέο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας.

Οἱ ἱστορικοὶ σημειώνουν συχνὰ ὅτι μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς νέας οἰκονομίας, ἡ ὁποία βασίζονταν πάνω στὴ γεωργία καὶ τὴ δημιουργία ἀποθεμάτων, γεννήθηκαν νέοι καταμερισμοὶ τῆς ἐργασίας, ποὺ ἀντικατέστησαν τὸν προηγούμενο καταμερισμὸ ἀνάμεσα στὰ δυὸ φύλα. Γιὰ νὰ δώσουμε μερικὰ παραδείγματα, οἱ ποιμενικὲς δρα-

στηριότητες διαχωρίστηκαν απ' τις γεωργικές ή μεταλλουργία, ή οικοδομική, ή ναυπηγεία, ή ύφαντουργία, ή αγγειοπλαστική κι άλλες τέχνες, έγιναν ειδικευμένα επαγγέλματα. Παράλληλα μ' αυτούς τους καταμερισμούς της εργασίας στις τέχνες, αναπτύχθηκαν κι ειδικεύσεις στη πολιτιστική σφαίρα, από παπάδες και δάσδους μέχρι επιστήμονες και καλλιτέχνες.

Οι ρόλοι των φύλων είχαν μεταμορφωθεί ριζικά μέσα σ' αυτή τη διαδικασία. Καθώς αναπτύσσονταν και πολλαπλασιάζονταν όλες αυτές οι διαιρέσεις κι υποδιαιρέσεις της εργασίας, έρχισαν να περιέρχονται όλο και περισσότερο — και τελικά αποκλειστικά — στα χέρια των άντρων. Οι γυναίκες άποσπάστηκαν με τη βία απ' αυτούς τους τομείς της κοινωνικής και πολιτιστικής εργασίας και περιορίστηκαν στο σπίτι και την οικογενειακή ζωή. Μέτλην αύξηση της δύναμης του κράτους και της εκκλησίας, οι γυναίκες διδάχτηκαν ότι όλη τους ή ζωή περικλεινόταν μέσα στους τέσσερις τοίχους ενός σπιτιού κι ότι οι καλύτερες γυναίκες ήταν εκείνες που ύπηρετούσαν, δίχως διαμαρτυρία, το σύζυγο και την οικογένειά τους. Μ' αυτή την άνοδο των άντρων και τον ύποβιβασμό των γυναικών, οι τελευταίες έχασαν όχι μόνο τη προηγούμενη θέση τους μέσα στη κοινωνική παραγωγή, αλλά επίσης και το προηγούμενο σύστημα της συλλογικής φροντίδας των παιδιών.

Είναι βέβαιο πως οι γυναίκες των κατωτέρων τάξεων, του «άπλου λαού», δούλευαν πάντοτε. Στη μακρόχρονη γεωργική περίοδο, δούλευαν τόσο στα κτήματα όσο και στις φάρμες και τὰ κατάφεραν όλα αυτά μεγαλώνοντας, ταυτόχρονα, τὰ παιδιά και φροντίζοντας το νοικοκυριό. Άλλά τὸ νὰ δουλεύουν για ένα σύζυγο, ένα σπίτι και μιὰ οικογένεια, δέν είναι, σέ καιμιὰ περίπτωση, τὸ ίδιο πράγμα με τὸ νὰ ασχολοῦνται με τὴν κοινωνικοποιημένη εργασία, μέσα στα πλαίσια μιᾶς κοιμιουνιστικῆς κοινότητας. Ἡ συμμετοχή στη κοινωνική παραγωγή ἀναπτύσσει τὸ μυαλό και τὸ σῶμα, ἐνῶ ἡ ἀπομόνωση κι ἡ ἀπορρόφηση με τίς ἀγγαρείες τοῦ σπιτιοῦ, τὰ ἐξασθενούν και στενεύουν τὰ ὄρια τους.

Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ καταμερισμός της εργασίας ἀνάμεσα στα δύο φύλα δέν ἦταν πάντοτε ὁ ίδιος. Ὁ ἀντροκρατούμενος καταμερισμός της εργασίας, πὺ ἐμφανίστηκε μαζί με τὴ ταξική κοινωνία, τὴν ἀτομική ἰδιοκτησία και τὴ πατριαρχική οικογένεια, ἀντιπρο-

σώπευε μιὰ κολοσσιαία ληστεία σέ βάρος τῶν γυναικῶν.
Αὐτό εἶναι σήμερα ἀκόμα πιό ἀληθινό μέ τόν ἐκφυλισμό τῆς ἐκτεταμένης, παραγωγικῆς ἀγροτικῆς οἰκογένειας σέ μιὰ μικρή, περιορισμένη γύρω ἀπό ἕνα πυρῆνα, καταναλωτική οἰκογένεια τῆς ἐποχῆς τῶν ἀστικῶν κέντρων.

Τό ν' ἀνασκευάσουμε τοὺς μύθους πού συνετέλεσαν στή διατήρηση τῆς καταπίεσης τῶν γυναικῶν — ἀπ' τήν «μητρική θεωρία» ὡς τή προπαγάνδα γιά τήν «αἰώνια οἰκογένεια» — δέν εἶναι ἀπλῶς ἕνα θέμα ἀποκατάστασης τῆς ἱστορικῆς κι ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας. Ἔχει κατάφωρες ἐπιπτώσεις γιά τό κίνημα ἀπελευθέρωσης τῆς γυναίκα. Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἡ βιολογική σύνθεση τῆς γυναίκα εἶναι ὑπεύθυνη γιά τή κοινωνική της κατωτερότητα, ἀποτελεῖ τό βασικό ὄπλο τῶν ἀρσενικῶν ὑπέρμαχων τῆς ἀντρικῆς ἀνωτερότητας. Ἄν ἀποδειχτεῖ ἀβάσιμος αὐτός ὁ ἰσχυρισμός, ἡ θέση τους θά καταρρεύσει.

Ἀπό φυσική ἀποψη, οἱ γυναῖκες δέν ἔχουν μειονεκτήματα σέ σχέση μέ τοὺς ἄντρες, σάν ἀποτέλεσμα τῆς βιολογίας τους. Ὅστε ὑποβιάστηκαν οἱ γυναῖκες, σάν ἀποτέλεσμα τοῦ μητρικοῦ τους ρόλου μέσα στήν ἀταξική κοινωνία. Ἀπολάμβαναν μεγάλη ἀναγνώριση γιά τίς συνδυασμένες λειτουργίες τῆς παραγωγῆς καί τῆς ἀναπαραγωγῆς, πού ἐκτελοῦσαν. Ἡ θέση τῆς γυναίκα μέσα στή κοινωνία, ἔχει ἐπομένως, διαμορφωθεῖ κι ἀναδιαμορφωθεῖ ἀπ' τίς μεταβαλλόμενες ἱστορικές συνθήκες. Ἡ δραστική μεταμόρφωση πού ἀνέτρεψε τόν μητριαρχικό κομμουνισμό, ὀδήγησε στήν κατάπτωση τοῦ γυναικείου φύλου. Μέ τήν ἀνθηση τῆς πατριαρχικῆς ταξικῆς κοινωνίας ἦταν πού ἡ βιολογική σύνθεση τῶν γυναικῶν, ἀπέτελεσε τό ἰδεολογικό πρόσημα γιά τή δικαίωση καί τή διαίωνιση τῆς ἀποιόνωσης τῶν γυναικῶν ἀπ' τήν κοινωνική καί πολιτιστική ζωή καί τή διατήρησή τους σέ μιὰ δουλική κατάσταση.

Μόνον ἂν ἀναγνωρίσουν αὐτό, θά μπορέσουν ν' ἀντιληφθοῦν οἱ γυναῖκες τίς πραγματικές αἰτίες τῆς ὑποταγῆς καί τοῦ ὑποβιασμοῦ μας, πού συνδέονται σήμερα μέ τή δομή τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Ὁ ἀπελευθερωτικός μας ἀγώνας θά ἐμποδίζεται ὁσο

καιρό πιστεύουμε σ'α τυφλά πώς ή φύση μάλλον παρά ή κοινωνία αποτελεί πηγή της καταπίεσης μας.

"Ένα πανώ, πού κρατούσαν οι γυναίκες σέ μιá πρόσφατη διαδήλωση διακήρυσε: «Ή βιολογία δέ καθορίζει τó πεπρωμένο της γυναίκας». Αυτό πρέπει ν' αποτελέσει τó σύνθημα τού φεμινιστικού κινήματος.

ΕΒΕΛΥΝ ΡΗΝΤ

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ ΣΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟ «Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ»

- ΑΝΤΡΥ Ρ. (1960) «Έγκληματικότητα και Γονική Παθολογία: μιὰ μελέτη στὴν Ιατροδικαστικὴ καὶ κλινικὴ ψυχολογία» MENTHUEΝ, 1950.
- ΓΙΑΤΚΙΝ Σ. καὶ Χόλμ Α. (1963) «Οἱ Ἐργαζόμενες μητέρες καὶ τὰ παιδιὰ τους» A STUDY FOR THE COUNCIL FOR CHILDREN'S WELFARE MICHAEL JOSEPH.
- ΓΚΑΝΣ Ν. «Οἱ συνήθειες διατροφῆς, ὕπνου καὶ ἐπιθετικότητας τῶν παιδιῶν ποὺ πηγαίνουν σὲ νηπιαγωγεία καὶ τῶν παιδιῶν ποὺ τὰ φροντίζουν οἱ μητέρες τους στὸ σπίτι». AMER. . ORTHOPSYCHIATRY Ὀκτώβρης 1949, X.I.X.
- ΓΚΛΟΥΚ Σ. καὶ ΓΚΛΟΥΚ Ε «Ἐργαζόμενες μητέρες καὶ Ἐγκληματικότητα» MENTAL HYGEINE 1957 VOL. X.I.I.
- ΓΚΡΗ·Ι·Ρ Ζ. (1970) «Ὁ Θηλυκὸς Εὐνοῦχος» MAC GIBBON AND KEE.
- ΓΚΡΙΓΚΙΕΡ Τ. «Ἡ Πατρικὴ Στέρηση: μιὰ μελέτη γιὰ τοὺς ἀνήλικους ἐγκληματίες». BRIT. . CRIMINOLOGY. 1969 VOL I. X No 3
- ΓΟΥΩΡΕΝ Μ. καὶ ΠΑΛΜΕΡ Τ. Β. (1965) «Πρόγραμμα Κοι-

νοτικής Μεταχείρισης: Μιά αξιολόγηση του κοινοτικού προγράμματος μεταχείρισης των εγκληματιών». Χρηματοδοτούμενο απ' την CALIFORNIA YOUTH AUTHORITY και το NATIONAL INSTITUTE OF MENTAL HEALTH C. T. P. RESEARCH REPORT, No 6.

ΕΚΘΕΣΗ ΠΛΟΟΥΝΤΕΝ ΠΑΝΩ ΣΤΗ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΥΛΛΙΑ Η. Μ. S. O. 1967.

ΚΗ·Ι·Ν (1958) Παγκόσμιο Συνέδριο Παιδικής Εύημερίας, Βρυξέλλες. «Ο ρόλος των γονιών στην ανάπτυξη του παιδιού»

ΛΑΙΝΓΚ Ρ. Ν. (1967) «Η Πολιτική της Έμπειρίας», και «Τό Πουλί του Παραδείσου» PENGUIN

ΜΗ·Ι·ΝΤ Μ. «Μερικές Θεωρητικές σκέψεις πάνω στο πρόβλημα του χωρισμού μητέρας και παιδιού» AMER. J. ORTHOPSYCHIATRY, JULY 1954, X. X. I. V.

ΜΠΟΟΥΑΜΠΥ Τ. (1947) «44 Άνθλικοι Κλέφτες» ΒΑΙΛΙΕΡΕ, ΤΙΝΔΑΛ, ΚΟΧ.

ΜΠΟΟΥΑΜΠΥ Τ. (1952) «Μητρική Φροντίδα και Πνευματική Ύγεια» W.H.O. MONOGRAPH, GENEVA Η.Μ.Σ.Ο.

ΜΠΡΟΥΓΤΟΝ Μ. «Παιδιά με εργαζόμενες Μητέρες» J. OF ROYAL INST. OF PUBLIC HEALTH AND HYGEINE MAY—JUNE 1962, VOL X.X.V.

ΜΥΡΝΤΑΛ Α. και ΚΛΑ·Ι·Ν Β. (1956) «Οι δύο ρόλοι της Γυναίκας: Σπίτι κι Έργασία. ROUTLEDGE KEGAN PAUL.

ΠΕΡΡΥ Τ. Μ. «Τά υποκατάστατα των εργαζομένων μητέρων»: μιά προκαταρκτική μελέτη: «Ο γάμος κι ή Οικογενειακή ζωή», 1961 X.X.II.

ΠΗΡΣΟΝ Σ. (1964) «Οι Έργαζόμενες Μητέρες» Α ΒΕΚΚΛΥ ΠΑΜΦΛΕΤ ΕΡΨΩΡΘ ΠΡΕΣΣ.

- ΣΙΜΟΝΣΕΝ Κ. Μ. (1947) «Ἐξέταση παιδιῶν πού ζοῦνε σέ ἰδρύματα καί παιδιῶν πού πηγαίνουν σέ νηπιαγωγεία» ΚΟΠΕΝΧΑΓΗ
- ΣΠΟΚ Μ. (1969) «Βρεφική καί Παιδική Φροντίδα NEW ENGLISH LIBRARY.
- ΣΤΟΛΤΣ Α. «Τ' ἀποτελέσματα τῆς Μητρικῆς ἀπασχόλησης πάνω στά παιδιά: Ἐποδείξεις προερχόμενες ἀπό ἔρευνα». CHILD DEVELOPMENT, 1960, Χ.Χ.ΧΙ
- ΣΤΡΕΚΕΡ Ε. (1946) «Τά Μαιμόθρεφτα» LIPPINCOTT, CO PHILADELPHIA.
(1955) «Συζητήσεις πάνω στήν Ἀνάπτυξη τοῦ Παιδιοῦ» Τρίτο Συνέδριο τῆς W.H.O. Ὁμάδας Μελέτης τῆς Ψυχολογικῆς Ἀνάπτυξης τοῦ Παιδιοῦ» (Ἐκδότες: Τ.Μ. Τάννερ καί Β. Ἴννελντερ) GENEVA, TAVISTOCK PUBLICATIONS
- ΦΕΡΓΚΙΟΥΣΟΝ Τ. καί ΚΑΝΙΣΟΝ Τ. (1951) «Ὁ νεαρός μισθωτός O.U.P.
- ΧΕΪΝΙΚΕ Σ. Μ. «Μερικὲς συνέπειες τοῦ χωρισμοῦ δίχρονων παιδιῶν ἀπ' τῆ μητέρα τους: μιὰ συγκριτικὴ μελέτη HUMAN RELATIONS, 1956, VOL IX.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

- ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ * ΖΩΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ
ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ * Η ΠΑΡΙΣΙΝΗ ΚΟΜΜΟΥΝΑ
ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ * ΦΕΝΤΕΡΑΛΙΣΜΟΣ, ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ..
ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ * ΚΡΑΤΙΣΜΟΣ & ΑΝΑΡΧΙΑ
ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ * ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΑΝΤΙΕΞΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ
ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ
ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ * ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ
ΡΟΚΕΡ * ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ & ΑΝΑΡΧΟΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΜΟΣ
ΠΡΟΥΝΤΟΝ * ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ & ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
ΣΤΙΡΝΕΡ * Ο ΜΟΝΑΔΙΚΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΟ ΤΟΥ
ΜΑΛΑΤΕΣΤΑ * ΧΩΡΙΣ ΕΞΟΥΣΙΑ
ΚΑΦΙΕΡΟ * ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΞ
ΟΥΑΙΛΑΝΤ * Η ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ
ΛΑΦΑΡΓΚ * ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΤΕΜΠΕΛΙΑ
ΒΑΝΕΓΚΕΜ * Η ΒΙΒΛΟΣ ΤΩΝ ΗΔΟΝΩΝ
ΒΑΝΕΓΚΕΜ * ΒΑΣΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΟΠΙΕΣ
ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ - ΓΟΥΩΡΝΤ * ΑΥΘΩΡΜΗΤΙΣΜΟΣ & ΟΡΓΑΝΩΣΗ
ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ - ΡΟΜΠΕΡΤΣ * Η ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ & Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ
ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ * ΙΕΡΑΡΧΙΑ & ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ
ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ * ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ
ΚΟΝ-ΜΠΕΝΤΙΤ * ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΠΑΖΑΡΙ
ΚΑΜΥ * ΟΥΤΕ ΔΗΜΙΟΙ ΟΥΤΕ ΘΥΜΑΤΑ
ΧΑΞΕΛΥ * ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΟ ΘΑΥΜΑΣΤΟ ΝΕΟ ΚΟΣΜΟ
ΠΕΡΛΜΑΝ - ΒΑΝΕΓΚΕΜ * Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ ΖΩΗΣ
ΜΠΟΝΑΝΟ - ΙΣ * ΤΑ ΕΘΝΙΚΟΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ
ΒΟΛΟΝΤΕ ΑΝΑΡΧΙΣΤΕ * ΟΙ ΑΝΑΡΧΙΚΟΙ & ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ
ΓΚΟΜΠΕΝ * Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΡΙΣΜΟΥ
ΜΠΑΡΟΥΖ * ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
ΜΠΑΡΟΥΖ * Η ΒΙΒΛΟΣ ΤΩΝ ΑΔΑΝΑΠΝΩΩΝ
ΜΠΟΙΚΟΣ * ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ
ΒΛΑΧΟΣ * ΓΙΑ ΟΡΕΚΤΙΚΟ ΣΠΑΣΜΕΝΑ ΝΥΧΙΑ ΤΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΜΠΟΝΤΡΙΓΑΡ * ΡΕΚΒΙΕΜ ΓΙΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΜΠΡΕΤΟΝ * ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο ΣΟΥΡΡΕΑΛΙΣΜΟΣ
ΡΗΝΤ - ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ * Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ
ΧΟΥΪΛΕΡ - ΦΕΝΤΕΡΙΚΙ * Η ΠΟΛ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΓΥΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ
ΕΡΛΙΧ - ΦΑΡΟΥ * ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ & ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ
ΚΟΛΛΟΝΤΑΪ * Ο ΕΡΩΤΑΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΡΙΩΝ ΜΕΛΙΣΣΩΝ
ΜΕΝΛΕΡ * ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΕΣ ΤΗΣ ΝΥΧΤΑΣ
ΝΟΤΑΡΝΙΚΟΛΑ * Η ΑΔΥΝΑΤΗ ΑΠΟΔΡΑΣΗ
ΜΠΑΡΟΥΖ * ΑΠΟΛΥΜΑΝΤΗΣΙ
ΑΡΤΩ * Ο ΗΛΙΟΓΑΒΑΛΟΣ
ΚΑΜΥ * Η ΠΑΝΟΥΚΛΑ
ΜΠΑΡΟΥΖ-ΠΕΛΙΕ-ΒΑΙΣΝΕΡ * ΘΑΝΑΤΗΦΟΡΟΣ ΤΥ
ΜΠΑΡΟΥΖ * Ο Α ΠΟΥΚ ΕΙΝΑΙ ΕΔΩ
ΤΖΕΡΟΥΜΟ * ΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΕΝΟΣ ΙΝΔΙΑΝΟΥ
ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗ
ΜΕΝΛΕΡ * Ο ΑΠΕΣΤΑΛΜΕΝΟΣ ΕΝΟΣ ΜΑΝΙΑΚΟΥ
ΟΡΓΟΥΕΛ * ΑΛΗΤΕΣ ΤΟΥ ΠΑΡΙΣΙΟΥ & ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ
ΟΡΓΟΥΕΛ * ΣΤΙΣ ΦΑΜΠΡΙΚΕΣ ΤΟΥ ΓΟΥΗΓΚΑΝ ΠΑΙΡ

- ΟΡΓΟΥΕΛ * ΚΡΑΤΗΣΤΕ ΣΦΙΧΤΑ ΤΟ ΜΙΚΡΟΑΣΤΙΣΜΟ ΣΑΣ
 ΟΡΓΟΥΕΛ * ΣΤΗ ΣΚΙΑ ΤΟΥ 1984
 ΟΡΓΟΥΕΛ * Η ΦΑΡΜΑ ΤΩΝ ΖΩΩΝ
 ΟΡΓΟΥΕΛ * ΦΟΡΟΣ ΤΙΜΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΩΝΙΑ
 ΟΡΓΟΥΕΛ * ΜΕΡΕΣ ΤΗΣ ΜΠΟΥΡΜΑ
 ΟΡΓΟΥΕΛ * Η ΚΟΡΗ ΤΟΥ ΠΑΠΑ
 ΛΑΖΟΠΟΥΛΟΣ * ΟΙ ΑΡΗΑΝΟΙ
 ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ * ΟΛΤΣΕΜΟΠΙΑ
 ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ * ΨΥΧΟΜΠΟΥΡΔΕΛΟ
 ΒΑΣΙΛΑΚΟΣ * ΟΙ ΛΙΜΝΕΣ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ
 ΔΑΓΛΑΣ * Η ΜΕΡΑ ΤΩΝ ΦΩΤΑΓΩΓΩΝ
 ΧΑΝΔΡΙΝΟΣ * Η ΜΝΗΜΗ ΕΝΟΣ ΝΑΡΚΙΣΣΟΥ
 ΚΟΤΡΩΝΗΣ * ΑΣΑΝΣΕΡ ΓΙΑ ΤΟ ΙΚΡΙΩΜΑ
 ΝΤΑΒΕΡΩΝΗΣ * ΤΟ ΛΑΥΡΙΟ
 ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ * ΠΑΡΑΜΥΘΙ ΣΤΕΡΝΟ ΚΑΙ ΠΑΡΑΛΟΓΟ...
 ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ * ΑΛΜΠΑΚΟΡΣ
 ΜΕΛΤΣΕΡ * ΤΟ ΑΝΑΡΧΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΚΙΝΑ
 * ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ '75
 ΜΕΛΤΣΕΡ * ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΔΙΧΩΣ ΣΥΝΟΡΑ
 ΝΕΤΣΑΓΙΕΦ * Η ΚΑΤΗΧΗΣΗ ΤΟΥ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗ
 ΠΑΖ * ΝΤΟΥΡΡΟΥΤΙ
 ΓΚΕΡΕΝ * Ο ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ
 * ΟΙ "ΙΖΒΕΣΤΙΕΣ" ΤΗΣ ΚΡΟΣΤΑΝΔΗΣ
 ΜΠΟΝ * ΧΙΠΠΙΣΜΟΣ
 ΟΛΙΒΙΕ - ΛΑΝΤΑΟΥ * Η ΘΡΥ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ
 ΑΝΤΕΡΣΟΝ * Η ΟΥΓΓΡΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1956
 ΚΟΝ-ΜΠΕΝΤΙΤ * ΤΟ ΜΗΝΥΜΑ ΤΩΝ ΟΔΟΦΡΑΓΜΑΤΩΝ
 * ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ
 ΑΡΣΙΝΩΦ * ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΧΝΟΒΙΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ
 ΙΣΟ * Η ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΛΩΝΙΑ
 1970-1980
 ΙΣ * ΤΟ ΑΛΗΘΙΝΟ ΣΧΙΣΜΑ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΗ
 ΧΑΝΤΚΕ * ΒΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΚΟΙΝΟ
 ΡΑΙΧ * ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ ΚΑΤΑΠΙΕΣΗΣ
 * Η ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ & Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ
 ΡΑΙΧ * ΞΕΠΕΡΑΣΜΑ ΟΙΔΙΠΟΔΕΙΟΥ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΟΣ
 ΡΑΙΧ * ΕΡΩΤΙΣΜΟΣ & ΑΥΤΟΕΡΩΤΙΣΜΟΣ
 ΡΑΙΧ * ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΒΙΟΦΥΣΙΚΗΣ
 ΡΑΙΧ * Ο ΜΑΖΟΧΙΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ
 ΛΑΙΝΓΚ - ΣΑΑΣ * ΔΥΟ ΔΟΚΙΜΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ
 ΚΑΤΑΠΙΕΣΗ
 ΚΟΥΠΕΡ * Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΤΡΕΛΑΣ
 ΜΠΡΕΝΤΕΛ * Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΣΤΗΝ ΑΝ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ
 ΧΟΡΚΧΑΙΜΕΡ * ΤΟ ΑΥΤΑΡΧΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
 ΑΝΩΝΥΜΟΥ * ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΕΝΩΠΙΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΚΩΝ...
 ΝΑΜΠ * ΔΙΠΛΟΣ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΣ
 * ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΜΠΗΤ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ Α'
 * ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΜΠΗΤ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ Β'
 ΒΑΝΕΓΚΕΜ * ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ Ή ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ;
 * Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΗΣ ΒΟΡΚΟΥΤΑ

ΛΗ ΚΟΜΕΡ
Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑΣ
ΕΒΕΛΥΝ ΡΗΝΤ
Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΚΑΤΩΤΕΡΟΤΗΤΑ:
ΜΥΘΟΣ Ή ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ;
ΕΜΜΑ ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ
ΓΑΜΟΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΑΣ
Η ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗΣ